M. I. SCARLAT

CONDIȚIA FEMEII ÎN EUROPA MODERNĂ

Dedic această lucrare părinţilor mei,
sorei mele, Daniela,
nepoţelului meu, Matteo,
şi - *last but not least* -,
Narcisului meu,
întotdeauna aproape.

BUCUREŞTI
2014

TABLĂ DE MATERII

INTRODUCERE……p. 3

CAPITOLUL I…….p. 9
***FEMINISMUL. REPERE ISTORICE, CONFRUNTĂRI DE IDEI, TENDINȚE*.**

CAPITOLUL II……..p. 26
1. FEMINISMUL. DEFINIŢII, CONCEPTE, TEORII.
2. FEMINISMUL ÎN RELAŢIILE INTERNAŢIONALE (RI).
3. FEMINISM ŞI POSTMODERNISM.

CAPITOLUL III.....p. 40
STATUTUL JURIDIC AL FEMEILOR ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ ȘI ÎN ROMÂNIA.

A. Elemente de legislaţie
A.1. Principiul nediscriminării în dreptul comunitar.
A.2. Legislaţie primară.
A.3. Legislaţie secundară.

B. Situația femeilor și a bărbaților în UE.
C. Statutul juridic al femeii în România. Scurt istoric.
D. Problematica de gen şi educaţia.
E. Context cultural şi discriminare în România.
F. Femeia în sfera politicii.
G. Femeia în structurile de top din companii.

CONCLUZII ŞI PERSPECTIVE……..……p. 68

BIBLIOGRAFIE……...……..……p. 69

WEBOGRAFIE……..p. 73

INTRODUCERE

1. Alegerea unei teme pentru o lucrare de disertaţie dintr-un câmp virtual infinit de posibilităţi apare ca o provocare. Pornind de la premisa că această temă trebuie să deschidă perspective multiple de abordare, pentru a răspunde unui criteriu al complexităţii sau al interdisciplinarităţii, am optat pentru condiţia femeii. Pentru a restrânge, totuşi, câmpul de investigaţii, am ales, sub îndrumarea doamnei profesor universitar dr. Monica Marcela Stoica, coordonatoarea lucrării, o formulare mai precisă: *CONDIŢIA FEMEII ÎN EUROPA MODERNĂ*.

2. Ar trebui să precizez însă, pe de altă parte, că această tematică mă preocupă încă din anii de studiu în facultate. Lucrarea mea de licenţă, de altfel, a abordat condiţia femeii în romanele lui Balzac. Aş spune deci că am construit o mică istorie personalizată, o tradiţie a lecturilor şi, îndrăznesc să afirm, a cercetărilor mele pe tema femeii. Cantonarea pe o singură temă ar putea să pară, la prima vedere, o îngustare a orizontului de cunoastere şi, prin urmare, o limitare, într-o epocă a exploziei informaţionale, dominată de internet. Dar, eu consider, de asemenea, că aprofundarea şi continuitatea în cercetarea unei singure teme dovedesc seriozitate, fermitate, conştiinţa unor certitudini, necesare pentru a putea merge mai departe. Totodată, această temă majoră – *condiţia femeii* – presupune lecturi multiple, de la zona literară şi culturală la zona socială, politică sau economică. În consecinţă, nu va exista doar o metodă de abordare. Critica literară, semiotica, comparatismul istoric îşi vor găsi un complement obligatoriu în metodele de evaluare, specifice sociologiei, psihologiei sau psihanalizei, statisticii sau jusrisprudenţei.

3. Lucrarea mea de disertaţie se constituie ca o modestă contribuţie la domeniul *studiilor feministe*. Dar ce sunt «studiile feministe»? La aceasta întrebare *ex abrupto*, (îmi) voi răspunde prin mai multe definiții și puncte de vedere[1], importante pentru mine, deoarece, treptat, au devenit repere, m-au ajutat să îmi limpezesc intuițiile și ideile despre *CONDIȚIA FEMEII ÎN EUROPA MODERNĂ*.

4. *«Studii feministe ». Definiții și puncte de vedere*. «Studiile feministe constituie un domeniu care face diferenţa, vrea să schimbe regulile jocului, să pună sub semnul întrebării interesele investite în îmbinarea cunoaşterii cu relaţiile de putere, şi, în cele din urmă, stă în legătură cu diverse provocări şi cu subminarea status quo-ului.» (Rosi Braidotti) ♦ «Studiile feministe se situează pe graniţa dintre cercetare şi factorii de decizie politică şi/ sau activişti ai societăţii civile. Pentru că lumea întreagă este construită pe baza inegalităţii de gen, răspândirea şi acceptarea perspectivei „gender mainstreaming" este un proiect care vrea să transforme lumea în totalitatea ei.» (Mieke Verlo) ♦ «Ideea conform căreia cunoaşterea ştiinţifică nu este o descoperire, ci mai degrabă o creaţie, un produs dependent de situaţii particulare, de timp şi de loc, încetul cu încetul s-a impus în ştiinţele feministe ale naturii. A devenit important să se arate cum funcţionează această dependenţă şi că ştiinţa nu numai reproduce, ci produce genul. Asta a

[1] http://www.desire-ro.eu/wp-content/uploads/TALKING-FEMINIST-INSTITUTIONS.pdf

însemnat o adevărată revoluţie epistemologică.» (Ineke Klinge) ♦ «Multiculturalismul, în accepţiune feministă, înseamnă recunoaşterea importanţei comunicării dintre oameni şi a reflecţiei asupra sinelui, pentru că feminismul doreşte să (re)construiască relaţiile sociale ca interacţiuni în care fiecare parte este gata s-o asculte pe cealaltă şi totodată să-şi exploreze sinele.» (Marjolein Verboom) ♦ «Multe femei ar spune că peste tot în Europa occidentală femeile sunt subreprezentate în domeniul ştiinţei, mai ales la nivelurile mai înalte. Dar trebuie să ne referim şi la femeile care ocupă funcţii în administraţia universităţii, dar care nu doresc să se gândească la aceste lucruri şi de fapt se opun studiilor feministe.» (Carol Kedward) ♦ «Mulţi consideră contradictorie relaţia dintre antropologie şi feminism, pentru că cele două definesc alteritatea în mod diferit. Pentru antropologie, „Celălalt" este cultura pe care vrea s-o înţeleagă, în timp ce pentru feminism bărbatul este „Celălalt". Feminismul trebuie să lupte încontinuu împotriva marginalizării şi dominării femeilor, el înseamnă mai mult decât utilizarea genului drept categorie analitică.» (Maya Unnithan).

4.1. Cunoaşterea feministă situează, prin urmare, femeia în centrul analizelor sale. Dar feminismul este, conform opiniei multor cercetători, şi o critică a cunoaşterii. Pe scurt, feminismul este un proiect, care *deconstruieşte relaţiile de putere* inerente cunoaşterii. De aceea Elisabeth Minnich (1988) afirmă că feminismul scutură din temelii androcentrismul, aşa cum teoriile lui Copernic şi Darwin au zguduit teoriile anterioare[2].

5. Femeia ar putea reprezenta modelul studiilor feministe, pentru că ea este un model al oprimării. Dar, ca obiect sau subiect abstract al studiilor de gen, ea devine o colecție de informații, de imagini și stereotipuri. Pe de altă parte, modelul bărbatului este realizat prin deconstruire. Astfel, analiza *masculinismului* este colaterală studiilor feministe. Însă modelul cultural al masculinității este reprezentat de teoria patriarhatului, contestată, desigur, de studiile feministe. Connell[3] detectează două domenii de reprezentare a masculinismului la nivelul studiilor identității acestuia, pe de o parte, în domeniul violenței domestice și sexuale, pe de alta, în acela al dezvoltării economice în țările cu economii emergente. Așa cum post-structuralismul lui Foucault[4] a influențat mișcarea feministă, odată cu Pease[5], studiul masculinității este integrat analizelor generale ale schimbărilor sociale, în conformitate cu teoriile postmoderniste. În cele din urmă, masculinitatea este văzută ca o entitate culturală, socială și istorică globală, înțeleasă

[2] Elizabeth Minnich, O'Barr & Rosenfeld (eds.), *Reconstructing the Academy: Women's Education and Women's Studies*, Chicago, University of Chicago Press, 1988.
[3] Raewyn Connell & James W. Messerschmidt. *Hegemonic masculinity: rethinking the concept. Gender and Society*, 2005, vol. 19 no. 6, 829-859.
[4] Didier Eribon, *Michel Foucault*, Paris, Flammarion, coll. « Champs biographie », 2011 (1re éd. 1989), pp. 161-165.
[5] Barbara Pini and Bob Pease (eds.), *Men, Masculinities and Methodologies. Genders and Sexualities in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan, 2013.

pe fundalul mondializării culturii. Cercetătorii au propus şi introducerea în studiile de gen a unei a treia categorii, aceea a *third gender*, construită pe o bază naturală şi culturală[6].

6. Din perspectiva ultimelor cercetări în domeniul genului, feminismul se va defini prin raportare la masculinism şi *third gender*. Această triadă conceptuală a generat, simetric, o triadă curriculară: studii feministe, studii masculiniste şi studii *third gender*. Acesta este macro-contextul studiilor feministe, în care lucrarea mea de disertaţie are ambiţia să ocupe - metaforic vorbind - spaţiul unui *atom feminin*.

7. Aşadar, baza lucrării mele de disertaţie este formată din trei capitole principale, precedate de o *Introducere* şi urmate de o secţiune finală: *Concluzii şi tendinţe*. Detaliez. Prima secţiune, *Introducerea*, cuprinde o «confesiune» privitoare la motivaţia alegerii temei, dublată de schiţa unui jurnal de lectură. Câteva opinii «informale», urmate de expunerea ideilor principale, prezentarea personajelor – femei şi bărbaţi -, completează decorul. Apoi, circumscrierea contextelor (istorice, culturale, sociale, politice, literare, etc.) şi «dezvăluirea» metodelor de abordare a subiectului (metoda comparativ-istorică, analiza de text, instrumentarul studiilor de gen, etc.) asigură dimensiunea academică, de cercetare bine organizată, care va fi ilustrată, suficient de convingător, de *Bibliografie*, cu cele două diviziuni ale sale (bibliografia în limba română şi bibliografia în limba engleză), ca şi de *Webografie*, unde am selecţionat câteva din siturile şi paginile web consultate. Primul capitol, intitulat *Feminismul. Repere istorice, confruntări de idei, tendinţe*, după o scurtă incursiune în istoria feminismului, propune un dialog între două cărţi care au marcat parcursul occidental al mişcărilor feministe: *Mistica feminină*, scrisă de Betty Friedan şi *Mitul frumuseţii*, scrisă de Naomi Wolf. Două cărţi revoluţionare, care se contrazic şi se completează reciproc. Demonstraţia, relansată de o întrebare retorică (este desuet feminismul în secolul XXI?), continuă cu o subsecţiune, intitulată *Feminismul în «traducere» autohtonă. Sincronisme, «forme fără fond» şi… forme CU fond. Specific românesc*. La sfârşitul secolului al XIX-lea, feminismul românesc se defineşte prin trei tipuri de revendicări: emanciparea economică a femeii, emanciparea culturală şi emanciparea civilă şi politică. « Specificul românesc» este ilustrat de feminismul militant, practicat diferit de două feministe reprezentative, Alexandrina Gr. Cantacuzino şi Calypso Corneliu Botez, fondatoare şi membre în numeroase societăţi şi comitete, arhivate în memoria colectivă amnezică. Pentru a reliefa tensiunile existente între mişcarea feministă şi antifeminiştii misogini, am adus în scenă, simetric, provincialismul mental, limitat, a doi publicişti, « reloaded» doar de generozitatea feminescoloagelor din România: A. Nora şi George D. Nedelcu. În ciuda reacţiilor antifeministe, masculine, demonstrez că femeile se mobilizează, îşi organizează *strategiile vizibilităţii*, modalităţile de trezire şi verticalizare a conştiintei feministe, de codificare a valorilor, de precizare a identităţii feminine şi de comunicare a mesajelor definitorii pentru ele.

[6] Sally Hines & Tam Sanger, *Transgender Identities: Towards a Social Analysis of Gender Diversity*, New York, Routledge, 2010.

7.1. Al doilea capitol, tripartit (*Feminismul. Definiţii, concepte, teorii*; **F*eminismul în relaţiile internaţionale* şi *Feminism şi postmodernism*) continuă și aprofundează, folosind multiple repere teoretice și exemplificări, tema feminismului, introdusă, de data asta, şi în contextul global al relațiilor internaționale. Se abordează aici dimensiunea sincronismului între feminismul românesc și cel european, dar și diferența și decalajele de registru și „timbru" între feministele transatlantice, agresiv antipaternaliste și feministele românce, aflate într-un parteneriat armonios și echilibrat cu egocentrismul masculin.**
7.2. Al treilea capitol, *Statutul juridic al femeilor în Uniunea europeană şi în România*, cuprinde şapte subcapitole: *Elemente de legislaţie, Situaţia femeilor şi a bărbaţilor în UE, Statutul juridic al femeii în România (Scurt istoric), Problematica de gen şi educaţia, Context cultural şi discriminare în România, Femeia în sfera politicii, Femeia în structurile de top din companii.* Personajul principal este femeia ca obiect de drept. Dacă *Tratatul de la Amsterdam* a transformat egalitatea de tratament între bărbaţi şi femei într-un obiectiv al Comunităţii, *Tratatul Constituţional*, consideră principiul egalităţii ca fiind una din «valorile» Uniunii, alături de lupta împotriva discriminării şi promovarea egalităţii între bărbaţi şi femei. Prin comparaţii și evaluări succesive aplicate unui „pachet" de coduri (Codul napoleonian, cel austriac, *Codul Calimach* şi *Codul Caragea*), se ajunge la descifrarea unor sensuri morale şi transistorice: atâta vreme cât femeia va continua să fie molestată, hărțuită, violată, nedreptățită, situaţia juridică a femeii din România, dar şi a femeii din orice colț de lume, va fi, în continuare, vulnerabilă, instabilă, inconfortabilă și neospitalieră. Desi *efectele* pozitive ale aplicarii legislatiei europene inca nu au depasit *defectele* legiuitorilor, se pare că istoria a avut înțelepciunea să depășească orgoliile și euforiile matriarhatului, dar și pe cele ale patriarhatului, și să definească destinul omului, femeie sau bărbat, că membru al comunității, *cetăţean* al unei națiuni, al unei Uniuni sau Federaţii, al lumii.

8. Destinul femeilor de-a lungul timpului suscită şi astăzi întrebări şi controverse. Iubite, blamate sau admirate, fie că făceau parte din elitele sociale sau din mediile modeste, istoria lor a fost marcată de o serie de clişee şi false judecăţi. Din Antichitatea greco-romană până în epoca modernă, cărţile au consemnat nu doar o imagine ambivalentă, ci şi o serie de concepte politice, morale sau economice referitoare la locul şi rolul *femininului* în societate. Vocile doamnelor s-au auzit mereu abia șoptite, trecute prin filtrul autorității masculine. Femininul și feminitatea vor dobândi însă, treptat, contururi clare şi personalizate, transformându-se în *feminism*, în acțiune militantă, în practică eficientă. Femeile își vor construi propriul destin şi vor ieși din catacombele istoriei, dăruind lumii verticalitatea credințelor și idealurilor lor.

9. Tema feminismului a fost atât de mult în atenţia interesului public în ultimii ani, încât am uitat să vorbim despre feminitate. Am început să neglijăm mult prea mult drepturile feminităţii, fiind mult prea preocupaţi de drepturile feministe. Pe măsură ce redactam lucrarea de disertație, mi-am pus întrebări precum: dincolo de ce limită nu mai avem nevoie de beneficiile feminismului? Care sunt consecințele feminismului dus la extrem? Cât de mult ne îndepărtăm ca femei de esența a

ceea ce trebuie să fim cu adevărat, cedând presiunilor sociale din ce în ce mai axate pe emanciparea femeii? Cât de mult are de suferit instituția căsătoriei datorită unui feminism exagerat? Cât de mult suferim noi, ca femei, de boala unei identități scindate între ceea ce trebuie să fim în mediul social și de business și ceea ce tânjim să fim în mediul familial sau intim? Iată doar câteva din întrebările care stau la baza lucrării mele de disertație și la care știu că, oricât voi încerca, îmi va fi greu să găsesc un răspuns.

10. Eu, ca masterandă, aflată într-un moment decisiv al vieţii mele, nu aş putea, sub nicio formă, să contest importanţa mişcării feministe în istorie. Sunt pe deplin conştientă că, fără această mişcare, poate nu aş fi avut niciodată ocazia să-mi pot exprima în mod liber părerile în această lucrare de disertaţie. Cred însă că orice curent social dus la extrem are un punct de cotitură. În societăţile moderne, suntem, cred, deja, în acest punct de cotitură în privinţa feminismului.

11. În ultimii ani, mass-media ne prezintă din ce în ce mai insistent o colecţie de femei de succes, contribuind la crearea unui model social al femeii puternice, alimentat de frustrările feministe adunate în inconştientul colectiv timp de secole. Femeile s-au (z)bătut atât de mult pentru drepturile lor, dorind să fie egale cu bărbaţii. S-a trecut cu vederea însă că a pune semnul egal între două entităţi fundamental diferite, destinate a fi complementare şi nu în competiţie, este o utopie. Esenţa celor două sexe este fundamental diferită. Femeia este o natură vulnerabilă, fragilă, care are nevoie de protecţie, iar bărbatul este puterea, acţiunea, stabilitatea şi echilibrul. Principiul masculin şi cel feminin se pot valoriza doar unul prin celălalt. Dar, pe de altă parte, cum pot face însă acest lucru femeile care muncesc 12 ore pe zi pentru a-şi câştiga independenţa şi a valora ceva prin ele însele si nu prin prisma bărbatului cu care îsi împart viata? Cum poate o femeie găsi echilibrul între autoafirmare, la care o împinge curentul feminist, şi rolurile de femeie, soţie şi mamă? Cum poate o femeie renunţa la cariera şi independenţa sa financiară, când instabilitatea socială şi familială, care se manifestă din ce în ce mai mult în societatea modernă, o poate pune, în orice moment, în faţa situaţiei de a se descurca singură? Între presiunea feminismului, care cere ca femeia să însemne ceva în plan social si să realizeze ceva prin ea însăşi şi presiunea feminităţii, care îşi cere şi ea dreptul la exprimare şi la manifestare, ca energie creatoare, care dă viaţă şi care asigură echilibrul în sânul familiei, ce trebuie şi ce mai poate să facă o femeie? Cât de dramatică este această scindare?

11.1. Doar simplul fapt că o femeie sau comunitatea de femei dintr-un spaţiu, din Europa sau România, pune asemenea întrebări demonstrează faptul că s-a străbătut o cale lungă de la manifestul feminismului, scris în anii ‘60 de Betty Friedan (*Mistica feminină*) până astăzi, când se simt primele semne ale crizei feministe. Unele femei se întreabă dacă nu cumva *mistica feminină* s-a transformat în *minciună feministă*? Care este echilibrul între carieră şi viaţa de familie? Dincolo de ce punct începe să se piardă simţul şi noţiunea de echilibru? Oare nu avem nevoie de carieră – se întreabă multe scriitoare - doar ca de un punct de sprijin, care să ne ajute, într-un mod echilibrat şi feminin, să ne exprimăm darul pe care îl putem aduce societăţii, fără să

facem din asta un motiv de competiţie şi de masculinizare forţată a ceea ce suntem ca femei? Care este calea de mijloc între nefericirea femeii anilor ‘50 şi nefericirea femeii anilor 2014? O reîntoarcere înspre valorile feminităţii si o reinterpretare a feminismului? O reconsiderare a ideii de familie? Cât de mult dăunează familiei tiparul feminist al «carierei de succes»? Statisticile demonstrează măsura în care feminismul, competţia şi «carierismul» a degradat instituţia familiei. În ultimii ani, în America, numărul cuplurilor căsătorite şi cu copii a scăzut la jumătate, de la 50% până la 25 %. Rata căsătoriilor a scăzut cu 30% din 1970, iar rata divorţurilor a crescut cu 40%. Rata fertilităţii a scăzut la jumătate. Din ce în ce mai multe femei cu studii superioare amână naşterea copiilor în beneficiul vieţii profesionale? În America, acest *trend* a cunoscut punctul maxim la sfârşitul anilor 1990, când 30% dintre femeile cu studii superioare nu aveau copii, conform cercetătorilor de la Universitatea din Ohio. Noile statistici arată însă că, în decada 1998-2008, procentajul a scăzut la 25%. Criza feminităţii pare că se autoreglează. A început să funcţioneze, din nou, capacitatea feminină de regenerare şi reinventare.

CAPITOLUL I
FEMINISMUL. REPERE ISTORICE, CONFRUNTĂRI DE IDEI, TENDINȚE.

1. Feminismul[7] a apărut în urmă cu trei secole, în Europa occidentală, fiind o mișcare protestatară, susținută de femei. Obiectivele ei vizau, în special, discriminarea de gen și sexuală, praticată în familie și instituții[8]. Dacă la început, feminismul s-a manifestat prin publicarea unor lucrări protestatare, treptat, a dobândit noi dimensiuni, politice, determinate de progresul social, economic şi spiritual.

2. **O carte revoluționară**: *The Feminine Mystique*. Este numită de Flora Davis drept "cartea care schimbă vieţile" ("the book that changed lives")[9]. De ce? Pentru că, argumentează autoarea, "(…) laid the groundwork for the new mass movement and provided the first inkling that women's rights might attract broad support once again."[10] ("…a pus bazele unei noi mișcari de masă și a lansat ideea că drepturile femeilor ar putea atrage, încă o dată, un sprijin larg."). Specialiștii în istoria genului[11] consideră că una din sursele ideologice ale feminismului contemporan este, într-adevăr, lucrarea lui Betty Friedan, intitulată *Mistica feminină* (*The Feminine Mystique,* 1963)[12]. Când Betty Friedan avea să publice, *Mistica feminină*, conștiința americană va fi șocată. *Mistica feminină* stârneşte o dezbatere națională, cu privire la rolul femeilor, fiind considerată, de-a lungul timpului, ca una dintre lucrările fundamentale ale feminismului modern. În cartea sa, Friedan definește nefericirea femeilor ca „problema ce nu are nume" („the problem that has no name"), apoi se lansează într-o explorare detaliată a ceea ce crede ea ca ar reprezenta cauzele acestei situaţii. După Friedan, femeile au fost încurajate să se limiteze la rolul de gospodină și mamă, părăsind aspirațiile catre alte orizonturi - educație și carieră:

"Based on old prejudices disguised in new pseudo-scientific dogmas, (the feminine mystique) defines woman solely in sexual terms, as man's wife, mother, love object, dishwasher and general server of physical needs, and never in human terms, as a person herself. It glorifies woman's only purpose as the fulfillment of her "femininity" through sexual passivity, loving

[7] Susan Brownmiller, *Femininity*, New York, Simon and Schuster, 1984.
[8] Vivian Gornick, Barbara K. Moran (Eds.), *Woman in Sexist Society: Studies in Power and Powerlessness*. New York, Basic Books, 1971.
[9] Flora Davis, *Moving the mountain: The women's movement in America since 1960*, New York, Simon & Schuster, 1991, p.45.
[10] *Idem, ibidem*, p.50.
[11] Rochelle Gatlin, *American women since 1945*, Jackson, MS. University of Mississippi Press, 1987.
[12] Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, *The feminine mystique*, NY, Dell, 1963.

*service of husband and children, and dependence on man for all decisions in the world outside the home: **man's world**."*[13]

*„Pe baza vechilor prejudecăți deghizate în noi dogme pseudo-științifice (mistica feminină), femeia este definită întotdeauna doar din punct de vedere sexual, ca soție a bărbatului, ca mamă, obiect de amor, mașină de spălat vase și sclav gata să satisfacă toate trebuințele fizice, și niciodată în termeni umani, ca persoană. Se glorifică doar utilitatea femeii ca împlinire a "feminității" sale, prin pasivitate sexuală, serviciu erotic, pentru soț, și matern, pentru copii, precum și prin dependența de bărbat pentru toate deciziile din lumea din afara casei: **lumea bărbatului** ".*

2.1. Friedan încearcă, aşadar, să dovedească faptul că *mistica feminină* neagă femeilor posibilitatea de a-şi dezvolta identitatea, ceea ce poate produce, în cele din urmă, efecte grave atât pentru femei, cât și pentru familiile lor. Friedan va considera *mistica feminină* drept un experiment social ratat, generat de cel de al doilea război mondial, susţinut de războiul rece, experiment care, la rândul său, a declanșat multiple reacții în lanț, aşa-numitele „fenomene postbelice", de tipul *baby boom*-ul sau expansiunea suburbiilor.

2.2. **The "new woman, the new myth***, the new standards of slimness, beauty, and fashion"* ("femeia nouă, noul mit, noile standarde de greutate, frumusețe și modă"). Să se fi înșelat oare Friedan? Consumerismul și explozia noilor standarde de frumusețe și modă infirmă şi contrazic, aparent, scenariul marii feministe din anii 60. După trei decenii, Naomi Wolf apără "industria frumuseţii" ("the beauty industry") și răspunde mișcării feministe, în 1991, cu un best-seller, *The Beauty Myth*.[14] Ea consideră că a sosit timpul ca mișcarea anti-"feminine mystique" să fie înlocuită de o nouă mitologie ("a new mythology"). Femeia, dacă va dori să devină o "new woman", va trebui să accepte noile standarde rigide, cu privire la greutate, frumusețe și modă. Acest nou mit are, se pare, tot o funcție represivă:

"*An economy that promotes slavery needs to promote images of slaves that "justify" the institution of slavery. Western economies are absolutely dependent now on the continued underpayment of women. An ideology that makes women feel "worth less" was urgently needed to counteract the way feminism had begun to make us feel worth more. (...) As soon as a woman's primary social value could no longer be defined as the attainment of virtuous domesticity, the beauty myth redefined it as the attainment of virtuous beauty. It did so to substitute both a new consumer imperative and a new justification for economic unfairness in the workplace where the old ones had lost their hold over newly liberated women*."[15]

---

[13] Betty Friedan, *Television and the feminine mystique* (1970). In *TV Guide* 1964, February 1 & February 8, Editie noua: Barry G. Cole, (Ed.), *Television: A series of readings from TV Guide magazine*, New York, Free Press, 1970, pp. 267-275.
[14] Naomi Wolf, *The beauty myth*, New York, William Morrow, 1991.
[15] Naomi Wolf, *op. cit.*, p. 18.

"*O economie care promovează sclavia trebuie să promoveze imagini cu sclavi care "justifică" instituția sclaviei. Economiile occidentale sunt absolut dependente, acum, de procesul ascuns de subevaluare a femeilor. A fost nevoie, așadar, urgent de o ideologie care să le facă pe femei să se simtă "subevaluate", pentru a contracara tendința feministă, care începuse să le „supraevalueze". (...) De îndată ce valorile sociale primare ale femeii nu au mai putut fi definite ca acceptare a domesticității virtuoase, mitul frumuseții a redefinit valoarea ca acceptare a frumuseții virtuoase. S-a înlocuit, astfel, nu numai un imperativ consumerist, ci și o nouă justificare pentru nedreptatea economică la locul de muncă, unde vechea generație de femei își pierdea privilegiile în favoarea noii generații, proaspăt eliberate*."

3. Wolf consideră, în acest context, că marketingul și publicitatea (*advertising*), mai ales, publicitatea în revistele pentru femei, joacă un rol important în tranziția de la „feminine mystique" („mistica femină") la „beauty myth" („mitul frumuseţii"). Deoarece industria de frumusețe se confruntă cu scăderea vânzărilor și cu un viitor incert, noul marketing şi noile strategii de publicitate trebuie sa dezvolte și să folosească în scopuri comerciale, cele mai noi descoperiri în domeniul științific:

"How to make sure that busy, stimulated working women would keep consuming at the levels they had done when they had all day to do so and little else of interest to occupythem? A new ideology was necessary that would compel the same insecure consumerism; that ideology must be, unlike that of the Feminine Mystique, a briefcase-sized neurosisthat the working woman could take with her to the office. To paraphrase Friedan, why is it never said that the really crucial function that women serve as aspiring beauties is to buy more things for the body? (...) The beauty myth, in its modern form, arose to take the place of the Feminine Mystique, to save magazines and advertisers from the economic fallout of the women's revolution."[16]

"Ce avea să se întâmple dacă femeile ocupate, muncite, nu vor mai putea respecta consumul la același nivel, pe care îl păstrau când erau libere toată ziua și când nu erau prea interesate de statutul lor? Era nevoie, așadar, de o nouă ideologie, care să le constrângă la același consumerism nesigur de dinainte. Această ideologie ar fi trebuit să fie, spre deosebire de *Mistica feminină*, ca un fel de poșetă, pe măsura nevrozei fiecărei femei, pe care angajatele să o ia la birou. Ca să o parafrazăm pe Friedan, de ce nu se spune niciodată că funcția crucială a femeilor, ca frumuseți ambițioase ce sunt, este « *să cumpere tot mai multe lucruri pentru corpul lor?* (…) *Mitul frumuseții, în forma sa modernă, tinde să ia locul Misticii feminine, să salveze revistele și agenții de publicitate de la falimentul economic, provocat de revoluţia femeilor.* »

3.1. Dar, după cum observa Naomi Wolf, acest nou accent, pus pe importanța frumuseții în societatea de consum, nu a fost rezultatul unei conspirații, deoarece "nici nu ar fi putut să fie. Societățile își spun tot felul de povești necesare, așa cum fac și oamenii acasă, în familiile lor."[17] Treptat, noi strategii, campanii publicitare, noi produse ale industriei de frumusețe se transformă în "ficțiuni necesare" ("necessary fictions") și confirmă importanța lor pentru echilibrul societății de consum. Pe de altă parte, așa cum pertinent a remarcat Diane Barthel:

[16] Naomi Wolf, *op. cit.*, p.66.
[17] Naomi Wolf, *op. cit.*, p.17: "it doesn't have to be. Societies tell themselves necessary fictions in the same way that individuals and families do."

"*Este greşit să afirmăm că America de tip corporatist nu a fost responsabilă de dinamica feminismului. Dimpotrivă, a fost responsabilă chiar prin tendinţele predictibile ale modei feminine*."[18]

4. Timp de trei decenii, '50-'80, feminismul a vizat egalitatea dintre femei şi bărbaţi. Acum feminismul a făcut un pas înainte şi vizează calitatea vieţii sociale (îngrijirea copiilor, familia etc). Întotdeauna răspunsul la întrebarea ce se poate spune despre situaţia femeii a fost că femeia nu este egală cu barbatul şi că aceasta face parte dintr-un sistem social alcătuit de barbaţi. Teoriile care dezbat această inegalitate dintre femei şi barbaţi au la bază feminismul liberal sau feminismul marxist. Argumentul feminismului liberal: inegalitatea provine din structurile inegale de şanse; argumentul feminismului marxist: "inegalitatea dintre sexe este o parte a unui sistem clasial complex în care femeia este exploatată." Conform argumentelor psihanalitice opresarea femeii este datorată faptului că barbatul are o nevoie înnăscută de a subjuga pentru a-şi realiza obiectivele sociale, datorată faptului că barbatul a dovedit că are mai multă abilitate în folosirea forţei pentru a subjuga.

5. Teoriile recente au în vedere rolul femeii în societate şi contribuţia acesteia la producţia socială. Femeia este văzută ca un subordonat, iar contribuţiile sale la nivel macro şi microsocial sunt minimalizate. Rebeliunea, protestele, represiunea, obedienţa sunt o parte din răspunsurile femeii la fenomenul discriminării. După 1980, deceniul în care primordiale erau îngrijirea copiilor, legalizarea avorturilor, ameliorarea statutului economic al femeilor si asigurarea protecţiei mamelor care erau angajate si într-o activitate profesională (îngrijire prenatală, ajutoare de maternitate, asigurarea locului de muncă pe perioada natalităţii si a îngrijirii copiilor mici), a luat naştere un nou domeniu de "ştiinţă multidisciplinară a situaţiei femeilor în societăţile contemporane." Deşi noul domeniu are aceleaşi preocupări ca şi feminismul de acum 300 de ani, acesta a înlăturat viziunea radicală a feminismului tradiţional.

6. **Feminismul în secolul XXI: un trend depăşit?** Conform unor "voci", ce se ascund în spatele cuvintelor scrise, feminismul nu mai reprezintă o prioritate pentru femeia modernă. Să fie oare aşa? Într-adevăr să fii devenit barbaţii noile victime ale societăţii moderne? Se pare că argumentele se bazează pe faptul că femeile nu mai sunt la fel de revoltate, ca în trecut, din cauza discriminărilor, pe ideea că feminismul nu mai este "la modă" şi că egalitatea între sexe este inexistentă. Discriminările de pe piaţa muncii se axau, în special, pe nivelul salarizării şi al locului în ierarhie. Cel de-al doilea val al feminismului, din anii '70, susţinea că diferenţa dintre salariul unei femei şi al unui bărbat era în medie de 59 de centi/dolar. Treizeci de ani mai târziu,

[18] "It is wrong to assert that corporate America has been unresponsive to feminism. On the contrary, it has responded in its own predictable fashion." (D. Barthel, *Putting on appearances: Gender and advertising*, Philadelphia, Temple University, p. 124

când se consideră că societatea a evoluat şi a depăşit prejudecăţile de altădată, diferenţa a crescut cu aproximativ 20 de cenţi[19].

6.1. Cel de-al doilea argument, care susţine că feminismul este depăşit, că nu mai este în trend, se bazează pe faptul că femeile se mulţumesc cu "beneficiile" dobândite în trecut (votul). Femeia modernă consideră oare că are prea multe probleme ca să mai militeze pentru egalitatea între sexe? Sau egalitatea între sexe a devenit utopică? Fizic, psihic, biologic, emoţional cele două sexe sunt complet diferite. De aici şi diferenţa între tipurile de efort fizic. Femeia este mai fragilă, aptă pentru un efort considerabil mai mic decât bărbatul. Dar să fie acest motiv într-atât de convingător încât să anuleze egalitatea între sexe? Se vorbeşte şi de o discriminare orientată către bărbaţi. Aceştia sunt discriminaţi, atunci când este vorba de procese de custodie, investiţii în studii, etc. Pentru a legifera această "discriminare", Parlamentul Franţei a adoptat o lege ce impune ca marile companii să crească proporţia de femei din consiliul director cu 40% până în 2016[20].

7. **Feminismul în «traducere» autohtonă. Sincronisme, «forme fără fond» şi… forme CU fond. Specific românesc**. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, România era unul din noile state independente din Balcani, un stat care se confrunta cu diferite probleme, de la industrializarea şi modernizarea ţării la lupte politice şi revolte sociale. În acest context intern, condiţia femeii din România se va schimba, urmând modelele europene.

7.1. La sfârşitul secolului al XIX-lea, feminismul românesc se defineşte prin trei tipuri de revendicări: emanciparea economică a femeii, emanciparea culturală şi emanciparea civilă şi politică[21]. Imaginea semnificativă care regla prezenţa femeii în societate la acea dată pare a fi fost aceea de "soţie, mamă, administratoarea casei". Elita conducătoare considera că femeile ar fi apte pentru unele profesii intelectuale şi ar fi bine să primească instrucţia necesară :

"*Se afirma formal că emanciparea femeilor este o problemă importantă, dar nu a prezentului, ci a viitorului*"[22].

7.2. De altfel, discuţia asupra acordării de drepturi politice pentru femei fusese respinsă de Constituanta din 1866. Trei decenii mai târziu, în 1896, o petiţie din partea *Ligii femeilor*, în care se cerea ca "femeia măritată să fie scoasă din rândurile minorilor, să i se recunoască dreptul de a-şi administra singură averea"[23]. avea parte de un tratament asemănător. Dacă în secolul al XIX-lea, femeia a trăit cu certitudinea inferiorităţii sale intelectuale, după primul război mondial,

[19] Cf. http://www.msnbc.com/
[20] www.economist.com/business-finance/displaystory.cfm?story_id=15661734
[21] Paraschiva Câncea, „Începuturile luptei pentru emanciparea femeii în România" în *Studii şi articole de istorie*, V, 1963, pp. 295-296. Vezi, de asemenea: Aurora Liiceanu, „Rivalitate şi solidaritate" in *Secolul XX*, nr. 7–9/1996, pp. 119–135; Mihaela Sitariu, „Identităţi feminine în perioada interbelică. Modele educative şi strategii matrimoniale" în *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, tom III/2002, pp. 101–117.
[22] Paraschiva Câncea, *op. cit.*, p. 297.
[23] *Ibidem*, p. 299.

elitele feminine devin un interlocutor social exigent. Experienţa tragică a războiului şi realizarea Marii Uniri au declanşat un nou orizont al speranţei. Feminismul românesc interbelic e contaminat de nevroza schimbării şi exaltarea naţională. Discursul feminist devine un loc de autoproclamare a identităţii.

8. În România sfârşitului de secol, accesul la educaţie al femeilor are un alt format. Femeile sunt acceptate în toate formele de învăţământ, inclusiv universităţile. Astfel, România se dovedise a fi mult mai deschisă chiar decât alte state europene. Conform legii învăţământului din 1864, şcoala primară era obligatorie pentru toţi copiii[24], indiferent de gen, iar educaţia în şcolile de stat era gratuită. Accesul la educaţia de bază era, aşadar, garantat şi, în acelaşi timp, impus de către statul român. Chiar şi în aceste condiţii, numărul femeilor analfabete era cu mult mai mare decât cel al bărbaţilor: în 1908, erau 1 384 188 de femei analfabete, în comparaţie cu 206 172 bărbaţi. De asemenea, din numărul total de persoane şcolite, numai o treime erau femei[25]. Este important, totodată, de menţionat că în afara şcolilor primare şi a universităţilor, şcolile nu erau mixte: existau şcoli pentru băieţi şi şcoli pentru fete, cele din urmă fiind astfel concepute încât absolventele aveau şanse de succes în "meseriile de suflet". în vechiul Regat, de exemplu, funcţionau alături de şcolile secundare obişnuite şi şcoli pedagogice, şcoli pentru surori şi moaşe, şcoli superioare de arte frumoase, şcoli profesionale[26], ca şi şcoli de menaj din 1903.

8.1. În ceea ce priveşte separarea genurilor, şcolile mixte, ca şi dormitoarele/căminele mixte, erau interzise. Această separare a elevilor pe genuri era încălcată numai pentru serbările de sfârşit de an, unde se puteau întâlni elevii mai multor şcoli. Separarea pe genuri era menţinută şi la nivel administrativ, fiind stipulat că directorii şcolilor de fete trebuie să fie femei, iar ai şcolilor de băieţi bărbaţi. În schimb pentru grădiniţe director era întotdeauna numită o femeie, decizie care poate fi interpretată ca o tendinţă de extindere a îndatoririlor lor materne din propria familie către comunitate[27].

8.2. Pentru o imagine mai clară a diversităţii de şcoli şi specializări din România, la cumpăna veacurilor, propun un scurt studiu de caz, şi anume Ploieştiul, oraş, în care am urmat studiile liceale şi faţă de care voi avea întotdeauna o datorie morală. În Ploieşti funcţionau atât şcoli private de fete cât şi de stat. Spre exemplu, în 1885, în Ploieşti, al treilea oraş din România ca populaţie, existau 14 şcoli de stat, din care pentru fete funcţionau cinci şcoli primare şi

[24] România dă în acest sens un exemplu pozitiv Europei, fiind printre primele care fac acest pas. Prin contrast, Franţa abia în 1882 prin Legea Jules Ferry din 28 martie instituia obligaţia învăţământului primar şi pentru fete şi pentru băieţi. "Histoire"**,** special**,** *Les femmes, 5000 ans pour egalite*, Paris, iulie–august 2000**,** p. 110.

[25] *Feminism*, fragmente din conferinţele ţinute de Eleonora Străţilescu la Ateneul Român (Bucureşti, 8 aprilie 1912) şi în Aula Magna a Universităţii din Iaşi (13 mai 1912), publicate în "Uniunea femeilor române", anul IV, nr. 11, nov. 1912, pp. 544–549, *Apud* AnaLize, 10/2001, p. 57. Cf.şi Ştefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române*, Bucureşti, Ed. Ecumenica, 2001, pp. 404–409.

[26] Regulamentele de funcţionare au fost publicate în 1906. Cf. *Codul general al României*, Constantin Hamangiu, Bucureşti, Editura Librariei Leon Alcalay, vol. III, p. 3692, 3981.

[27] "Regulament pentru şcolile particulare din 4 iulie 1896 cu modificări din 1898", Hamangiu, II, *op.cit.*, p. 1668.

gimnaziale, o şcoală secundară şi o şcoală normală[28]. Existau două pensiuni pentru tinerele fete: "Familia" (devenit ulterior *Institutul Liceal pentru domnişoare "Familia"*) şi "Maria Ionescu", ca şi un *Institut pentru domnişoare*, înfiinţat în 1887, "Regina Elisabeta". În aceste pensiuni private, elevii puteau să înveţe limbi străine şi muzică, dansuri şi alte elemente de "comportare în societate." De aceea multe fete, provenind din familiile bune ale Ploieştilor, aveau să se înscrie aici, alegerea fiind determinată de dorinţa mamelor de a avea fiice «franţuzite», cu un comportament ireproşabil în societate. Constantin Bacalbaşa va consemna ironic mimetismul boierimii locale şi obsesia filofranceză:

"*Femeile din aristocraţie nici nu prea ştiau româneşte, toată educaţia lor, tot sufletul lor era strein. Ochii şi mintea şi inima lor erau pironite asupra Parisului. Această elită, înstrăinată de neamul ei, vorbea, scria, citea, cânta şi petrecerea franţuzeşte. O greşeală de limba franceză în această societate era descalificarea şi ridicolul pentru vecinicie. O greşeală de limba română, o delicioasă glumă*."[29]

9. Educaţia în Vechiul regat putea, aparent, să transforme o fată oarecare într-o «partidă*f* bună», dar, de cele mai multe ori, reușea să asigure tinerelor fete doar o anume identitate socială, premisă pozitivă pentru o viitoare «carieră»:

"*Şcolile noastre pentru fete sunt, cum se ştie, de două feluri, şcoli secundare şi licee, în care se grămădesc cele ce năzuiesc la carierele intelectuale, spre universitate, viitoarele profesoare şi profesioniste libere, sau funcţionarele de la bănci, poştă, telegraf, telefon şi şcoli profesionale din care ies croitorese, cusătorese, modiste, linjere, brodeuse. Se observă însă că şcolile secundare-liceale dau o pletoră de fete în majoritate sărace, care cînd isprăvesc şcoala ar avea nevoie să cîştige şi nu găsesc posibilitatea: cîte o meditaţie e greu de găsit şi e foarte prost plătită; iar pînă să ajungă profesoare profesioniste ori funcţionare mai e o cale lungă, lungă şi spinoasă*."[30]

9.1. La finalul secolului al XIX-lea, feministele susţineau chiar un «program» educativ pragmatic: şcoala trebuia să «producă» viitoare soţii şi mame bune. *Gazeta Feminină* (1908), "organ al mişcării femeniste în literatură, artă, ştiinţă, viaţă socială şi economică, modă şi sport", îşi propunea să dezbată:

"*Cum ar trebui făcută educaţia fetelor din ziua de azi, spre a corespunde adevăratei lor meniri de viitoare soţii şi mame*."[31]

---

[28] Carol-Nicolae Debie, *O cronică ploieşteană 1825–1974. Muzica în viaţa oraşului Ploieşti. Cine a cântat. Unde, ce şi pentru cine,* Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, Prahova, pp. 9-10.

[29] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată. 1878-1884*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1993, vol.II, p. 159. Vezi şi ediţia Humanitas, 2004.

[30] Eleonora Stratilescu, *Cariere pentru fiicele noastre* în "Uniunea femeilor române", anul IV, nr. 4, aprilie 1912, pp. 225–234 *Apud* Ştefania Mihăilescu, *Condiţii ale muncii feminine,* în "AnaLize", 10/2001, p. 55. Cf. şi Ştefania Mihăilescu, *Emancipare…*, *op.cit.,* pp. 398–400.

[31] *Gazeta Femenină*, an I, nr. l , 1908, p. 8.

10. În România, prin 1866, femeile aveau acces la învăţământul universitar. Într-adevăr, România este una dintre primele ţări care permit accesul femeilor în universităţi. În Europa, pe la 1850-1860, câteva tinere din Rusia îşi încep studiile de medicină la universitatea din Zürich. În 1870, fetele se pot înscrie pentru concursul de admitere la universităţile din Anglia (University of London), Irlanda şi Danemarca. În 1880, universităţile vor fi deschise fetelor şi în Spania[32]. După model european, româncele puteau primi şi burse pentru a se înscrie la universitate. În consecinţă, la Universitatea Bucureşti, statistica arată, în 1908, un procent de 21,64% studente. Doi ani mai târziu, în 1910, la aceeaşi universitate, fetele îşi vor adjudeca mai mult de jumătate din numărul total de diplome.[33] O exponentă a mişcării feministe, Elena Strătilescu, va observa însă că femeile nu pot accede la poziţia de «profesor universitar», cea mai înaltă poziţie deţinută de o femeie fiind aceea de conferenţiar.

"*Învăţământul superior însă a fost întrucîtva îngrădit în mod indirect pentru femei, întrucît cadrele universitare cum şi orice cariere înalte în stat nu sunt accesibile. Adevărat, nici nu prea avem atîtea femei de aşa mare valoare încît să ocupe spre folosul obştesc acele înalte posturi. (...) Pe de altă parte iarăşi, avem cîteva femei, care s-au distins prin activitatea ştiinţifică de valoare, care sunt conferenţiare la Universitate, deci ocupînd o primă treaptă în învăţământul superior. Şi acest fapt ne face să ne gîndim că spiritul bărbaţilor în România nu e aşa de nedrept şi de tiranic, nici aşa de excesiv şi egoist*."[34]

10.1. Procesul de industrializare din România a jucat un rol important în crearea de noi meserii pentru femei. Astfel, cu un an înainte de primul război mondial, femeile practicau, în general, meseriile tradiţionale: profesoară, asistentă medicală, moaşă, croitoreasă, secretară, funcţionară. Un recensământ din epocă, mai adaugă câteva profesii şi domenii «feminine» de activitate la nomenclatorul standard: finanţe, transport, servicii publice, industria alimentară şi textilă.[35] Piaţa muncii pare flexibilă. De pildă, lectura rubricii "Mica publicitate-Oferte de lucru", din *Gazeta femenină*[36], dezvăluie apariţia unor noi «nişe» socio-profesionale, o altă dinamică, încă discretă şi fragilă, pe piaţa muncii:

"*Domnişoară bună dactilografă, cunoscând şi franceza doreşte angajament birou ♦ Se caută o guvernantă română, cultă, să ştie pianul, bine retribuită ♦ Se caută o domnişoară serioasă, cu oare-care studii, având scriere frumoasă şi cunoscând franceza, pentru un birou, ca secretară bine retribuită*."[37]

10.2. Dacă oferta ocupaţională pare diversificată, în schimb, salarizarea per "job" este neverosimilă, sub nivelul minim de subzistenţă. Astfel, salariul zilnic al categoriei sociale

[32] Karen Offen, *European Feminisms, 1700–1950. A Political History,* Standford, Standford University Press, 2000, p. 79.
[33] Cf. Eleonora Stratilescu, *Feminism*, în "AnaLize", nr. 10, 2001, p. 57.
[34] Elena Strătilescu, conferinţe ţinute la Ateneul Român (Bucureşti, 8 aprilie 1912) şi în Aula Universităţii din Iaşi (13 mai 1912), *Apud Feminism* in "AnaLize", nr. 10, 2001, p. 59.
[35] Ştefania Mihailescu, *Pro-Femina. Documente Istorice. Condiţii ale muncii feminine,* în "AnaLize" 10/2001, p. 52.
[36] *Gazeta femenină,* nr. 1, 1908.
[37] *Gazeta femenină*, nr. 1, 1908, p. 6.

"femeie" varia între 1 leu (guvernantă) şi 1, 3 (muncitoare) până la maximum de 3, 5 lei (profesoară), în condiţiile în care necesarul financiar pentru o zi, în Bucureşti, era în jur de 1,5 lei[38]. Deși, la prima vedere, se părea că femeile din România aveau libertatea de a alege, dintr-o ofertă generoasă, «jobul» mult visat, care să le asigure independența socială și financiară, iată că, în realitate, condiția femeii este deplorabilă. Cu toate acestea, ea încă nu se revoltă, continuă să caute cu entuziam alte oportunități până când, strivită, în cele din urmă, de o societate masculină și patriarhală rigidă, se va întoarce, umilită, în temnița cuplului, a familiei, la picioarele bărbatului, din sclavia căruia tocmai încercase să scape, dar eșuase lamentabil. Această dramă anonimă, multiplicată cu numărul femeilor din clasele sociale de la baza piramidei, este bine cunoscută, dar generează doar compasiunea masculină, nu și soluții eficiente, pragmatice. Paul Scorţeanu, publicist și scriitor, surprinde suferința tăcută a femeilor, contemporanele sale, condamnate la condiția de sclave, din cauze economice:

"*Aşadar ne va fi permis a conchide asupra stării economice a femeilor: fiică, soţie sau mamă, ea trăieşte numai prin bărbat, depinde de el, şi-n generalitatea exemplelor este sclava lui*."[39]

11. Alexandrina Gr. Cantacuzino a fost una dintre fondatoarele *Societăţii Ortodoxe Naţionale a Femeilor Române* (1910). A condus mai multe organizaţii feministe: *Gruparea Femeilor Române, Asociaţia Casa Femeii, Societatea Solidaritatea*. A fost aleasă preşedintă a *Micii Antante a Femeilor* şi vicepreşedintă a *Consiliului Internaţional al Femeilor*. Ea își asuma, astfel, o responsabilitate socială şi (inter)naţională, care o particulariza în cadrul ideologiei feministe. Discursul său feminist oscilează între adaptare şi diferenţiere, conformism şi răzvrătire: revendică dreptul femeii de a participa la viaţa politică, susţine că femeile constituie un grup minoritar, dar nu se solidarizează cu alte minorităţi etnice sau religioase. Femeia şi neamul sunt temele predilecte ale feminismului din epocă. Alexandrina Cantacuzino vorbeşte de « lumea nouă » şi face elogiul muncii, criticând aspru «femeia păpusă»:

"Nu cu femeia păpusă, ori cu femeia obiect de plăcere şi de lux vom păşi noi înainte în lumea nouă ce se ridică, în care toţi trebuie să-şi câştige prin muncă dreptul la viaţă."[40]

Alexandrina Cantacuzino este adepta responsabilizării şi militează pentru reforma morală:

"(...) avem datoria însăşi pentru întărirea acestei vieţi familiale să dăm femeii preocupări mai înalte, să o chemăm să împartă toate răspunderile, să renunţăm la femeia păpuşă, la femeia obiect de lux, la femeia eternul copil, care crede că poate trăi numai din munca bărbatului, la femeia minoră care nu-şi dă seama de nevoile reale ale vieţii"[41].

[38] Cf. *Feminism* in "AnaLize", nr. 10, 2001, p. 52, 58.

[39] Paul Scorţeanu, "*Situaţia economică a femeii*" in *Femeia română, Apud* "AnaLize", nr. 10, 2001, p. 52.

[40] *Ibidem*, p. 86.

[41] Alexandrina Gr. Cantacuzino, *Rostul femeii în viaţa socială şi politică*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1924, p. 5.

Iniţiativa sa implică participarea tuturor membrilor societăţii. Feminismul ei este cooperant, generos şi echilibrat, spre deosebire, de exemplu, de feminismul transatlantic. Femininul si masculinul, femeia si barbatul trebuie sa colaboreze la emanciparea si salvarea natiunii. Valorile promovate de discursul feminist românesc sunt diferite, în epocă, de cele specifice discursului european:

"*Iar părinţii, soţii şi fraţii noştri să fie cei care să ne ajute, care să ne îndrumeze, care să ne silească să ne înhămăm la muncă, pregătind astfel din vreme noua armată [de femei] chemată să ducă România la noi izbânzi pe terenul luptelor de idei ce ni se deschid*"[42].

11.1. Femeia şi neamul sunt expuşi unui pericol comun: "străinismul", care dezbină și corupe sufletul femeii și sufletul neamului românesc:

"Am lăsat uşa deschisă şi străinismul rău sfătuitor a intrat pe furiş şi a atins şi sufletul gingaş al femeii, târand-o în afară de cămin la petreceri fără rost."[43]

11.2. Discursul moralizator este focalizat pe câteva valori fundamentale: muncă, educaţie, credinţă. Instituţiile care vor sustine această activitate de resurecţie a femeii şi a neamului sunt Biserica, Şcoala şi Familia, "cei trei mari factori ai vieţii sociale"[44]. Feminismul romanesc nu este armonizat și sincronizat cu feminismul european și transatlantic. Modelul autohton este un act de acuzare a modernităţii şi deschiderii, dublat de imaginile idealizate ale neamului şi femeii. Bărbaţii sunt "păstori visători şi plugari viteji", femeia este o "mamă conştientă, îngerul păzitor al vetrei"[45], "cea mai sfântă întrupare a fiinţei omeneşti"[46]. Şi elogiul suprem, româncа este "regină între femei"[47]. Se observă că « programul » de emancipare a femeii nu are raţiuni practice, ci idealiste. Spațiul în care evoluează femeia, în modelul Alexandrinei Cantacuzino, este utopic, imaginar și mioritic. Românca este blândă, cucernică, cinstită, harnică, umilă. Morala ei este profund creştină:

"*Moralitatea în viaţa publică, aceasta este evanghelia pe care femeia trebuie să o aducă ca dar de bun venit*"[48] "*Femeia română are datoria să dea o nouă directivă societăţii româneşti. Ea, care nu are drepturi politice, poate mai uşor, necunoscând nici o patimă de felul acesta, să strângă conştiinţele şi să facă o renovare de viaţă obştească*."[49]

11.3. Din păcate, «programul» feminist al Alexandrinei Cantacuzino este sortit eşecului, deoarece «spaţiul mioritic» este pe cale de dispariţie:

[42] *Ibidem*, p. 13.
[43] *Ibidem*, p. 5.
[44] *Ibidem*, p. 60.
[45] *Ibidem*, p. 29.
[46] *Ibidem*, p. 85.
[47] *Ibidem*, p. 144.
[48] Alexandrina Gr. Cantacuzino, *Femeile în faţa dreptului de vot*, Bucureşti, Tipografia Capitalei, 1929, p. 4.
[49] *Ibidem,Cincisprezece ani...*, p. 262.

"*Satul, ultima mare rezervă de viaţă familială îşi pierde şi el caracterul patriarhal. Copiii părăsesc vatra părintească (...) cuprinşi de înfrigurarea de a ajunge iute domni şi doamne*"[50].

12. Discursul celebrei pictoriţe Ceciliei Cuţescu Storck este mult mai european şi pragmatic:

"*Un popor care are femei de valoarea celei române, rămânând totuşi atât de modeste şi devotate, ar trebui să se arate mai conştient de valoarea ce posedă*"[51].

13. Feminismul reformator, modern, european începe, după părerea mea, cu Calypso Corneliu Botez. Licenţiată în istorie şi filosofie, presedintă a Crucii Roşii din Galaţi, fondatoare, împreună cu alte feministe, a *Asociaţiei pentru emanciparea civilă şi politică a femeilor române* (1918), lider al *Consiliul Naţional al Femeilor Române*, membră în comitetul central al *Societăţii Ortodoxe Naţionale a Femeilor Române*, în comitetul societăţii *Solidaritatea*, în comitetul *Uniunii Intelectualilor* şi membră a *Institutului Social Român*[52]. Pentru ea, dreptul de vot al femeilor era, la români, "o urgentă necesitate naţională", un adevăr "care exclude şi râsul şi plânsul, după cum exclude orice invective"[53]. Ironizându-i pe "pasionalii", care suspinau după patriarhat, Calypso Botez refuză tradiţia: "*A trăi numai în tradiţie înseamnă a îmbrăca haina dăunătoare a prejudecăţilor*."[54] Ca atare, acordarea de drepturi politice femeilor nu va fi o "chestiune de inimă, ci una de logică şi de adecvare la actualitate". Femeile trebuie să obţină dreptul de vot, deoarece au nevoie de el[55]. Sufragetele române cer ca statul să fie la dispoziţia întregii naţiuni, deci şi a jumătăţii ei feminine. Calypso Botez susţine acest punct de vedere:

"*Autoritatea de care vor asculta aceste democraţii îşi vor impune ele înşile. Prin urmare, statul acestor naţiuni democrate va fi o emanaţie a naţiunii însăşi. Cine e în naţiune trebuie să fie şi în stat*"[56]

13.1. Principiul naţionalist este reglat, acum, de principiul democratic. Efectul: denunţarea excluderii sexiste a femeilor din viaţa publică:

"*Excluderea femeii de la vot înseamnă o sumă de indivizi cărora legile li se impun fără a fi întrebaţi, înseamnă că dreptul de vot rămâne tot un privilegiu al câtorva, privilegiu de sex care, ca orice privilegiu, nu are ce căuta decât în societăţile despotice*"[57].

---

[50] Idem, *Mama*, Bucureşti, Tipografia Capitalei, 1929, p. 14.
[51] Cecilia Cuţescu Storck, *Fresca unei vieţi*, Bucureşti, Bucovina, 1943, p. 318.
[52] Elena Bogdan, *Feminismul*, Timişoara, Tipografia Huniadi, 1926.
[53] Calypso C. Botez, *Drepturile femeii în Constituţia viitoare*, în *Constituţia din 1923 în dezbaterea contemporanilor*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 127.
[54] *Ibidem*, p. 128.
[55] În consens cu Calypso Botez, ceea ce demonstrează că apăruse deja o tendinţă în epocă, Maria C. Buţureanu notează:"Semnul cel mai bun că trebuie să ni se dea aceste drepturi integral, este faptul că le cerem". (*Femeia. Studiu social*, prefaţă de d-ra Eleonora Stratilescu, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp., 1921, p. 248).
[56] Calypso C. Botez, *op. cit.*, p. 129.
[57] *Ibidem*, p. 130.

Acreditarea femeii ca subiect activ în arena politică era un act de sincronizare a legislaţiei cu realitatea:

"«Toţi românii sunt egali în faţa legii», zice articolul 1 din Constituţia românească. Dumneavoastră ştiţi că romînca e în afară de lege împotriva acestui articol"[58].

13.2. Constituţia din 1923 avea să lase suspendată situaţia civilă şi politică a femeii, afirmând, la articolul 6, egalitatea între cele două sexe:

"(...) Legi speciale votate cu majoritate de două treimi, vor determina condiţiunile sub cari femeile pot avea exerciţiul drepturilor lor politice. Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalităţi a celor două sexe".

13.2.1. Pe acest articol, se va sprijini autoarea mai târziu, când va scrie un *Rapport sur la situation juridique de la femme*[59]. Ea cerea ca legislaţia să fie articulată pe noile realităţi economice şi sociale, diferite de cele ale secolului al XIX-lea, când bărbatul era singurul factor de producţie. După război, circumstanţele se schimbaseră. Femeia câştiga prima sa egalitate: egalitatea în raporturile de producţie. Avea să urmeze emanciparea intelectuală. Emanciparea politică fusese câştigată prin Constituţia din 1923, chiar dacă întârzia să devină un principiu efectiv al întregii legislaţii. Cu această ocazie, se cerea o facilitare a divorţului şi suprimarea regimului dotal.

"*Le mariage* - scria Calypso Botez - *ne peut plus être basé sur l'obéissance mais sur l'affection*"[60].

14. O întreagă istorie, o evoluție discretă, dar fermă, a feminismului în România, pe o perioadă scurtă de timp, transpare între «programul» Alexandrinei Cantacuzino și cel al Calypsei Botez. Câteva citate vor fi suficiente pentru a ilustra corect afirmația mea:

(a) "*fiinţa psihologică, aşa cum e a femeii, este un rezultat al educaţiei care i s-a impus*";

(b) "*bărbatul, singurul făuritor al legii şi al ordinii sociale de până acum, n-a căutat să dea femeii în toate timpurile decât o educaţie pur pasivă: un sentimentalism supus, prevenitor şi admirativ faţă de bărbat sau devotat până la sacrificiu faţă de copil*";

(c) "*astfel, fiinţei instinctive de până acum, printr-o pregătire sistematică şi integrală, i se va substitui o fiinţă de iniţiativă*"[61] ;

(d) "*Dreptul de vot nu este unica preocupare a femeii române. Rolul ce ea ocupă în întregul organism social şi îndeosebi în familie, o obligă să se intereseze de aproape de toate problemele*

[58] *Ibidem*, p. 139.
[59] *Ibidem*, *Rapport sur la situation juridique de la femme*, Bucarest, Imprimeriile Centrale, 1932.
[60] *Ibidem*, *op. cit*, p. 8.
[61] *Idem*, *Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei*, s. l., Tipografia Gutenberg, 1920, pp. 9, 46, 47, 48.

juridico-sociale care o privesc personal, cum sunt acelea privitoare la căsătorie, la drepturile ei de mamă şi ocrotirea copiilor, la regimul matrimonial, la folosirea şi administrarea bunurilor ei proprii etc."[62]

14.1. Dacă la Alexandrina Cantacuzino, femeia ideală este mama conducătoare a sufletului neamului, la Calypso Botez, modelul este femeia democrată, "utilă social". Ea nu se sfieşte să demoleze tradiţii şi fetişuri: "să se schimbe familia, să facem din ea o şcoală între egali"[63].

15. În perioada interbelică, un scriitor antifeminist şi misogin, A. Nora, acuză femeia de nenumărate păcate, printre care arghirofilia (iubirea de bani), perversitatea, voracitatea sexuală, insuficienţa intelectuală, dominaţia disimulată, ipocrizia. Pudoarea, gracilitatea, maternitatea fac parte din "diadema de minciuni cu care îi place sexului femeiesc să se împodobească spre a-şi menţine intact locul de parazit al sexului celălalt"[64]. Dacă bărbaţii "se complac în atitudinea de bufoni ai femeilor"[65], femeia e un parazit al bărbatului, fiind "covârşită de felurite defecte" şi cu "infirmităţi" de gândire[66]. Nora refuză feminismul, deoarece femeia ar fi mai mult decât emancipată, "e chiar stăpânul"[67]. Dacă femeilor li s-ar acorda dreptul de muncă, aceasta nu ar duce decât la o creştere a pieţei prostituţiei.

15.1. Un alt antifeminist, mai puţin coroziv, George D. Nedelcu, crede că, odată cu emanciparea femeii, se pierde echilibrul social, se ruinează familia şi creşte imoralitatea: "Să nu transformăm în convenţional – cerea el - ceea ce este fundat pe natura lucrurilor. Să nu pervertim femeia"[68]. Femeia politică va ucide femeia mamă. Familia, nemaiavând reperele feminităţii, adică, echilibru, armonie, afecţiune, se va dizolva. În faţa acestui dezastru, nu mai este decât o soluţie, ridicolă, din păcate:

"*Să şoptim femeii şi să-i repetăm melodios, duios şi cu voce captivantă de sirenă: familia, familia, familia. Să-i şoptim şi să o atragem în lăcaşul sfânt nu pentru ca să o martirizăm, după cum sirenele prin dulceaţa cântecelor lor atrăgeau navigatorii la ţărm pentru ca să-i sfâşie şi să-i mănânce, ci pentru ca să o îmbiem la farmecele vieţii de interior, la farmecul de a trăi gospodărind, născând, alăptând, crescând şi cultivând copii în bune şi sănătoase condiţiuni morale, intelectuale şi fizice şi secondând bărbatul în activitatea lui practică sau intelectuală* (...)"[69]

---

[62] *Idem, Drepturile femeii în viitorul Cod Civil*, s.l., Tipografia "Curierul Judiciar", 1924, p. 3).
[63] *Idem, Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei*, ed. cit., p. 33.
[64] A. Nora, *Femeia aşa cum e*, Bucureşti, Editura Librăriei Alcay & Co, 1921, p. 159.
[65] *Idem, Duşmanul femeii*, Bucureşti, Editura Ancora, s.a., p.10.
[66] «Aceeaş minte îngustă şi judecată unilaterală rees din orice acţiune şi credinţă a ei». (A. Nora, *Femeia aşa cum e*, p. 33).
[67] *Idem, Duşmanul femeii*, p. 8
[68] George D. Nedelcu, *Femeia şi drepturile politice*, Bucureşti, Imprimeria Fundaţiei Culturale Regele Mihai I, 1929, p. 5.
[69] George D. Nedelcu, *Sugestiuni sociale. Decădere morală. Educaţiune. Feminismul – Familia – Femeia*, Bucureşti, Imprimeria Fundaţiei Culturale „Principele Carol", 1925, p. 26).

Tragedia în cascadă, generată de feminism, în viziunea sumbră a lui Nedelcu, a avut, totuși, și confirmări în secolul XX şi XXI. Scriitorul interbelic scrie că vor apărea indivizi fără familie care, ca şi indivizii fără patrie, "trăiesc în vid" şi sunt "vătămatori". Decăderea morală va fi iminentă, ca urmare a lipsei de educaţie morală din familie:

"*E trist, e dureros de trist să vezi că rezultatul culturei intelectuale ce se caută să se dea femeii nu e altul decât o deşteptare la dorinţi deşarte de viată publică, la ambiţiuni în dezacord cu firea ei, la revolte în contra menirii ei, la credinţe false, că se poate contribui la progresul şi educaţiunea omenirei pe terenul moral în afară de familie*."[70]

16. Deoarece, aș vrea să dau, și în acest capitol, ultimul cuvânt femeilor, voi reveni asupra unei componente importante a feminismului național și internațional, anume *comitetele, societăţile, asociaţiile*, etc. Tema a fost anterior deja «punctată», dar acum, aș dori să transform «punctele» simbolice în *puncte de vedere finale*. Așadar, în ciuda reacțiilor antifeministe, masculine, femeile se mobilizează, se organizează, își fac auzită vocea în spațiul pubic. Unele asociaţii şi organizaţii, fondate de către femei, aveau un specific caritabil: se colectau fonduri pentru grupuri marginale (văduve, orfani, vagabonzi, etc.). Altele promovau drepturile femeilor sau erau simple asociaţii profesionale. Desigur, dreptul la asociere nu fusese câștigat prin lupte de stradă. El era garantat tuturor cetăţenilor ţării, deci, implicit, și femeilor, prin Constituţia României din 1866. Dar femeile române, din Vechiul Regat, vor folosi acest drept ca oportunitate de *a deveni vizibile* (*Becoming Visible-Women*)[71].

17. *Uniunea Educatoarelor Române*, întemeiată la Iaşi în 1908, are un grad înalt de reprezentativitate pentru mișcarea feministă de la noi. Aici, ca în multe dintre celelalte asociații sau organizații, se pregătesc *strategiile vizibilității*, modalitățile de trezire și verticalizare a conștiintei feministe, de codificare a valorilor, de precizare a identității feminine și de comunicare a mesajelor definitorii pentru femeile din Vechiul Regat. Obiectivele acestei uniuni erau

"*să pregătească adevărata emancipare economică şi culturală a femeii române din toate straturile sociale trezindu-i puterea de lucru pentru a înţelege toate chestiunile însemnate de viaţă socială şi culturală ale neamului ei*."[72]

17.1. Nu numai în România, dar și în Franța și, în general, în Europa occidentală, se observă aceeași *determinare*, care devine treptat o dimensiune bine articulată, în mentalul feminin, testată nu numai în spațiul privat, ci și în cel public. După cum remarca și Stéphane Michaud, în societatea « romantică » europeană,

---

[70] George D. Nedelcu, *Aventura feminismului*, Bucureşti, Imprimeria Fundaţiei Culturale "Principele Carol", 1925, p. 7. Vezi şi Sorin Alexandrescu, „Alunecosul, necesarul feminism" in *Secolul XX*, nr. 7–9/1996, pp. 17–20.

[71] Cf. *Becoming Visible-Women în European History*, ed. by B. C. Koonz, S. Sturt, Boston, 1987.

[72] Cf. "AnaLize", nr. 10, 2001, p. 56.

"*constrângerea ce apasă asupra femeilor nu le împiedică să acţioneze. Cele mai conservatoare, departe de a se conforma exclusiv preceptelor masculine, dau o nouă expresie filantropiei, religiei sau carităţii. Altele intervin pe scena politică prin scris (presă, pamflete etc.) sau participă direct la evenimente*."[73]

18. Paradoxal, dar nu premonitoriu, unul din primele ziare, *Gazeta Femenină*, care foloseşte programatic conceptul de feminism, va avea o existenţă efemeră. Cu toate acestea, textul, numit «Un cuvânt înainte», care prefațează primul și ultimul număr al «gazetei», scris acum mai bine de un veac, are valoare de *manifest*. Acest text este o chintesență a frământărilor, a ideilor, care așteptau să prindă viață. Este schița unui proiect european, rămas în memoria colectivă și reluat, fragmentar și secvențial, de *leadership*-ul feminin, prin marile furtuni ale istoriei noastre. Gândurile acelui «grup de femei şi bărbaţi - sinceri, entuziaşti şi neclintiţi pioni ai cauzei feminine» au intrat, parțial, desigur, în fluxul gândurilor modelate de alte grupuri de femei și bărbați din deceniile următoare. Am citit și am citat textul de mai jos cu aceeași emoție cu care am citit *testamentul bunicului meu*, care mi-a lăsat o avere uriașă: sfaturile lui, bunăvoința față de semeni, generozitatea și toleranța față de «greșelile greșiților noștri».

«Apariţia unui ziar pur femenist, era de mult aşteptată de către întreaga clasă feminină din ţară. În adevăr, România era singura ţară civilizată din Europa care nu poseda o gazetă care să reprezinte şi să apere interesele clasei feminine. Cu multe jertfe, ne-am hotărat noi un grup de femei şi bărbaţi - sinceri, entuziaşti şi neclintiţi pioni ai cauzei feminine - de a face să apară această gazetă.

Scopul ce'l urmărim este de a lumina şi de a informa pe cititioarele acestui ziar, cu tot ce se întamplă şi apare pe terenul social, cultural, artistic, literar, şi ştiinţific ca produs al imaginaţiei şi concepţiei feminine, din ţară şi străinătate. În tratarea cestiunilor, sociale, economice, şi culturale, Gazeta Femenină, *nu va judeca nici pe baza unor idei abstracte preconcepute şi nici în vederea unor scopuri mai înainte determinate.* Gazeta Feminină *va fi absolut obiectivă şi se va inspira de interesul general şi fără altă preocupare de cat folosul real al clasei feminine.*

Gazeta feminină va fi tribuna liberă de unde se va propăvădui binele, frumosul şi adevărul. Coloanele Gazetei Feminine *vor fi deschise tuturor talentelor feminine. Fiindcă* Gazeta Feminină *se adresează tuturor claselor sociale, fără nici o excepţie, ea va căuta ca toate articolele sale să fie scrise într-o limbă decentă şi cat se poate de populară, pentru ca să fie accesibilă tuturor.*

Gazeta femenină *speră a contribui astfel cu mult la răspandirea luminei, la deşteptarea gustului de citire şi ridicarea nivelului cultural al clasei femenine în genere. Cu această dulce speranţă intrăm voioşi în arena ziaristicei Româneşti, cu credinţa că vom avea concursul tuturor.* (…)"[74]

---

[73] Stéphane Michaud, «Femeia» in *Omul romantic*, coord. de François Furet, Iaşi, Ed. Polirom, 2000, p. 109.

[74] *Feminine Magazine*, anul I, nr. 1, 1908, p. 1.
Cf. http://www.biblacad.ro/bnr/search_rezultate_complexe.php

19. Sincronizarea feminismului din România la principiile Europei feminine, contemporane, este evidentă: "iluminarea" şi emanciparea femeilor sunt posibile numai prin educaţie. Cultura şi educaţia erau considerate, la Paris şi la Bucuresti sau la Iaşi, drept cele două *portaluri,* prin care femeile puteau intra în societate. Este remarcabil faptul că, spre deosebire de feministele transatlantice, agresiv antipaternaliste, feministele române se află în relații armonioase și echilibrate cu partenerii. Grupul mixt, format din femei și bărbați, nu se justifică prin reforme «de gen», ci prin lupta comună împotriva imaginarului, a mentalului, a unor tradiții și dogme, blocate inerțial într-o atitudine antifeministă. Pentru feministele autohtone, nu bărbații sunt dușmanii femeilor, ci formele goale, fără fond, care nu s-au adaptat la schimbările istorice, nu s-au încărcat cu forța noilor valori.

19.1. Ipoteza noastră cu privire la echilibrul feminin-masculin în mișcarea feministă românească este confirmată chiar de *scenariul și regia paginii de ziar*. Alături de opiniile bine temperate ale militantelor feministe, se află plasat, strategic și sugestiv, un punct de vedere masculin, semnat de C. V. Ficşinescu, binecunoscut publicist şi «fan» al emancipării femeilor[75].
«*Femeia nu este decât aceea ce societatea a făcut-o să fie, este fructul educaţiei ce I-a dat bărbatul. Şi dacă el nu se mulţumeşte cu adevărat de ceea ce este ea dacă voeşte să facă şi dintr'însa un factor util societăţii, şi care să nu mai fie o sarcină pentru nimeni, dacă voeşte ca ea să fie mamă mai bună, şi o mai bună soţie, n-are decât să nu-I oprească nici una din ocupaţiile ce nasc din viaţa socială. Las-o să-şi aleagă singură ocupaţia, pentru care se va dovedi mai aptă, nu-i închide absolut nici o uşă, şi fă-i şi ei şcoli ca şi lui, şi actuala stare de lucruri se va schimba, să fim siguri, cu totul în binele şi spre fericirea familiei şi a societăţii întregi*"[76].

20. Dar în România de început de secol XX, spaima că emanciparea femeii va determina distrugerea familiei şi, implicit, a societăţii era copleşitoare. Acum, categoriile psiho-sociale şi politice, de tipul *feminism, feminitate, feminin, gen*, etc. fie abia prindeau contur, fie treceau printr-un dublu proces, includere şi excludere socială. Citind și reflectând asupra acestui subiect, deosebit de complex și, mai ales, aflat într-o dinamică bibliografică greu de codificat, am observat că problematica feminismului, deși are un statut marginal în istoriografia românească, a înlocuit - în istoriografia anglo-saxonă și franceză - studiile clasice, axate pe succesiunea

[75] C.V. Ficşinescu, orator şi publicist, a conferenţiat, deseori, la Ateneul Român. În 1899, în aula Liceului „Laurian" a susţinut prelegerea „Emanciparea femeii", temă dezvoltată în lucrarea cu acelaşi titlu, publicată în 1904. El susţinea necesitatea ridicării nivelului instruirii fetelor, cerând şcolii să zdrobească „barierele care închid femeii drumul către serviciile sociale". A atacat apoi *Codul penal* şi celebrul articol 195 care prevedea că: „femeia datoreşte ascultare bărbatului". Activitatea sa publicistică a culminat în perioada 1924-1926 când, a editat ziarul „Democratul". Iată un fragment, reprezentativ pentru ideile sale, remarcabil, prin logică, fermitate şi retorică europeană: "Unui popor, care se arată aşa de pretenţios, când e vorba de drepturile omului, cred că pot să-i amintesc, că şi femeia e om şi că, deci şi ei i se cuvin aceleaşi drepturi ca şi bărbatului." (Conferinţa *Despre emanciparea Femeii*, Iaşi, 29 martie 1898).
[76] *Gazeta femenină*, p. 1

evenimentelor sau a sistemelor poitice, economice, religioase[77]. Plecând de la această observație, poate fără prea mare relevanță, am înțeles că unele mecanisme şi structuri ale culturii române, ca și unele mecanisme și structuri ale mentalului românesc, se pot sincroniza sau desincroniza cu marile fluxuri culturale sau mentale, definitorii pentru Europa, pentru globalizare sau pentru o epocă. Aşa s-ar putea explica, parţial, decalajele, derapajele, neconcordanţele, disfuncţiile comunicării şi adaptării între «noi» şi «ceilalţi».

[77] Philippe Poirrier, Aborder l'histoire, Paris, Seuil, 2000; Nicolas Offenstadt, *L'historiographie*, Paris, PUF, Que-Sais-Je, 2011.

CAPITOLUL II
1. FEMINISMUL. DEFINIŢII, CONCEPTE, TEORII.

1. Termenul *feminism* are un statut controversat. Apariţia acestui termen, la finalul secolului al XIX-lea, marchează un moment şi un imperativ: era necesar ca problematica femeilor şi interesele lor să se impună pe scena social-politică, să capete răspunsuri şi soluţii. Încă de la apariţia termenului, percepţia comună, asociază feminismul cu radicalismul, cu respingerea feminităţii şi cu abolirea rolului tradiţional al femeii. Dar o definiţie *politically correct* presupune, pe de o parte, conştientizarea unui statut problematic al femeii în societate, în raport cu cel al bărbatului, precum şi încercarea de a restabili un echilibru între genuri. Şi, pe de altă parte, convingerea că femeile au drepturi umane inalienabile, iar acestea trebuie să le fie garantate şi respectate indiferent de tipul de societate din care provin, de rasa căreia îi aparţin, de statutul economic şi social pe care îl deţin etc. Chiar definiţiile de dicţionar ale feminismului insistă asupra acestei componente esenţiale. Astfel, de exemplu, *Blackwell Dictionary of Modern Thought* defineşte feminismul drept:

"susţinerea drepturilor egale pentru femei şi bărbaţi, însoţită de angajamentul de a îmbunătăţi poziţia femeilor în societate. El presupune astfel existenţa unei condiţii de inegalitate, fie că este concepută drept dominaţie a bărbaţilor, patriarhat, inegalitate de gen sau efecte sociale ale diferenţei de gen."[78]

2. De asemenea, *Palgrave Dictionary of Political Thought* defineşte feminismul drept

„susţinerea drepturilor femeilor şi a egalităţii lor sociale, politice şi economice cu bărbaţii. (...) În înţelesul său cel mai larg, [feminismul] susţine nu doar că femeilor le-au fost acordate drepturi inferioare în raport cu bărbaţii, ci şi că, în toate relaţiile sociale, statutul acestora este considerat sau tratat, implicit, drept inferior şi că această situaţie a condus la dominarea acestora, atât în mod direct cât şi indirect, de către bărbaţi..."[79].

3. Reiese, aşadar, din aceste două definiţii faptul că feminismul are drept componentă principală angajamentul în direcţia schimbării acestui statut, în sensul remedierii unui dezechilibru istoric. Rezumând se poate spune că teoria politică feministă

„investighează de ce în aproape toate societăţile cunoscute bărbaţii par să aibă mai multă putere şi mai multe privilegii decât femeile şi cum anume poate fi schimbată această situaţie. Este, prin urmare, teorie angajată, ce caută să înţeleagă societatea cu scopul de a o provoca şi de a o modifica..."[80].

---

[78] William Outhwaite, ed., *Blackwell Dictionary of Modern Thought.* Second edition, Malden, Blackwell, 2006, p. 235.

[79] 6 Roger Scruton, ed., *Palgrave Dictionary of Political Thought*. 3rd edition, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007, p. 247.

[80] Valerie Bryson, *Feminist Political Theory. An Introduction*. Second edition, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p. 1.

4. În virtutea componentei sale acţionale, feminismul este considerat una dintre ideologiile majore, alături de liberalism, marxism, conservatorism, socialism etc.:

„Feminismul este mai mult o atitudine politică decât o teorie sistematică. Viaţa politică reprezintă fundamentul său: scopul său este de a schimba lumea. Asemeni marxismului, sau oricărei alte mişcări ce vizează schimbarea politică, ideile sale se combină inextricabil cu acţiunea. Spre deosebire de marxism, o ideologie iniţiată de un singur om, feminismul este în mod esenţial plural. Ideile sale derivă implicit din experienţa fiecărei femei care a rezistat sau a încercat să reziste dominaţiei"[81].

4.1. Astfel, în pluralitatea sa,

„feminismul are un singur scop evident, simplu, major – să pună capăt dominaţiei sistematice a bărbaţilor asupra femeilor. Teoria feministă are, de asemenea, un singur scop major – înţelegerea, explicarea şi combaterea acestei dominaţii, cu scopul de a-i pune capăt."[82]

5. O altă cercetătoare a fenomenului, Estelle Freedman, dă o definiţie mult mai cuprinzătoare, care încearcă să acopere complexitatea ideatică a feminismului:

„Feminismul reprezintă convingerea că femeile şi bărbaţii au o valoare inerentă egală. Deoarece societăţile privilegiază bărbaţii ca grup sunt necesare mişcări sociale pentru a obţine egalitatea între femei şi bărbaţi, alături de înţelegerea faptului că genul se intersectează întotdeauna cu alte ierarhii sociale"[83].

5.1. Definiţia se centrează pe patru idei esenţiale: (1) *valoare egală*, (2) *privilegiu masculin*, (3) *mişcare socială* şi (4) *intersecţie a ierarhiilor*. Voi completa însă componenta *ierarhie socială*, cu observaţia lui Winslow, care precizează faptul că,

„din cauză că cele mai multe societăţi privilegiază bărbaţii ca grup, sunt necesare mişcări sociale prin care să se obţină egalitatea între femei şi bărbaţi, motivate de înţelegerea faptului că genul se intersectează întotdeauna cu orice alt tip de ierarhie"[84].

6. Deşi termenul de *feminism* apare la sfârşitul secolului al XIX-lea, idei feministe pot fi identificate mult mai devreme. De exemplu, Platon (427 î.Hr.-347 î.Hr) poate fi considerat un feminist *avant la lettre*, având în vedere concepţia sa conform căreia femeile ar trebui să fie

[81] 8 Jane Mansbridge şi Susan Moller Okin, „Feminism", în *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, vol. 1, ed. Robert E. Goodin, Philip Pettit şi Thomas Pogge, Malden, Blackwell, 2007, p. 332.
[82] Mansbridge, Okin, „Feminism", p. 332.
[83] Estelle B. Freedman, *No Turning Back. The History of Feminism and the Future of Women*, New York, The Random House, 2002, p. 7.
[84] Winslow, „Feminist Movements", p. 187.

instruite cum să conducă (*Republica*, Cartea V)[85]. În secolul VI î. Hr., poeta Sappho este un alt exemplu celebru. În Evul Mediu, Hildegard von Bingen (secolul XI) şi Christine de Pisan (1365-1430), implicată în *Querelle des Femmes*, reprezintă două nume demne de menţionat. În secolul al XVII-lea, revoluţia filosofică a lui Descartes, oferă noi argumente celor care susţineau cauza femeilor: şi ele posedă raţiune şi posibilitatea de a obţine cunoaştere autentică.[86] Preluând argumentele carteziene, Marie de Gournay (1565-1595), scriitoare şi feministă revoluţionară, şi Anna Maria von Schurmann (1607–1678), poetă şi erudită, vor contesta autoritatea instituţiilor tradiţionale de pe poziţiile unui neo-raţionalism feminist. În secolul Luminilor, gânditori, precum Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau ş.a, aveau să susţină, în schimb, că însăşi natura lor le împiedică pe femei să-şi dezvolte raţiunea, ele fiind esenţialmente fiinţe dominate de emoţii şi pasiuni, potrivite doar pentru rolurile de soţii şi mame, dar nepotrivite pentru sfera publică. Dar un alt filosof cartezian şi feminist convins, François Poulain de la Barre (1647-1725), într-o serie de trei tratate despre egalitatea de gen, susţine, dimpotrivă, că, deoarece „spiritul nu are sex",

„femeile pot fi fiinţe raţionale ca şi bărbaţii, capabile sa obţina cunoaşterea si să participe în mod egal în toate activităţile economice şi sociale, incluzând guvernarea şi conducerea militară"[87]

7. Englezoaica Mary Astell (1666-1731), erudită şi teoloagă, anticipând ideile lui Mary Wollstonecraft (1759-1797), prima teoreticiană a feminismului iluminist, susţine că femeile par frivole şi incapabile de raţiune, doar din cauza educaţiei greşite, care se cerea urgent reformtă.[88] Câteva decenii, mai târziu, Mary Wollstonecraft, în cartea sa *Vindication of the Rights of Women* (*O revendicare a drepturilor femeii*), va respinge sistematic toate teoriile ce susţineau că femeile sunt diferite prin natura lor de bărbaţi şi, prin urmare, incapabile de a dobândi aceleaşi abilităţi ca aceştia. Sub influenţa ideilor, lansate de John Locke (1632-1704) şi Rousseau (1712-1778), Wollstonecraft combate necesitatea educaţiei diferite pentru femei în raport cu bărbaţii. Astfel, ea respinge ferm ideea necesităţii unei educaţii diferenţiate în funcţie de gen susţinând că, de vreme ce şi femeile şi bărbaţii posedă raţiune în egală măsură, educaţia pe care ei o primesc trebuie să fie identică. Pentru prima dată în istoria ideilor feministe, Mary Wollstonecraft contestă rolurile de gen prescrise social, argumentând că abilităţile de a fi o bună soţie şi o mamă devotată nu sunt „naturale", „înnăscute".[89] În acest context, Mary Wollstonecraft cere drepturi egale la educaţie, angajare, proprietate şi susţine că acestea sunt necesare pentru ca femeile să nu fie obligate să se căsătorească din cauza statutului economic precar. Mai mult, femeile au nevoie de drepturi egale, recunoscute legal, pentru a putea face alegeri raţionale independente şi pentru a

[85] Sally Haslanger, Nancy Tuana şi Peg O'Connor, „Topics in Feminism", în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2011 Edition)*, ed. Edward N. Zalta, http://plato.stanford.edu/archives/ win2011/entries/feminism-topics/.

[86] Pentru o discuţie detaliată a acestei problematici, a se vedea Genevieve Lloyd, *The Man of Reason: 'Male' and 'Female' in Western Philosophy*, 2nd edition, London, Routledge, 1993; Susan Bordo, „The Cartesian Masculinization of Thought and the Seventeenth-Century Flight from the Feminine", în *Modern Engendering, Critical Feminist Readings in Modern Western Philosophy*, ed. Bat-Ami Bar On, New York, State University of New York Press, 1994.

[87] Bryson, *Feminist Political Theory*, pp. 6-7.

[88] Cf. Bryson, *Feminist Political Theory*, p. 9.

[89] Cf. Bryson, *Feminist Political Theory*, p. 17.

nu fi forţate să intre în rolurile prescrise de societate, iar dacă totuşi o fac, aceasta să fie alegerea lor, prin însăşi această alegere raţională, ele fiind capabile să-şi îndeplinească mai bine respectivele roluri[90].

8. În evoluţia istorică a feminismului, opera lui Mary Wollstonecraft a inaugurat un nou model ideologic care, preluat începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, va primi numele de *feminism*.

9. Evoluţia feminismului a fost descrisă sub forma a trei *valuri* succesive: (1) primul, datând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până aproximativ în anii 1930; (2) al doilea, de la sfârşitul anilor 1960 până la jumătatea anilor 1980; (3) iar al treilea, începând cu a doua jumătate a anilor 1980 şi continuând până în zilele noastre.

9.1. Primul val ilustrează diversitatea feminismului: dreptul de vot (Europa şi Statele Unite), accesul egal la educaţie, reforme legale care să le dea drept de proprietate şi de moştenire, accesul pe piaţa muncii, drept de control asupra propriului corp etc. De asemenea, nu doar temele apărate erau diferite, ci şi perspectivele teoretice: unele campaniile pentru drepturile femeilor au fost conduse în numele liberalismului; altele, în numele marxismului.[91] Feministele primului val, între care Susan B. Anthony, Lucy Stone, Olympia Brown, alături de nenumărate altele au militat pentru *emanciparea* femeilor. Ele au obţinut includerea femeilor în „umanitatea universală". Pe scurt, feministele primului val, indiferent de spaţiul geografic, modalitatea de acţiune sau perspectiva teoretică abordată, au militat şi au obţinut *recunoaşterea* femeilor ca fiinţe egale cu bărbaţii. Pentru a ilustra aceasta afirmaţie, voi enumera exemple semnificative. Astfel, s-a obţinut pentru femei dreptul de a vota în alegerile naţionale: în Statele Unite (1920), în Suedia (1921), în Anglia (1928) şi în Franţa (1945). S-a obţinut dreptul la condiţii de muncă mai bune, la salarii mai mari şi la concedii plătite pentru maternitate. Începând cu 1880, au fost introduse în fabrici inspecţii pentru a proteja femeile de condiţiile grele de muncă. În Franţa, legislaţia, care proteja femeile, a fost introdusă în 1874, iar în Statele Unite, s-a introdus salariul minim pentru femei, confirmând faptul că acestea nu se pot proteja singure de exploatare. Legislaţia în privinţa căsătoriei, divorţului sau custodiei copiilor, deşi încă deficitară şi restrictivă în privinţa femeilor, a fost introdusă în Marea Britanie, Franţa, Suedia şi Statele Unite până în 1900[92].

9.2. Primul val de feminism a garantat femeilor ieşirea în spaţiul public, sferă refuzată anterior şi rezervată exclusiv bărbaţilor. Unii istorici consideră că aceasta este cea mai mare victorie obţinută de către feministele primului val. Deşi primul val se încheie în anii '30, odată cu obţinerea dreptului de vot, cascada progreselor a continuat şi ulterior: s-a introdus legislaţia care proteja munca femeilor şi interzicea munca copiilor; s-a obţinut dreptul la concedii plătite pre- şi post-natale pentru femei; s-au realizat progrese în acceptarea femeilor în domenii de activitate refuzate anterior; s-a obţinut acceptarea pe scară largă a femeilor în învăţământul superior etc. În

[90] Cf. Bryson, *Feminist Political Theory*, p. 18.
[91] Susan James, „Feminisms", în *The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*, ed. Terence Ball şi Richard Bellamy, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 495-496.
[92] Cf. James, *Feminisms*, pp. 496-501.

unele domenii, însă, schimbările se lăsau aşteptate: diviziunea muncii în familie rămăsese neschimbată; în privinţa dreptului la pensie sau a accesului la anumite tipuri de activităţi profesionale nu se obţinuse încă egalitatea formală.

9.3. Dacă preocuparea dominantă a feministelor primului val a fost recunoaşterea femeilor ca fiinţe egale cu bărbaţii şi garantarea acestei egalităţi în faţa legii, feministele celui de al doilea val au militat pentru integrarea femeilor şi acceptarea lor în societate ca grup social *diferit* de cel al bărbaţilor, pe baze recunoscute ca fiind egale. Valul al doilea a avut efecte la fel de profunde asupra societăţii ca şi primul val. S-a înregistrat o transformare fără precedent a societăţii, cu efecte benefice atât pentru femei cât şi pentru bărbaţi. Mişcările de femei din cadrul celui de al doilea val, tot mai coerente şi radicale, au cerut

„*mai degrabă o transformare revoluţionară a societăţii decât o redistribuire a drepturilor şi resurselor şi au insistat asupra faptului că opresiunea femeilor este încastrată în procese psihice şi culturale profunde şi că, de aceea, obiectivele feministe solicită mai degrabă o schimbare fundamentală decât una superficială*”[93].

9.3.1. O importanţă deosebită în iniţierea celui de al doilea val al feminismului a avut-o lucrarea *The Feminine Mystique*, scrisă de Betty Friedan. În mod egal, se cer menţionate lucrările *Al Doilea Sex* (1949), a Simonei de Beauvoir şi *Sexual Politics* (1970), a lui Kate Millet. Dar *Mistica Feminină* a avut un rol revoluţionar, a trezit conştiinţa şi a mobilizat femeile. În această carte, se vorbeşte, pentru prima dată, de „capcana”, de „închisoarea” în care trebuie să trăiască femeile, fiind nevoite să se supună unui rol social impus de bărbaţi. Betty Friedan a dezvăluit, pentru prima dată, „scindarea schizofrenică şi ce anume însemna ea”[94], „ciudata discrepanţă” dintre imaginea femeilor despre ele însele şi realitate, o realitate tiranică, pe care erau nevoite să o suporte fără nicio putinţă de revoltă. Friedan vorbeşte de o conspiraţie, care are scopul să menţină femeile în plasa amăgitoare a „misticii feminine”, un ansamblu de false credinţe privitoare la ceea ce sunt ele, la locul ce le este rezervat în familie şi societate, la ce se aşteaptă de la ele etc. Aceste credinţe constituie un blocaj mental şi le împiedică pe femei să găsească soluţia de a evada din „închisoarea” reprezentată de rolurile sociale, moştenite prin tradiţie:

„*lanţurile ce o ţin închisă în această capcană sunt lanţuri ale propriei minţi şi ale propriului spirit. Sunt lanţuri create din idei eronate şi fapte greşit interpretate, din adevăruri incomplete şi din alegeri nereale. Ele nu pot fi percepute şi abandonate cu uşurinţă*”[95].

Mai mult,

„*mistica le face pe femei să renunţe la orice ambiţie în ceea ce le priveşte. Căsătoria şi maternitatea sunt totul pentru ele; conform acestora, femeile trebuie să aibă ambiţie doar în folosul copiilor şi al soţului*”[96].

[93] Outhwaite, *Blackwell Dictionary*, p. 235.
[94] Betty Friedan, *The Feminine Mystique,* New York, Dell Publishing, 1979, p. 7.
[95] Friedan, *The Feminine*, p. 26.
[96] Friedan, *The Feminine*, p. 343.

9.4. Betty Friedan a aprins „scânteia" celui de al doilea val, dar fără alte feministe, precum Michelle Wallace[97], Angela Davis, Andrea Dworkin (1946-2005)[98], universul social contemporan ar fi arătat astfel. Se impune o nouă precizare: în cadrul celui de al doilea val, apare feminismul radical. Inspirată şi justificată ideologic de contribuţia istorică adusă de Betty Friedan (1921-2006)[99], activistă socială, publicistă, una din principalele ideoloage ale feminismului, şi Simone de Beauvoir (1908-1986)[100], noua generaţie de feministe, Sulamith Firestone (1945-2012)[101], Mary Daly (1928-2010)[102], Susan Griffin, Catherine MacKinnon[103], Kate Millet[104], Susan Moller Okin (1946-2004)[105] va susţine că societatea partriarhală împarte inegal drepturile, privilegiile şi puterea în funcţie de genul indivizilor, rezultatul fiind oprimarea femeilor şi privilegierea bărbaţilor. Kate Millet este cea care dă pentru prima dată un nume dominaţiei masculine: acela de patriarhat, iar Catherine MacKinnon lansează teoria dominaţiei masculine, conform căreia societatea ia în mod tacit masculinitatea drept standardul după care sunt apreciate femeile, acordând astfel genului masculin în mod nejustificat, statutul de normă:

„*fiziologia bărbaţilor defineşte majoritatea sporturilor, nevoile lor defines valoarea asigurărilor de sănătate şi a asigurărilor auto, biografiile lor construite social definesc aşteptările la locul de muncă şi modelele de carieră de succes, perspectivele şi preocupările lor definesc calitatea în educaţie, experienţele şi obsesiile lor definesc meritul, serviciul lor militar defineşte cetăţenia, prezenţa lor defineşte familia, incapacitatea de a se înţelege unul cu altul – războaiele şi modul de a conduce – definesc istoria, imaginea lor îl defineşte pe Dumnezeu (...)* "[106].

10. Chiar şi atunci când femeile au o activitate profesională, structura familiei din societatea modernă, cu distribuţia inegală a muncii din cadrul ei şi cu rolurile predeterminate de gen

---

[97] Michele Wallace, *Black Macho and the Myth of the Superwoman*, London, John Calder, 1979, pp. 92–93; Michele Wallace (1994), Chapter 4: "We Cannot Rely on Existing Ideologies" in Schneir, Miriam, *Feminism in Our Time: The Essential Writings, World War II to the Present* , Vintage Books, 1994, pp. 295–209.

[98] Andrea Dworkin, *Scapegoat: The Jews, Israel, and Women's Liberation*, N.Y., Free Press, 2000.

[99] Daniel Horowitz, *Betty Friedan and the making of the feminine mystique. The American Left, the Cold War, and Modern Feminism*, University of Massachusetts Press, Amherst, Mass, 2000.

[100] Claudine Monteil, *Simone de Beauvoir et les femmes aujourd'hui*, Editions Odile Jacob, 2011; Annabelle Martin Golay, *Beauvoir intime et politique : La fabrique des Mémoires*, Presses Universitaires du Septentrion, 2013.

[101] Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, Farrar, Straus and Giroux, 2003.

[102] Mary Daly, *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, Boston, Mass., Beacon Press, 1978 & 1990, pp. 384 & 375–376.

[103] Catherine MacKinnon, *Are Women Human?: And Other International Dialogues*, Harvard University Press, 2006.

[104] Kate Millett, *Sexual Politics*, Urbana, University of Illinois Press, 2000.

[105] Susan Moller Okin, *Is Multiculturalism Bad for Women?* In http://new.bostonreview.net/BR22.5/okin.html

[106] Catherine MacKinnon, *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law,* Cambridge, Harvard Uiversity Press, 1987, p. 36.

dezavantajează femeile. Astfel, Susan Moller Okin vorbeşte despre un „ciclu al vulnerabilităţii" conform căruia, atunci când femeile ies din sfera casnică, dedică mai mult timp muncii neremunerate din familie şi, prin urmare, consumă mai puţin timp pentru dezvoltarea profesională. Din cauza dezvoltării profesionale insuficiente, ca şi a muncii remunerate mai slab decât a bărbaţilor, ele devin dependente economic de bărbaţi, în mare măsură, şi vulnerabile în statutul lor marital, în raport cu aceştia. De asemenea, diferenţele în privinţa puterii economice dintre femei şi bărbaţi duc la situaţia în care cariera şi dezvoltarea profesională a bărbaţilor devine prioritară în familie. Astfel, femeile de multe ori cedează sau se află în poziţia de a accepta ca partenerii lor să se ocupe de carieră, iar lor să le revină munca domestică. În felul acesta, ciclul vulnerabilităţii se reia şi continuă la infinit[107].

10.1. Rezultă, din aceste exemple, că problematica fundamentală a celui de al doilea val a fost de a asigura pătrunderea substanţială, nu doar formală, a femeilor în spaţiul public. Sloganul epocii, „*The personal is political*", sintetizează rezultatele pozitive indiscutabile: ieşirea femeilor din spaţiul casnic, din rolurile exclusive de soţii şi mame, accesul la profesii refuzate până atunci, obţinerea tratamentului nediscriminatoriu la locul de muncă (introducerea legislaţiei împotriva hărţuirii sexuale sau a nediscriminării femeilor însărcinate), posibilitatea de a avea control asupra propriului corp şi a capacităţii reproductive etc. Reconsiderarea rolurilor de gen, crearea unei imagini noi asociate atât feminităţii cât şi masculinităţii au adus cu ele schimbări radicale, unele dintre ele fiind puternic contestate în epocă. Între acestea, mişcarea de eliberare sexuală a femeilor (anticipată, în cadrul primului val, de Emma Goldman) sau „revoluţia sexuală", cum a mai fost numită, a jucat un rol esenţial în cadrul mişcării de eliberare a femeilor, a însemnat ruptura totală cu tradiţionalismul şi aducerea în spaţiul public a subiectelor considerate tabu până atunci: sexualitatea femeilor, relaţiile dintre bărbaţi şi femei, relaţiile dintre persoanele de acelaşi sex şi, în general, importanţa dimensiunii erotice a vieţii. Mişcarea a afirmat necesitatea controlului femeilor asupra propriului corp şi asupra propriei activităţi sexuale, înlăturarea dominaţiei sexuale masculine, care implica prostituţia, violul, abuzurile sexuale, pornografia şi hărţuirea sexuală.

10.2. Al doilea val de feminism s-a concentrat, aşadar, asupra femeilor ca grup oprimat, împins la marginea societăţii, în virtutea diferenţei între sexe. Începând cu anii '80, însă, feminismul marchează, odată cu apariţia celui de al treilea val, două modificări de discurs deosebit de importante. Prima modificare propune o viziune asupra lumii, în care sunt recunoscute şi puse în valoare diferenţele dintre femei şi bărbaţi, pe de o parte şi, pe de altă parte, dintre membrii fiecărei categorii în parte. Astfel, devine evident că:

„primul şi al doilea val de feminism au fost în mare parte mişcări ale femeilor din clasa de mijloc care, deşi pretindeau că vorbesc în numele tuturor femeilor, ignorau diferenţele de rasă. În general, teoreticienele feministe au ignorat pur şi simplu faptul că drepturile câştigate de către mişcările feministe au fost în beneficiul unei minorităţi albe, adeseori în detrimentul femeilor care nu erau albe, care au continuat să furnizeze serviciile domestice şi sexuale de care acea minoritate a fost eliberată"[108].

[107] Susan Moller Okin, *Justice, Gender and the Family*, New York, Basic Books, 1991.

[108] James, „Feminism", p. 511.

11. Feminismul de culoare, apărut în cadrul celui de al treilea val, a atras atenţia asupra faptului că discursul despre opresiune practicat de feministele celui de al doilea val tindea să simplifice imaginea pe care o oferea despre situaţia femeilor. A doua modificare importantă de discurs pune în discuţie însăşi ideea de diferenţă dintre femei şi bărbaţi.

12. Astfel, o primă categorie de critici (1) vine din partea unor teoreticiene, precum Elisabeth Spelman sau Iris Marion Young[109], care susţin că simpla diferenţă biologică nu este de ajuns în caracterizarea, prin opoziţie, a femeilor şi bărbaţilor şi este eronat a ne limita la aceasta întrucât, operând astfel de delimitări, uniformizăm în mod nepermis membrii categoriei respective. Dimpotrivă, există particularităţi relevante ce caracterizează membrii fiecărui grup în parte şi care trebuie luate în considerare atunci când se vorbeşte despre femei sau bărbaţi. Astfel, nu avem de-a face cu femei sau bărbaţi în general, ci cu tipuri de femei sau bărbaţi, în funcţie de categoria socială, rasa, naţionalitatea, etnia etc., cărora aceştia le aparţin.

12.1. A doua categorie de critici (2) provine din intersecţia feminismului de valul trei cu poststructuralismul şi postmodernismul. Astfel, apartenenţa la categoriile biologice de bărbat şi femeie impune crearea, în mare măsură artificială, a acestor două grupuri opuse, nelăsând loc pentru o altă opţiune. Astfel, se construiesc social, în mod inadecvat, o „feminitate" şi o „masculinitate" cărora femeile şi bărbaţii sunt obligaţi să se conformeze, iar devianţa de la „normele" impuse de această feminitate sau această masculinitate sunt „sancţionate" social.

12.2. Judith Butler, bine cunoscută teoreticiană a feminismului, susţine că identitatea primită prin apartenenţa la categoria „femeilor" sau „bărbaţilor" nu este niciodată pur descriptivă ci, dimpotrivă, este normativă[110]. Butler susţine că denumirea de „femeie" este folosită întotdeauna într-un mod ideologic şi impune condiţii pe care nu le poate satisface orice individ aparţinând acestei categorii. Ea propune renunţarea la definirea categoriei „femei", întrucât orice încercare de definire ar prescrie anumite „exigenţe normative nerostite" cărora femeile ar trebui să li se conformeze[111]. Se dezvoltă astfel, în spaţiul celui de al treilea val de feminism, o teorie performativă a genului, conform căreia genul este „o categorie ce pare să numească drept realitate ceea ce ea însăşi construieşte în şi prin performările ce reprezintă însăşi existenţa ei"[112]. Conform acestei teorii, nu există în realitate categoriile de femei sau bărbaţi:

„bărbaţii şi femeile sunt construiţi conceptual prin categorii conceptuale binare ierarhice care fac posibile identificările sociale şi fizice. Aceste performări sunt atât de puternic învăţate prin procese de citare şi repetiţie, încât par în general naturale subiecţilor care le performează"[113].

---

[109] Elizabeth Spelman, *Inessential Woman,* Boston, Beacon Press, 1988; Iris Marion Young, „Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective", în *Intersecting Voices. Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*, ed. Iris Marion Young, Princeton, Princeton University Press, 1997, pp. 12-37.
[110] Judith Butler, *Gender Trouble*. 2nd edition, London, Routledge, 1999.
[111] Butler, *Gender Trouble*, p. 9.
[112] Terrell Carver, „Gender", în *Political Concepts*, ed. Richard Bellamy şi Andrew Mason, Manchester, Manchester University Press, 2003, p. 178.
[113] Carver, „Gender", p. 178.

13. Feministele celui de al treilea val, născute şi educate în anii ’60-’70, au avut avantajul de a beneficia de o educaţie feministă. Aşa se explică de ce temele principale ale predecesoarelor lor au fost preluate şi prelucrate, filtrate şi recontextualizate, începând în special cu anii 1990. Noul feminism sau noile feminisme, modelat(e) de contextele sociale, economice, culturale, au abordat teoretic şi au aplicat în practică marile teme contemporane: multiculturalismul, imigraţia, globalizarea, aspectele de mediu, activismul social în favoarea drepturilor umane universale sau naţionale etc. De asemenea, agenda feministelor celui de al treilea val au bifat şi alte teme, considerate de unele voci critice drept «hard» sau «radicale», privitoare la sexualitate, la apartenenţa la un anumit gen sau la orientarea sexuală.

13.1. Al treilea val, numit, în literatura de specialitate, *postfeminism*, este, de fapt, rezultatul politicii conservatoare a anti-feministelor de dreapta (mai ales din Statele Unite), care au condus şi conduc o campanie agresivă de demonizare a celorlalte tipuri de feminism, focalizându-şi criticile asupra aspectelor abordate de feministele celui de al doilea val. Astfel,

„a fost activ promovat stereotipul fals al feministelor anti-masculine, fără umor, neatractive şi total indiferente la nevoile şi valorile tinerelor femei. A fost inventată şi promovată agresiv imaginea fictivă a unui cult ultra-stângist şi feminist demonic, ce ar fi spălat creierele tinerelor femei prin intermediul studiilor de gen. Feministele implicate în mişcările contra violenţei împotriva femeii au fost atacate în mod special şi acuzate că ar exagera aceste realităţi şi că ar promova ceea ce a fost numit drept «feminism de victimă»”[114]

14. Prin contrast, s-a popularizat şi promovat prin intermediul mijloacelor de informare în masă un tip de „feminism” pe care teoreticienele îl denumesc drept *fals feminism* de tip „lifestyle” sau „sex-and-shopping”[115]. Ideea de postfeminism a fost intens utilizată pentru a anunţa sfârşitul feminismului şi lipsa de relevanţă a acestuia. Cu toate acestea, deşi postfeminismul promovează imaginea unei femei eliberate de constrângerile ideologice ale feminismului, violenţa împotriva femeii şi traficul de femei nu a încetat să existe, drepturile femeilor în calitate de fiinţe umane sunt frecvent încălcate, femeile continuă să câştige venituri mai mici decât bărbaţii şi să fie subreprezentate în toate structurile de putere, cu alte cuvinte dominaţia masculină nu s-a sfârşit odată cu proclamarea sfârşitului feminismului.

14.1. În ciuda criticilor şi a «necroloagelor», feminismul celui de al treilea val a supravieţuit, iar activitatea sa se diversifică şi se eficientizează. El reprezintă, articulat, ferm, logic, femeile contemporane cu viziunile lor diferite, cu ideile şi experienţele lor, devenind astfel un fenomen global ce permite grupurilor de femei, din toate regiunile lumii, să conteste şi să optimizeze aspectele politice, economice, culturale ce le dezavantajează. În acest sens, feminismul african, asiatic sau islamic cunosc o puternică dezvoltare, în ultimele decenii, femeile din societăţile respective marcând noi puncte în lupta lor dură pentru afirmarea demnităţii şi a drepturilor lor.

---

[114] Rhonda Hammer, Douglas Kellner, *Third Wave Feminism. Sexualities and the Adventures of the Posts*, http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/sexfem06.pdf
[115] Hammer, Kellner, *Third Wave Feminism*, p. 9.

Deşi tematica abordată de cel de al treilea val este una cu mult mai variată şi, în multe privinţe, diferită de cea a valurilor precedente, efectele sale benefice au fost resimţite de majoritatea femeilor de pretutindeni, implicate sau nu, şi remarcate de observatori, fie ei sociologi, istorici sau analişti politici. De asemenea, indiferent de varietatea preocupărilor şi aspectelor abordate, temele majore ale feminismului rămân actuale şi continuă să transforme şi să modeleze filosofia politică a secolului al XXI-lea. Lupta pentru drepturi economice şi politice, militarea pentru programe guvernamentale, care să îmbunătăţească condiţia femeii în societate, lupta împotriva stereotipurilor şi a rolurilor de gen prestabilite etc. vor fi, şi în deceniile care urmează, temele predilecte ale neo-feminismelor, deoarece rezolvările – în asemenea situaţii - nu sunt niciodată definitive, iar strategiile se cer în permanenţă adaptate şi actualizate. De aceea feminismul, datorită principiilor şi acţiunilor sale, a deciziilor luate în situaţii de criză şi a convingerilor susţinute de femeile-lider, convingeri axate pe ideea articulată răspicat că femeile sunt fiinţe umane egale în drepturi cu bărbaţii, a generat transformări importante în spaţiul social şi privat, constituind, în acelaşi timp, „probabil, cea mai originală şi mai provocatoare contribuţie la filosofia politică”[116].

2. FEMINISMUL ÎN RELAŢIILE INTERNAŢIONALE (RI)[117].

1. Emergentă în domeniul ştiinţelor sociale încă din anii ’60, perspectiva feministă asupra relaţiilor internaţionale se conturează în anii ’80 prin apariţia unor teoreticieni ce pun în discuţie problema genului (Ackerly[118], Elias & Sutch[119], Griffiths & O’ Callaghan[120], Salmon & Imber[121], Sylvester[122]). Griffiths şi O’Callaghan vorbesc despre două direcţii tematice în această abordare a relaţiilor internaţionale şi anume *feminismul empiric* („*feminist empiricism”*) şi *punctul de vedere feminist* („*feminist standpoint”*). Prima se referă la încercarea teoreticienilor de a scoate în evidenţă rolul femeii în cadrul economiei globale şi a relaţiilor interstatale:

„*Se poate afirma că rolul femeii este marginal în lumea afacerilor din economia internațională. Cu toate acestea, de exemplu, contribuția la PIB-ul Filipinelor a femeilor filipineze, care*

[116] James, *Feminisms*, p. 495.

[117] Christine Sylvester, *Feminist International Relations. An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, 2001; http://ebooks.cambridge.org/ebook.jsf?bid=CBO9780511491719; http://ebooks.cambridge.org/chapter.jsf?bid=CBO9780511491719&cid=CBO9780511491719A007&tabName=Chapter

[118] True Stern Ackerly, (Ed.), *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press, 2006 .

[119] Juanita Elias & Peter Sutch, *International Relations. The basics*, Routledge, 2007.

[120] Martin Griffiths, & Terry O’Callaghan, *International Relations: the key concepts*, Routledge, London, 2002.

[121] Trevor C. Salmon & Mark F. Imber (Ed.), *Issues in International Relations*, 2nd edition, Routledge, 2008.

[122] Christine Sylvester, *Feminist International Relations. An unfinished journey*, Cambridge University Press, 2004.

muncesc în străinătate ca menajere, depășește profitul provenit din industria zaharului și a mineritului."[123]

2. A doua direcţie se axează pe deconstruirea teoriilor clasice, prin introducerea variabilei gen şi propunând o analiză bazată pe condiţiile materiale ale experienţei feminine. Pe de altă parte, se pot cita teoreticieni care delimitează trei mari teme în abordarea feministă: (1) rolul femeii în diversele procese sociale, economice şi politice; (2) deconstruirea conceptelor clasice, realiste şi liberaliste, dar şi (3) identificarea unei epistemologii androcentrice[124]. La un nivel general, feminismul poate fi integrat în cadrul teoriilor din era postpozitivistă[125] alături de *teoriile critice* („*critical theory"*), constructivism sau postmodernism. Din acestă perspectivă academică, se pot evalua câteva orientări ideologice, semnificative, de la feminismul liberal şi radical până la feminismul marxist, post-marxist sau socialist etc. Printre alţii, Griffiths şi O'Callaghan, Salmon şi Imber încearcă să definească aceste *întrupări ale genului* [126]:

„*Feminiștii radicali consideră oprimarea femeii ca forma cea mai importantă de opresiune. Feminismul liberal susține egalitatea între sexe. Feminiștii socialiști abordează inegalitatea de gen prin intermediul ‚clasei'. Eco-feminiștii cred că degradarea naturii nu se deosebește de oprimarea femeii. Feminismul cultural este focalizat pe schimbarea nivelului individual*."[127]

3. Lucrările importante, care au introdus feminismul în disciplina **relaţiilor internaţionale**, sunt semnate de Jeane Bethke Elshtain (*Women and War*, „Femei şi război", 1987), Cinthya Enloe (*Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Relations*, „Banane, Plaje și Baze: Semnificatiile feministe ale Relațiilor Internaționale", 1989) și J. Ann Tickner (*Gender in International Relations*, „Genul în Relațiile Internaționale", 1992). În cartea sa, *Women and War*, Elshtain afirmă că,

„*prin juxtapunerea perspectivelor convenționale și neconvenționale asupra a ceea ce se face și se spune în și despre război (...), femeile preferă războiul, iar barbații preferă să nu se afle acolo, pe câmpul de luptă, ceea ce dezvăluie importanța elementului gen în studiul războiului (...) De altfel, Elshtain are mare încredere în cercetările contemporane referitoare la RI, dar nu*

---

[123] "*In case one might think that the role of women is marginal to the real business of the international economy, it should be noted that Philippine women working abroad as domestic servants annually contribute more to the Philippine economy than do the national sugar and mining industries*." (Griffiths & O' Callaghan, *op. cit*., pp. 76-77.).

[124] Juanita Elias & Peter Sutch, *op.cit.* pp. 85-110; Trevor C. Salmon & Mark F. Imber, *op.cit*., pp.101-156.

[125] Yosef Lapid, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-positivist Era" in *International Studies Quarterly* 33, 3: 1989, pp. 235–254 *Apud* True Stern Ackerly (ed.), *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press, 2006.

[126] Griffiths & O'Callaghan, *op.cit.*, 2002; Salmon & Imber, *op.cit.*, 2008.

[127] „*Radical feminists regard the oppression of women as the most significant form of oppression. Liberal feminism argues for equality between the sexes. Socialist feminists seek to address gender inequality through 'class'. Eco-feminists believe that the degradation of nature goes hand-in-hand with the oppression of women. Cultural feminists focus on change at the individual level*." (Salmon & Imber, *op.cit.*, pp. 206-210).

uită să menționeze că analizele sale în acest domeniu de înaltă politică ar putea cădea în ridicol. Elshtain este, de asemenea, profund impresionat de mișcările feministe din anii 60-70, dar asta nu îl împiedică să observe deficiențele de logică din discursul feminist de atunci".[128]

4. A doua carte (*Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Relations*) despre dimensiunea feminină a RI, devenită deja clasică în domeniu, o scrie Cynthia Enloe. Teza sa este succint expusă în prefața cărții:

„*relațiile dintre guverne nu depind numai de capital și armament, ci și de controlul femeilor ca simboluri, consumatori, producători și protectori emoționali*"[129].

5. Analiștii au remarcat, de altfel, eforturile autoarei de a evidenția argumentat pertinența dimensiunilor de gen ale militarismului, muncii și consumului, pe care teoria și practica RI le neglijează, în general[130].

6. În 1992, J. Ann Tickner își construiește discursul pe baza textelor clasice: realiste, marxiste și liberale. Ea, spre deosebire de Enloe, nu se ocupă de locul femeii în politica internațională, nici nu citează nume de femei, angajate în războaie, ca Elshtain. Cititorul nu va găsi aici – observă Christine Sylvester – o multitudine de voci feministe, ci doar vocea lui Tickner, argumentele sale logice, care reușesc să problematizeze temele feministe rămase încă fără răspuns[131].

---

[128] Jeane Bethke Elshtain, *Women and War*: „*probes war by juxtaposing conventional and unconventional perspectives on what is done, said, and claimed in and around war[…]showing us the women in war and the men who prefer not to be there, as well as revealing gender-related secrets about war studies celebrities.[…] Throughout, Elshtain gives IR's contemporary research on war a pass, except to suggest that its approaches to this area of high politics can be ridiculous. Elshtain is also openly troubled by the feminisms of the 1960s and 1970s and lets us know where that stream of thinking is deficient* (*Apud* Sylvester, *op. cit*., p. 168.).

[129] Cynthia Enloe: *"how relations between governments depend not only on capital and weaponry, but also on the control of women as symbols, consumers, workers and emotional comforters"[…]in* http://olindahassan.wordpress.com/2009/12/10/bananas-beaches-and-bases-by-cynthia-enloe/; http://books.google.ro/books?id=mHnlEO5x3PcC&pg=PA29&lpg=PA29&dq=how+relations+between+governments+depend+not+only+on+capital+and+weaponry,+but+also+on+the+control+of+women+as+symbols,+consumers,+workers+and+emotional+comforter&source=bl&ots=uGQEC4P3V9&sig=fjh5MT52ZnHxkJF1-Xm9gvolDOs&hl=en&sa=X&ei=GKigU7q4Msq_ygOm3YHoCw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

[130] Christine Sylvester: "*Enloe endeavors to display the power dimensions of gendered militarism, work, and consumption that IR neglects to sight in international relations..." (op.cit., p. 56.).*

[131] Christine Sylvester: „*constructing its points around IR's realist, liberal, and Marxist texts. Unlike Enloe, Tickner does not dwell on locations of everyday women in international politics per se, and unlike Elshtain, she cites few women in war. What we find here is not a host of women's voices but mostly Tickner's voice of analytic reason bringing feminist questions to important issues of IR." (op.cit.)*

3. FEMINISM ŞI POSTMODERNISM.

1. Postmodernismul, considerat a fi *par excellence* teoria postpozitivistă, îşi extrage bazele conceptuale din filosofi ca Nietzsche, Heidegger sau Foucault şi Derrida. Aceştia consideră că realitatea este bazată pe metanaraţiuni, adică adevăruri absolute care pot fi sau nu legitime în funcţie de relaţiile de putere exercitate la un moment dat de ce-i care le invocă. Aşadar, postmodernismul în RI se ocupă de deconstruirea unor adevăruri absolute privind conceptele cheie folosite anterior de teoreticieni ai curentelor *ortodoxe* din acest câmp ştiinţific, argumentând că acestea pot fi valide într-un anumit spaţiu la un anumit moment.

„*Acolo unde neorealismul ortodox vede, de exemplu, anarhia ca o condiţie dată în sistemul internaţional, o abordare critică vede anarhia ca un construct situat în condiţii istorice specifice*."[132]

2. Griffith şi O'Callaghan îşi articulează discursul în baza unei credinţe conform căreia aceste metanaraţiuni sunt opresive, deoarece adevărurile „eliberatoare" contribuie la generarea a noi forme de încarcerare socială. Ei susţin că metanaraţiunile nu iau în considerare perspectiva celuilalt, legitimând, astfel, caracterul lui de *a fi oprimat*, de aici şi perspectiva etică anti-universalistă ce promovează respectul pentru celălalt, în cazul de faţă „femeia". Metodologia acestora se bazează pe analiza textuală deconstructivistă şi pe auto-reflexivitate. După ei, obiectivitatea pură este inexistentă, iar cel care cercetează RI nu poate fi despărţit de obiectul său de studiu:

„*Teoriile care sunt prezentate că fiind ‚ştiinţifice', dar fără valoare au drept scop legitimarea lor ca manuale scolastice. Postmoderniştii însă argumentează că aceste teorii sunt la fel de neştiintifice, subiective şi împănate cu valori şi păreri ca orice teorii obişnuite*."[133]

3. Postmodernismul, emergent la începutul anilor '80, reprezintă fundaţia teoretică a unora dintre abordările critice în RI, precum feminismul, constructivismul sau teoria critică. Deosebindu-se de cea marxistă, teoria critică postmodernă propune ipoteze şi concepţii asupra modernităţii, diferite şi de proiectul iluminist. Teoreticieni ca Hardt şi Negri deschid perspective multiple pentru a defini conceptul de *Imperiu*. Ceea ce preiau ei de la teoria clasică sunt conceptele de *suveranitate*, *ordine mondială* şi *subiectivitate politică*, pe care le reinterpretează, folosind conceptul de bioputere a lui Foucault şi cel de nomadism, propus de Deleuze şi Guattari. Cynthia Weber sintetizează toate aceste idei în două fraze remarcabile prin profunzime şi claritate:

---

[132] Alexander Wendt: „*Where neorealist orthodoxy views anarchy, for example, as a given condition of the international system, a critical account views anarchy as constructed and situated within specific historical conditions*." („Anarchy Is What States Make of it: Social Construction of Power Politics", *International Organisation*, 1992, nr. 46, p. 2).

[133] Juanita Elias & Peter Sutch: „*Theories that present themselves as value-free and 'scientific' do so because being described as such adds legitimacy to the work of a scholar – but postmodernists argue instead that these theories are as unscientific, subjective and full of values and opinions as any other set of theories*." (*op.cit.*, pp.101-102).

„*Ordinea mondială nu poate fi înțeleasă simplist ca o ciocnire între state-națiuni suverane. Statele nu mai sunt singurii actori importanți în politica internațională. Ca să înțelegem această nouă ordine mondială, trebuie să examinăm nu numai cum se formează ordinea internațională între state, ci și în interiorul statelor și în(tre) indivizi*."[134]

4. Pentru Hardt şi Negri, „Imperiul" nu este impus de un grup misterios, ci, mai degrabă, *ceva* pe care fiecare îl construieşte împreună cu ceilalţi. Un exemplu ar fi „*actul de a cumpăra un hamburger de la McDonald, care ar susține, astfel, globalizarea în jurul cetățenilor occidentali* (...)."[135] Spaţiul ocupat de *Imperiu* este unul indeterminat, puterea fiind nomadă, localizarea ei nu mai este fixă, ci ea se mişcă prin diferite state, societăţi şi ordini internaţionale. Feminismul, la fel ca *Imperiul*, devine, pentru postmodernism, aşadar, un concept, o mişcare, o tendinţă, definibilă prin indeterminare, nelocalizare, dinamism şi nomadism, dar continuă, totuşi, să îşi păstreze puterea de impact şi reformă.

[134] Cynthia Weber: „World order cannot be understood simply as a clash among sovereign nation-states. States aren't the only important actors in international politics any more. Rather, to understand this new world order, we need to examine not only how international order is created among states but also within states *and within individuals.*" (Cynthia Weber, *International relations theory. A critical introduction*, 2nd edition, London, Routledge, 2006).

[135] Cynthia Weber: „*buying a McDonald's hamburger and thereby supporting globalization to Western citizens rallying around their national flags during the first Gulf War"*(*op.cit.*).

CAPITOLUL III
STATUTUL JURIDIC AL FEMEILOR ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ ŞI ÎN ROMÂNIA.

A. Elemente de legislaţie

A.1. Principiul nediscriminării în dreptul comunitar.

1. Conform *Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului* «toate fiinţele umane se nasc libere şi egale în demnitate şi în drepturi. Ele sunt înzestrate cu raţiune şi conştiinţă şi trebuie să se comporte unele faţă de celelalte în spiritul fraternităţii.»[136] Ideea de egalitate este strâns legată de cea de dreptate, astfel la unii filozofi (Aristotel, Hayek[137]), cele două noţiuni sunt tratate impreună. În *Etica Nicomahică*[138], Aristotel consideră că noţiunea de egalitate este strâns legată de ideea de justiţie. De-a lungul istoriei, principiul egalităţii a rămas deschis unei multitudini de interpretări. Unii analişti au propus o distincţie între egalitatea formală şi cea substanţială. În timp ce prima se referă la aplicarea legii şi tratamentul egal al cetăţenilor, aflaţi în aceeaşi situaţie, a doua se referă la conţinutul legilor ce trebuie create, în aşa fel încât să nu discrimineze cetăţenii pe motive arbitrare. În această situaţie, tratamentul trebuie să asigure cetăţenilor oportunităţi egale pentru a atinge poziţii egale. Această distincţie are nu numai importanţă filosofică, ci şi practică, pentru că nu întotdeauna când este respectat criteriul egalităţii formale este respectat şi cel al egalităţii substanţiale.[139]

2. Teoria politică modernă[140] a influenţat conceptele de egalitate din diferite sisteme de drept, ca şi recunoaşterea dreptului la egalitate în faţa legii şi la protecţie împotriva discriminării pentru

---

[136] http://www.hotararicedo.ro/files/files/DECLARATIA%20UNIVERSALA%20A%20DREPTURILOR%20OMULUI.pdf

[137] F.A. Hayek, *The Road to Serfdom*, Londra: Routledge, 1976, p. 62-63.

[138] Aristotel, *Etica Nicomahică*, introd., trad., comentarii și index Stella Petecel, București: Editura Iri, 1998.

[139] Vezi cazul distincţiei între legalitatea formală şi cea substanţială, în dreptul penal sau dreptul la distribuţia egală a unor oportunităţi sau resurse, care nu este sinonim cu dreptul de a fi tratat cu acelaşi respect ca oricine altcineva.

[140] R. Dworkin, *Sovereign Virtue, The Theory and Practice of Equality*, Cambridge: Harvard University Press, 2000; J. Rawls, A., *Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press, rev.ed. 1999; R.A. Posner, *Overcoming Law*, Cambridge: Harvard Univesity Press, 1995; John Rawls, *Justice as Fairness, Political not Metaphysical in: Prospects for a Common Morality*, Princeton University Press, 1993.

toate persoanele, ca un drept universal în instrumente juridice internaţionale[141]. Aceste idei au condus la abordarea problematicii egalităţii în diferite moduri:

2.1. Egalitatea ca raţionalitate: egalii trebuie să fie trataţi ca egali, dacă nu există o justificare rezonabilă pentru o diferenţă de tratament.

2.2. Egalitatea ca o completare a protecţiei drepturilor fundamentale ale omului[142].

2.3. Egalitatea ca protecţie împotriva tratamentului inegal sau discriminării bazate pe cunoaşterea faptului că anumite grupuri sunt tratate mai puţin favorabil sau sunt excluse pentru că au alte caracteristici decât grupul dominant.

2.4. Egalitatea ca transformare (principiul egalităţii trebuie să fie un vehicul pentru schimbări structurale de natură să elimine discriminarea).

3. Dreptul comunitar protejează ambele forme ale egalităţii, cea formală şi substanţială. Ceea ce nu înseamnă că tratatele comunitare şi legislaţia secundară sau jurisprudenţa Curţii Europene de Justiţie, prin declararea sa ca principiu fundamental al dreptului, ar susţine o anume teorie a egalităţii[143]. Mai degrabă, izvoarele de drept comunitar urmează caracterul non-linear al integrării europene, uneori urmărind contextul factual şi al intereselor rezultate din sfera economică, alteori căutând să depăşească modul în care este acceptat principiul de sistemele juridice ale statelor membre şi să formeze un consens la nivel supranaţional.

Scopul acestui capitol nu este, aşadar, de a examina în detaliu dreptul comunitar în materia nediscriminării (există peste 2900 de cauze şi opinii ale avocaţilor generali ce se referă la discriminare!), ci numai de a furniza un cadru general pentru evaluarea legislaţiei şi jurisprudenţei naţionale prin referire, în special, la deciziile importante ale CEJ.

A.2. Legislaţie primară

1. Principiul nediscriminării, ca principiu general al dreptului comunitar, este obligatoriu nu numai pentru statele membre, ci şi pentru instituţiile comunitare, care nu pot adopta în politicile

---

[141] Cf. *Convenţia Organizaţiei Naţiunilor Unite privind Eliminarea tuturor formelor de Discriminare împotriva Femeilor, Convenţia Europeană pentru Protecţia Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale* etc.

[142] Cf. Art. 14 al Convenţiei Europene privind Drepturile Fundamentale a Omului.

[143] T.Tridimas, *The general Principles of EC law,* Oxford EC Law Library, 2000, p. 41.

sau legislaţia lor, criterii ce ar încălca acest principiu[144]. În cadrul competenţei comunităţii, principiul nediscriminării a fost aplicat, în mod general, de către CEJ şi acolo unde a existat un tratament arbitrar şi nejustificat între două persoane, în cadrul politicii de personal a instituţiilor comunitare[145]. Principiul nediscriminării este menţionat, în mod expres, în *Tratatul Comunităţii Europene* (TCE) în diferitele contexte[146].

2. Politica socială a Comunităţii este prevăzută de art. 136-148 TCE (fostele art. 117-125), împreună cu prevederile privind coeziunea socială şi economică, educaţie, cultură şi sănătate publică. În acest sens, un bun exemplu al interacţiunii şi dialogului între CEJ şi celelalte instituţii comunitare este art. 141.

2.1. Art.141 TCE (fostul art. 119) reprezintă sursa legislaţiei comunitare privind egalitatea între bărbaţi şi femei în domeniul muncii. Oricum, considerentele economice, mai mult decât cele sociale, au stat la baza introducerii art. 141 în TCE[147].

2.1.1. Principiul consacrat de art. 141 a fost menit să egalizeze costurile muncii în cadrul Comunităţii, pentru a evita distorsionarea preţurilor datorită diferenţelor în costurile de producţie[148].

2.2. Art. 141 prevede necesitatea aplicării principiului egalităţii remuneraţiilor dintre forţa de muncă masculină şi cea feminină pentru aceeaşi muncă. Conceptul de remuneraţie este foarte larg, şi se referă la orice avantaj, în bani sau sub orice altă formă, pe care angajatul îl primeşte pentru munca prestată, chiar şi după data încetării contractului de muncă. Art. 141 are efect

---

[144] Considerăm necesar să dăm câteva exemple (cf. *infra*), care să schiţeze contextul general al discriminării, în care se încadrează *discriminarea de gen*. Cauza C-20/71, *Sabbatini v. Parlamentul European*, Cauza C-25/02 *Rinke* (cf. hotărârile CEJ, www.europa.eu.int/celex). Curtea Europeană de Justiţie a declarat ca fiind nelegal art. 73(2) al Regulamentului 1408/71 deoarece, în scopul determinării valorii beneficiilor pentru lucrătorii migranţi ale căror familii trăiau în alte state membre, făcea distincţie între lucrătorii care erau subiecţi ai legislaţiei franceze şi lucrătorii care erau subiecţi ai legislaţiei altor state membre. În consecinţă, această prevedere *nu era de natură să asigure egalitatea de tratament cerută de art. 39 al Tratatului instituind Comunitatea Europeană (TCE)* (la acea dată art. 48 din Tratatul instituind Comunitatea Economică Europeană).

[145] Cauza C-75, 117/82 *Razzak şi Beydoun c. Comisiei*, Cauza C-246/83 *De Angelis c. Comisiei*.

[146] Principiul nediscriminării pe bază de cetăţenie sau, după caz, naţionalitate exprimat în art. 12 şi, în cadrul libertăţilor fundamentale, în art. 39, 43 şi 49-50 ale TCE.

[147] C. Docksey, *Sex Discrimination*, în *European Union Law Anthology*, 360, 361, Karen V. Kole and Anthony D'Amato eds., 1998.

[148] C. Basnard, *The Economic Objectives of Article 119,* în *Sex Equality Law in the European Union, 321*, Tamara K. Hervey and David I'Keefe eds., 1996.

direct, vertical cât şi orizontal, în sensul că dă naştere la drepturi şi obligaţii atât între state şi persoanele fizice, cât şi între persoane fizice.

3. *Tratatul de la Amsterdam* a transformat egalitatea de tratament între bărbaţi şi femei într-un obiectiv al Comunităţii (art. 2) prin prevederea nevoii de a se elimina inechitatea şi a se promova egalitatea între bărbaţi şi femei (art. 3 par. 2 TCE).

3.1. Înainte de adoptarea *Tratatului de la Amsterdam*, competenţa Comunităţii de a acţiona direct împotriva discriminării a fost contestată[149] şi, de aceea, art. 13 TCE, introdus prin acest tratat, a reprezentat o importantă dezvoltare în domeniul nediscriminării: «În limita competenţelor prevăzute, Consiliul, în unanimitate, acţionând la propunerea Comisiei şi după consultarea cu Parlamentul European, poate lua deciziile necesare pentru combaterea discriminării bazate pe sex, origine rasială sau etnică, religie sau credinţă, dizabilitate, vârstă sau orientare sexuală».

3.2. Art. 13 nu constituie o interzicere directă a discriminării, ci mai degrabă o dispoziţie ce permite Comunităţii să adopte o serie de măsuri împotriva discriminării.

4. *Tratatul de la Nisa* a adăugat al doilea paragraf la art. 13, prin care sunt conferite competenţe pentru adoptarea «măsurilor de armonizare» prin co-decizie. De aceea, se consideră că formularea din primul paragraf, conform căruia măsurile pot fi luate «în limita competenţelor prevăzute», ar putea avea un efect mai puţin constrângător decât se crezuse iniţial.

5. *Carta drepturilor fundamentale* prevede în art. 21(1): «Orice discriminare bazată pe sex, culoare, origine etnică sau socială, trăsătură genetică, limbă, credinţă sau religie, opinii politice sau de altă natură, calitatea de membru al unei minorităţi naţionale, proprietate, naştere, dizabilităţi, vârstă sau orientare sexuală va fi interzisă». Această interdicţie, care în temeiul art. 51 al *Cartei* este, teoretic, obligatorie pentru instituţiile comunitare sau pentru statele membre atunci când implementează dreptul comunitar, stabileşte în mod clar un principiu general cu o listă deschisă de temeiuri pentru interzicerea discriminării.

6. În proiectul *Tratatului Constituţional*, principiul egalităţii era prezentat ca fiind una din «valorile» Uniunii, iar printre obiectivele UE se regăsesc lupta împotriva discriminării şi promovarea egalităţii între bărbaţi şi femei (art. I-2 şi I-3 (3)). O nouă formă de exprimare a principiului egalităţii poate fi identificată şi în obligaţia ce revine Uniunii de *a respecta egalitatea statelor membre în faţa Constituţiei* – art. I-5 (1).

[149] M. Bell, *Anti-Discrimination Law and the EU*, Oxford University Press, 2002.

A.3. Legislaţie secundară

1. Comunitatea a început să aplice principiul nediscriminării, în materia discriminării bazate pe sex la locul de muncă, deoarece egalitatea lucrătorilor - formală şi substanţială - s-a aflat pe agenda europeană de la începutul proiectului integrării.

1.1. După adoptarea *Tratatului de la Roma*, Franţa era singura ţară din CEE în care, prin lege, muncitorii erau îndreptăţiţi la plata egală. Pentru că Franţa se temea că mediul său de afaceri va deveni mai scump faţă de cel din alte state membre, ce nu conţinea acest tip de drepturi, a susţinut implementarea egalităţii plăţilor între bărbaţi şi femei în toate statele membre, prevăzută de art. 119, până la termenul de 1 ianuarie 1962. Termenul a fost extins până la sfârşitul anului 1964, deoarece nu toate statele au reuşit să adopte legislaţia necesară.

1.1.2. Ca rezultat al aplicării inegale a art. 119, Consiliul a adoptat Directiva Consiliului 75/117/CEE din 10 februarie 1975 privind armonizarea legislaţiei statelor membre în domeniul aplicării principiului egalităţii de remunerare între femei şi bărbaţi. Directiva a definit egalitatea de remunerare ca aplicându-se pentru *aceeaşi muncă sau pentru munci cărora le este atribuită aceeaşi valoare* şi a armonizat legislaţia comunitară cu Convenţia nr. 100 a Organizaţiei Internaţionale a Muncii. În februarie 1976 (data limită pentru implementarea directivei), doar Belgia, Germania şi Italia adoptaseră legislaţia naţională, care implementa integral directiva.

2. În urma experienţei dobândite, ce a demonstrat că prevederile privind plata egală erau insuficiente pentru a crea egalitatea la locul de muncă, a fost adoptată şi Directiva Consiliului 76/207/ CEE a Consiliului privind aplicarea principiului egalităţii de tratament egal între bărbaţi şi femei în ceea ce priveşte accesul la încadrare în muncă, formare şi promovare profesională şi condiţiile de muncă, din 9 februarie 1976.

2.1. Principiul egalităţii de tratament, potrivit prevederilor directivei, implică absenţa discriminării directe sau indirecte bazată pe sex, în domeniile la care aceasta se referă. Accesul la un loc de muncă include şi criteriile de selecţie pentru angajare, precum şi condiţiile de promovare la orice nivel ierarhic. De asemenea, toate tipurile de pregătire profesională, cursurile de pregătire iniţială şi continuă pentru o meserie sau profesie sunt supuse principiului egalităţii de tratament.

2.2. Cu toate acestea, pot exista situaţii generate de natura activităţii, în care unele locuri de muncă sunt rezervate persoanelor de un anumit sex: posturi cu caracteristici bine determinate în

cadrul poliţiei, al armatei sau al penitenciarelor (art. 2 din directivă). Aceste excepţii vor fi însă limitate la strictul necesar.

3. Principiul egalităţii de tratament între bărbaţi şi femei a fost extins ulterior şi cu privire la măsurile de securitate socială: Directiva 79/7/CEE din 19 decembrie 1978 şi Directiva 86/378/CEE din 24 iulie 1986 privind concediul post natal; Directiva 96/34/CE din 3 iunie 1996 privind liber-profesioniştii, Directiva 86/613 din 11 decembrie 1986.

4. Curtea şi instanţele naţionale au trebuit să ţină seama de faptul că principiul nediscriminării bazate pe sex se aplică în trei domenii: egalitatea plăţii, egalitatea de tratament şi securitatea socială. În timp ce principiul este acelaşi pentru toate domeniile, fiecare dintre acestea este guvernat de prevederi legale distincte. Plata este reglementată de art. 141 şi Directiva 75/117, tratamentul egal de art. 141 şi Directivele 76/207, 86/613 (pentru liber-profesionişti), Directiva 96/34 (sarcină); iar securitatea socială de Directivele 79/7, 86/378 şi 96/97.

4.1. Oricum, distincţia dintre cele 3 domenii este destul de dificil de realizat[150] şi este intersectată de jurisprudenţa Curţii privind plata şi securitatea socială. De asemenea, există legislaţie precum Directivele 97/80 şi 97/81 privind sarcina probei în cazurile de discriminare bazate pe sex şi lucru cu fracţiune de normă care afectează plata şi egalitatea de tratament.

5. Principiul egalităţii de tratament nu trebuie să constituie un obstacol în implementarea prevederilor ce reglementează protecţia femeilor însărcinate şi a celor în concediu de maternitate. Dar această derogare trebuie înţeleasă în sens strict, fără a putea justifica, de exemplu, refuzul de a acorda femeilor dreptul de a munci noaptea (Directiva 92/85 din 19 octombrie 1992 privind siguranţa şi sănătatea femeilor însărcinate, celor aflate imediat după naştere şi a celor care alăptează).

6. O serie de clauze nediscriminatorii au fost incluse şi în alte domenii reglementate de legislaţia comunitară, precum Directiva privind difuzarea programelor de televiziune 89/552 şi Regulamentul 1035/1997 al Consiliului prin care a fost înfiinţat Centrul European de Monitorizare a Rasismului şi Xenofobiei.

7. După adoptarea art. 13 din *Tratatul de la Amsterdam*, o trăsătură importantă a legislaţiei secundare antidiscriminare o constituie creşterea listei domeniilor în care discriminarea este interzisă. Astfel, tabloul a fost completat cu o directivă ce interzice discriminarea întemeiată pe rasă şi origine etnică în mai multe domenii şi o directivă cadru care acoperă un scop mai limitat

[150] Craig and de Burca, *EU law Text, cases and materials*, Oxford University Press, 1998, p. 802.

(muncă şi pregătire profesională), dar o listă mai lungă de motive de discriminare (religie sau credinţă, vârstă, dizabilităţi, orientare sexuală)[151].

B. Situaţia femeilor şi a bărbaţilor în UE.

Studii recente arată că în următorii 10 ani femeile vor deveni al treilea milliard emergent, iar creşterea veniturilor acestora la nivel global va depăşi creşterile din China şi India la un loc.

1. *Emanciparea femeilor în Europa şi în lume, un obiectiv al UE*. Procedura, devenită de-acum tradiţie, impune ca Parlamentul European să ceară Consiliului să numească un emisar pentru drepturile femeii, care are misiunea de a întări angajamentul UE pentru a încuraja femeile să participe la elaborarea politicilor externe şi de dezvoltare, şi a promova îndeplinirea Obiectivelor de Dezvoltare, concentrându-se pe egalitatea dintre bărbaţi şi femei la nivel mondial, reducerea mortalităţii materne şi lupta cu sărăcia.

2. *Femeile din UE: joburi nesigure şi prost plătite*. Şase din cele opt milioane de locuri de muncă create în Uniunea Europeană din 2000 încoace au fost ocupate de femei. Studiile realizate în Uniunea Europeană în ceea ce priveşte egalitatea de şanse arată că femeile sunt dezavantajate în raport cu bărbaţii şi pe piaţa muncii din alte state UE. Rapoartele *Comisiei pentru Drepturile Femeii şi Egalitate de Gen* arată că majoritatea locurilor de muncă create în UE în ultimul timp, ocupate de femei, sunt joburi în regim part-time, care nu sunt remunerate la fel de bine că acelea ale bărbaţilor şi înregistrează o evoluţie salarială lentă. Situaţie ilustrată, de altfel, şi de rapoartele realizate la nivelul Uniunii Europene, de către *Comisia Europeană privind Ocuparea Forţei de Muncă în Europa*. Mai exact, peste 30% dintre femeile care ocupă un loc de muncă în UE lucrează în regim de timp parţial, faţă de numai 7,4% dintre bărbaţi.

3. Raportorii continuă să atragă atenţia, în fiecare raport, asupra unor probleme care ar trebui rezolvate de statele membre cât mai repede, cum ar fi concilierea între viaţa profesională, viaţa privată şi cea familială, care ar putea reduce consecinţele îmbătrânirii populaţiei. De asemenea, se impune introducerea unor măsuri severe de către Comisie şi statele membre pentru a reduce diferenţele salariale mari dintre femei şi bărbaţi, dar şi pentru a favoriza concediul paternal şi de paternitate. Un accent deosebit trebuie pus şi pe măsurile specifice pentru reducerea consecinţelor negative ale întreruperilor de carieră, maternitate, îngrijiri ale persoanelor dependente, asupra salariilor şi a drepturilor la pensie.

4. Deşi majoritatea locurilor de muncă nou create în UE sunt ocupate de femei, acestea fiind de asemenea majoritare în rândul absolvenţilor din toate naţiunile membre ale Uniunii, dreptul la tratament egal al europencelor continuă să fie limitat. Ele se confruntă cu discriminări. Cu toate că femeile depăşesc bărbaţii în privinţa realizărilor educaţionale şi sporesc rata generală a angajării în Europa, acestea sunt încă plătite prost, câştigând în medie cu 15% mai puţin decât

[151] Directiva Consiliului 2000/43/CE din 29 iunie 200 privind implementarea principiului egalităţii de tratament între persoane indiferent de originea etnică sau rasială; Directiva 2000/78/CE din 27 noiembrie 2000 privind stabilirea unui cadru general pentru egalitatea de tratament în muncă şi ocupaţii.

bărbații pentru fiecare oră muncită. Femeile se confruntă, de asemenea, cu dificultăți mai mari în atingerea pozițiilor decizionale. Se constată, astfel, că în Europa și în lume, în general, femeile sunt subreprezentate în posturi decizionale. În companiile europene, în consiliile de conducere femeia reprezintă 1 din 10 membri de conducere și 3% din președinții consiliilor de conducere. În alte țări ca India, președinții consiliilor de conducere sunt femei în proporție de 5%, în Japonia 2%, în China 7% , însă există și excepții cum ar fi Suedia și Finlanda, unde procentajul femeilor membre în corpul decizional depășește 30%, dar aceasta doar fiindcă s-a introdus în legislație obligativitatea reprezentării femeilor într-un anumit număr. În ultimii 7 ani numărul femeilor care fac parte din consiliul de conducere al companiilor din UE a crescut cu jumătate de procent pe an, ceea ce înseamnă că ar mai fi nevoie de încă 50 ani pentru atingerea unui echilibru de gen în conducerea firmelor europene. De asemenea, dezvoltarea profesională a femeilor nu este sprijinită, la nivelul companiilor europene. Doar 14% dintre ele au strategii care să permită dezvoltarea profesională a femeilor, 48% au adoptat într-o mică măsură asemenea strategii, în timp ce 11% nu oferă femeilor nici un sprijin de dezvoltare și avansare în carieră.

5. În ceea ce privește România aceasta stă mai bine decât SUA în ceea ce privește diferența medie între salariul unei femei și salariul unui bărbat pe același post aceasta fiind de 17%, iar comparativ cu UE diferența este de 9%. Din totalul femeilor doar 56,3% sunt angajate, iar în ocuparea unor posturi de decizie femeile sunt grav subreprezentate, lucru ce se remarcă și în viață politică. De altfel într-un studiu lansat de *World Economic Forum*[152] care a analizat 150 de state din punctul de vedere al inegalităților dintre femei și bărbați, în ceea ce privește țara noastră se constată o egalitate în ceea ce privește accesul la studii, dar inegalități la implicarea în domeniul economic și politic. Oportunitățile economice, educative, sănătatea și implicarea în politică au fost notate în acest studiu de la 0 la 1, unde zero este sinonim cu existența inegalității, iar 1semnifica existența egalității.Din această perspectivă cea mai sexistă țara din lume este Yemenul și cea mai puțin sexistă este Islanda. România ocupă în acest clasament locul 67, înaintea noastră situându-se țări că Moldova locul 45 sau Ucraina locul 64, ca să amintim doar țările din imediata noastră vecinătate.

6. În UE, diferențele nete între cele două sexe ajung și la 30%, ceea ce a determinat Parlamentul European să recomande statelor membre UE să pună în aplicare legile salariului egal pentru muncă egală între femei și bărbați, în caz contrar va fi obligat să aplice sancțiuni. Media europeană a diferenței între veniturile femeii și ale bărbatului este de 18%, dar sunt țări precum Austria, Marea Britanie, Slovacia, Germania unde diferența depășește 20%. Unul din motivele discrepanței între nivelurile de venit ale femeilor și bărbaților este îngrijirea copiilor. În timp ce bărbații încep să muncească mai multe ore după ce devin tați, femeile ori încetează să lucreze perioade îndelungate, ori lucrează doar cu jumătate de normă. Conform statisticilor doar 67% din femeile cu copii mici din UE lucrează, comparativ cu 92% bărbați, iar procentajul de femei angajate scade iar al bărbaților crește pe măsură ce numărul copiilor crește.La aceasta se adaugă și faptul că femeile angajate în UE reprezintă doar 62,5% din populația feminină în timp ce în SUA aceasta este de 73%.

6.1. Comisia Europeană consideră că egalitatea de șanse și accesul la resurse, atât pentru femei cât și pentru bărbați, este cheia unei dezvoltări durabile. Prin această strategie CE transpune în

[152] http://www.weforum.org/; http://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2014

practică angajamentul Uniunii Europene de a aşeza egalitatea de gen în centrul politicilor sale pentru dezvoltare. Strategia propune acţiuni concrete în cinci domenii cheie: guvernare, ocuparea locurilor de muncă, educaţie, sănătate şi violenţă domestică. De asemenea, ea cuprinde principii pentru promovarea egalităţii de gen în cadrul politicilor de dezvoltare şi sprijinul bugetar ce poate fi acordat pentru aceste acţiuni. În ciuda progreselor lente, trebuie subliniat faptul că, în cei 50 de ani, de la instituirea Comunităţii Economice Europene, situaţia femeilor s-a îmbunătăţit considerabil în Europa. Egalitatea a fost mereu o valoare europeană, pe care societăţile şi instituţiile europene au încorporat-o treptat, în viaţa de zi cu zi.

7. *Egalitate de şanse între femei şi bărbaţi*. Egalitatea între femei şi bărbaţi reprezintă un drept fundamental, o valoare comună a Uniunii Europene şi o condiţie necesară pentru îndeplinirea obiectivelor de creştere, ocupare a forţei de muncă şi coeziune socială la nivelul UE. Deşi există încă o serie de inegalităţi, în ultimele decenii, UE a făcut progrese semnificative pentru ca femeile şi bărbaţii să beneficieze de şanse egale. Acest lucru se datorează, în primul rând, legislaţiei privind tratamentul egal, măsurilor destinate să integreze principiul egalităţii de şanse în toate politicile comunitare şi măsurilor specifice privind promovarea femeilor.
7.1. Numeroase acte legislative europene sunt dedicate egalităţii între femei şi bărbaţi. Este vorba, mai ales, de dispoziţii cuprinse în tratate şi de directive privind accesul la locurile de muncă, plată egală, protecţia maternităţii, concediul pentru creşterea copilului, securitatea socială şi regimurile profesionale de securitate socială, sarcina probei în cazuri de discriminare şi activităţile independente. Jurisprudenţă Curţii Europene de Justiţie reprezintă un alt element cheie.

8. *Situaţia femeilor şi bărbaţilor în UE*. Sunt femeile egale cu bărbaţii? Aceasta este una dintre întrebările fără răspuns. Totuşi, rapoartele referitoare la egalitatea dintre femei şi bărbaţi în Uniunea Europeană, axate pe familie şi profesie, pe lupta împotriva inegalităţilor, încearcă să clarifice situaţiile diverse, care apar în spaţiul Uniunii Europene. Progresele realizate în acest domeniu sunt evaluate în fiecare an şi prezentate într-un raport privind egalitatea între femei şi bărbaţi:

(1). Numărul femeilor încadrate în muncă este în creştere, dar rămâne inferior celui al bărbaţilor, chiar dacă majoritatea studenţilor şi absolvenţilor de universitate sunt femei.
(2). Femeile continuă să câştige, în medie, cu 15% mai puţin decât bărbaţii pentru fiecare oră lucrată, iar această cifră se menţine la un nivel stabil.
(3). Femeile sunt încă slab reprezentate în funcţii de decizie politică şi economică, deşi, în ultimul deceniu, a crescut numărul celor care ocupă astfel de posturi.
(4). Responsabilităţile familiale sunt încă inegal repartizate între femei şi bărbaţi.
(5). Riscul sărăciei este mai mare în cazul femeilor decât în cel al bărbaţilor.
(6). Femeile sunt principalele victime ale violenţei bazate pe criterii de sex. De asemenea, femeile şi fetele sunt mai vulnerabile la traficul de fiinţe umane.
9. Specialiştii au observat că femeile demonstrează abilităţi de leadership bazat în special pe comunicare, pe încurajarea exprimării şi orientarea către oameni, ceea ce le diferă de bărbaţi care sunt mai orientaţi spre sarcini, spre delegarea lor şi pe un mod de conducere autocrat. Pentru femei factorii cei mai importanţi pentru ascensiunea în carieră se raportează la competenţă de a gestiona şi dezvolta angajaţi, în timp ce pentru bărbaţi este importantă vizibilitatea şi conştientizarea politicilor şi procedurilor interne. Bărbaţii sunt mai direcţi, mai obiectivi şi mai

raționali, în timp ce femeile sunt creative, empatice, intuitive și dovedesc excelente abilități de comunicare și persuasiune.

10. Egalitatea între bărbați și femei este un principiu fundamental al Uniunii Europene. Articolele 21 și 23 din *Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene* interzic orice formă de discriminare pe criterii de sex și prevăd că egalitatea între bărbați și femei trebuie să fie asigurată în toate domeniile. Articolul 2 din *Tratatul de instituire a Comunității Europene* prevede că promovarea acestei egalități este una din sarcinile esențiale ale Comunității. Prin toate acțiunile sale, Comunitatea caută să elimine inegalitățile și să promoveze egalitatea între bărbați și femei. De exemplu, încă din 7 și 9 decembrie 2000, Consiliul European, întrunit la Nisa, ceruse Comisiei să consolideze drepturile privind egalitatea prin adoptarea unei propuneri de directivă pentru promovarea egalității între bărbați și femei și în alte domenii decât ocuparea forței de muncă și activitatea profesională. Comunitatea adoptă în permanență noi instrumente juridice în vederea prevenirii și combaterii discriminării pe criterii de sex pe piață muncii. Aceste instrumente au dovedit utilitatea legislației în combaterea discriminării. Pe de altă parte, discriminarea pe criterii de sex, inclusiv hărțuirea și hărțuirea sexuală, are loc și în domenii care nu țin de piața muncii. Această discriminare poate fi tot atât de dăunătoare, în măsura în care constituie o piedică în calea integrării totale și reușite a bărbaților și femeilor în viața economică și socială. Problemele sunt vizibile în special în domeniul accesului la bunuri și servicii și al furnizării de bunuri și servicii. Prin urmare, este necesar să se prevină și să se elimine discriminarea pe criterii de sex în acest domeniu. La fel că și în cazul Directivei 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de origine rasială sau etnică, acest obiectiv poate fi mai bine îndeplinit cu ajutorul legislației comunitare. Precizăm că legislația europeană definește bunurile în sensul dispozițiilor *Tratatului de instituire a Comunității Europene* cu privire la libera circulație a bunurilor. Iar serviciile le definește în sensul articolului 50 din tratatul menționat anterior.
10.1. În scopul prevenirii discriminării pe criterii de sex, prezentă directiva se aplică atât discriminării directe, cât și discriminării indirecte. Poate fi vorba despre o discriminare directă numai atunci când, pe criterii de sex, o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât o altă persoană aflată într-o situație similară. Prin urmare, de exemplu, diferențele între bărbați și femei în privința furnizării serviciilor de sănătate, care rezultă din diferențele fizice între bărbați și femei, nu se raportează la situații comparabile și nu constituie, prin urmare, o discriminare. Interzicerea discriminării ar trebui să se aplice persoanelor care furnizează bunuri și servicii aflate la dispoziția publicului și oferite în afară domeniului vieții private și familiale, precum și tranzacțiilor care se derulează în acest cadru.

11. Rolul femeii în societatea modernă a devenit din ce mai complex în prezent. Femeile trebuie să muncească dublu pentru a reuși în domenii considerate inaccesibile până nu demult (medicină, drept). În plus, mai ales în România, femeia își păstrează și rolul de gospodină care, îi dublează eforturile. Chiar și așa, femeile s-au adaptat, se impun din ce în ce mai mult în toate domeniile, concurează cu bărbații iar uneori obțin rezultate mai bune, în ciuda discriminărilor. Femeile plătesc prețul perioadei de tranziție, în primul rând, pentru că efectele tranziției pun în pericol stabilitatea financiară a familiei. Trecerea la economia de piață a țărilor ex-comuniste, care au o istorie comună, chiar în privința discriminării sexuale, ar trebui să se traducă și în creșterea numărului de femei, alese în funcții publice.

11.1. Studii efectuate de instituțiile europene au evidențiat faptul că impactul egalizării procentajului de femei și bărbați angajați ar avea drept rezultat o creștere de 13% al PIB UE. Mai mult decât atât micșorarea diferenței de plată dintre bărbați și femei promovează echitatea socială și egalitatea de șanse și aduce beneficii atât angajaților cât și angajatorilor. Această micșorare a diferenței de plată ar permite companiilor să recruteze și să rețină cei mai buni angajați, să creeze un mediu de muncă pozitiv și să câștige încrederea angajaților, să utilizeze la maximum resursele umane îmbunătățind productivitatea și competitivitatea, să aibă o mai bună imagine publică și o bază mai largă de clienți satisfăcuți.

C. Statutul juridic al femeii în România. Scurt istoric.

1. Statutul juridic al femeii în dreptul românesc modern se încadrează în evoluția europeană și mondială a sistemelor de drept. În această perioadă apar primele Coduri civile (*Codul civil francez,* 1809; *Codul civil austriac*, 1811), dar statutul juridic al femeii rămâne în coordonatele sistemului tradiţional de tip feudal. Sub influența Codului napoleonian și a celui austriac, sunt emise, și în Țările Române, primele acte normative: *Codul Calimach* (1817)[153] şi *Codul Caragea* sau *Legiuirea Caradja* (1818).

1.1. Referitor la statutul juridic al femeii, *Codul Caragea* preciza:

«1. Numai bărbații se fac boieri și judecători și ocârmuitori obștești. 2. Numai bărbații se fac arhierei, preoți și diaconi. 3. Femeile sunt depărtate de toate cinurile politicești, stăpâniri și slujbe publice».[154]

[153] Numit şi *Codica Ţivilă a Moldovei*, a fost redactat din porunca domnului Scarlat Calimach. A cunoscut o ediţie bilingvă, prima versiune în limba greacă, care a intrat în vigoare în 1817, iar cea de-a doua în limba română la 1833. Izvoarele codului au fost obiceiul ţărănesc, Codul Civil Francez (1804), Codul Civil Austriac (1811) şi dreptul bizantin. Codul Calimach cuprinde o introducere, iar conţinutul a fost structurat în 3 părţi: (1) Prima parte se referă la dreptul persoanelor; (2) A doua parte se referă la dreptul lucrurilor; (3) A treia parte este intitulată « *Înmărginiri ce privesc dritul persoanelor dimpreună cu al lucrurilor* ». (cf. *Codul Calimach*, ediție critică, București, Editura Academiei RPR, 1958).

[154] Cf. «Despre obraze». *Codul Caragea* clasifica persoanele fizice (obrazele) potrivit următoarelor criterii: «*După fire, în bărbaţi şi femei. 2. După naştere, în fii adevăraţi, din curvie, vitregi şi buni. 3. După vârstă şi după minte, în vârstnici, nevârstnici, risipitori şi fără minte. 4. După noroc, în slobozi, robi şi sloboziţi.* »

1.1.2. Ca actor social, femeia nu putea avea rang boieresc, nu putea să facă parte din sistemul judecătoresc și nici nu putea să aibă funcţii publice. I se interzicea, aşadar, să participe la viața politică și socială a ţării.

1.1.3. În schimb, în « codul » familiei, femeia începe să se bucure de anumite drepturi, de exemplu, să-și exercite voința de a divorța, în anumite condiții, stipulate de lege:

«*…6. Când bărbatul va dovedi că muierea lui n-a fost fecioară, este slobod să se despartă; 7. Când bărbatul va dovedi pre muierea lui de curvă e slobod să o despartă; 8. Când bărbatul are posadnică (concubină) în casă să, sau că ține cu cheltuială de fată aiurea, este slobodă nevastă să-l despartă; 9. Când bărbatul îşi va defaima nevasta, cum că n-a fost fecioară, sau că e curvă şi nu o va putea dovedi, este slobodă, nevasta să-l lase; 10. Când bărbatul neguţătoreşte cinstea nevestei este slobodă nevasta să-l despartă; 11. Când nu voiaşte unul pe altul, şi nu se vor învoi, până în trei ani.*»

1.1.3.1. În Codul civil de la 1864, bărbatul datora « *protecţiune* » soţiei, iar aceasta « *ascultare* » soţului sau[155]. Domiciliul legal al soţiei era domiciliul soţului, aceasta fiind datoare să-l urmeze „ori în ce locu va găsi el de cuviință să-și stabilească locuința sa”.

1.1.3.2. Referitor la cauzele de desfacere a căsătoriei, Codul civil nu mai instituia nici un fel de deosebiri. Cauzele legale de desfacere a căsătoriei erau valabile atât pentru bărbat cât și pentru soţie (adulter, violenţe, insulte grave, atentat la viaţa celuilalt etc.). Observăm că noul Cod (1864) renunță la condițiile prevăzute în legislația veche, care avea caracter discriminatoriu: lipsa virginitatii la femeie în momentul căsătoriei, etc.[156]

1.1.4. Totuși, în plan economic, femeia ajunsă la majorat[157] putea face comerţ[158], dar numai cu bunurile sale proprii şi extradotale, după acordul scris, dat de soţ sau emis de instanța de judecată.

---

[155] Textul este asemănător până la identificare cu un fragment din *Epistola Sfântului Apostol Pavel către efeseni*, fapt care denotă încă puternicele rădăcini ale dreptului românesc şi european în tradiţia dreptului canonic creştin.

[156] Totuși, Codul civil din 1864, făcea mențiunea că, după desfacerea căsătoriei, femeii îi era interzis să se recăsătorească timp de 10 luni de la pronunțarea hotărârii, pentru a se putea stabili filiația pe linie paternă a copiilor născuți până atunci.

[157] În perioada respectivă, vârsta majoratului era douăzeci și cinci de ani.

1.1.5. În cadrul moştenirii legale (fără testament), descendenţii de sex masculin înlăturau de la moştenire descendenţii de sex feminin, celor dintâi revenindu-le datoria de a-şi înzestra şi a se preocupa de căsătoria surorilor lor.[159]

1.1.6. În materie de succesiune, Codul civil, în vechea sa redactare, reglementează dreptul de moştenire al soţului supravieţuitor. Discriminarea este evidentă: soţia putea dobândi moştenirea lăsată de defunctul soţ numai după ultimul colateral de gradul al doisprezecelea.

1.1.6.1. În redactarea din 1921, situaţia văduvei se îmbunătăţeşte, ea putând dobândi moştenirea lăsată de defunctul soţ după ultimul colateral de gradul al patrulea.

1.1.6.2. În mod excepţional, văduva avea dreptul la o cotă parte în uzufruct, dacă venea în concurs cu descendenţii defunctului.

1.1.6.3. În cazul când nu existau descendenţi, văduva avea dreptul la o pătrime de moştenire[160].

1.1.6.4. *Cauzele discriminării.* În aceea perioadă, fie că era casnică sau că muncea alături de bărbat, venitul soţiei intra în patrimoniul soţului, iar averea acumulată în timpul căsătoriei era proprietate exclusivă a acestuia. Ca atare, la decesul bărbatului, soţia supravieţuitoare rămânea doar cu dota, dacă avusese, şi aceasta, de multe ori, sărăcită substanţial.

1.1.6.4.1. Se impune următoarea observaţie: prevederile din redactarea iniţială a Codului civil român menţin şi întăresc inegalitatea dintre soţi, chiar dacă faţă de reglementările anterioare există anumite prevederi cu accente de modernitate.

1.1.7. Mai târziu, în 1944, Decretul-lege 319, privind dreptul de moştenire al soţului supravieţuitor marchează o deschidere europeană. Decretul oferă un drept de moştenire soţului supravieţuitor, în concurs cu toate rudele în grad succesibil ale soţului, înlăturând, astfel, o situaţie aberantă, în care munca soţului supravieţuitor ar fi trebuit să intre în patrimoniul rudelor soţului decedat.

---

[158] Cf. Codul comercial (1 ianuarie 1840), abrogat de Codul comercial din 1900 (art. 5 si 6): «*Poliţele iscălite de femei şi de fete, ce nu sunt neguţătorese cunoscute de obşte, au, despre dânsele, putere numai de o simplă făgăduială de plată ».*

[159] Codul preciza, de asemenea, ca descendenţii de gradul II sau mai mare, indiferent de sex, care proveneau de la fiicele defunctului să fie înlăturaţi de la succesiune de către cei proveniţi din descendenţii de sex masculin ai autorului succesiunii.

[160] Francisc Deak, *Tratat de drept civil. Contracte speciale*, Bucureşti, Editura Actami, 1999, p.122; *Idem, Tratat de drept succesoral,* Bucureşti, „Universul Juridic", 2002, p. 344

2. Referitor la aceste aspecte, doctrinari ai timpului, precum Dimitrie Alexandresco sau M. B. Cantacuzino, au exprimat păreri critice. Dacă pentru Dimitrie Alexandresco, capitolul referitor la drepturile soției rămâne o «chestiune controversată»[161], pentru M. B. Cantacuzino

« ...această determinare a condiţiunilor respective ale soţilor se resimte de vechile tradiţiuni relative la pretinsa slăbiciune a femeii și la puterea bărbatului, tradiţiune care nu mai corespunde cu starea actuală a moravurilor și care nu are nici o bază.»[162]

2.1. Această situație va fi corectată de Legea nr. 96 (20.04.1932), care nu menționează egalitatea bărbatului cu femeia, în cadrul relațiilor de căsătorie, dar renunță la obligația soției de a obține autorizarea soțului pentru actele de dispoziție materială sau juridică, referitoare la bunurile dotale sau parafernale[163].

3. După Primul Război Mondial, schimbările și reformele europene, la nivel politic, economic și legislativ, se vor reflecta în multe zone ale spațiului carpato-danubiano-pontic. Dispariția de pe scena politică a marilor latifundiari, grupați în jurul Partidului Conservator, pe de o parte, și succesele liberalismului, pe de altă parte, fac posibile reformele instituționale și modernizarea legislativă în România. Legiuitorul va renunţa, spre exemplu, la inegalitățile tradiționale dintre bărbat și femeie, primul pas fiind recunoașterea egalității politice sub toate aspectele.

3.1. Cel mai important act, care reflectă nu numai o deschidere bine articulată către Europa, ci și voința de sincronizare mentală, culturală, instituțională cu modelele occidentale, este Constituţia din 29 martie 1923.

3.1.1. Pentru prima dată în istoria dreptului constituțional, se edictează că «*Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalităţi a celor două sexe*" (art. 6, alin. 3). Constituția din 1923 permitea, de asemenea, ca legiuitorul, cu majoritate calificată, să reglementeze

---

[161] Dimitrie Alexandresco, *Principiile dreptului civil român,* vol. IV, Bucureşti 1926, „Tipografia curţii regale", p. 9; *Idem, Dreptul civil român*, vol. VIII, Bucureşti, „Tipografia Naţională", 1904, p. 131

[162] *Curs de drept civil*, ediția a II-a, Ed. Ramuri Craiova 1906, pag. 709

[163] *paraférnă, paraferne* (< ngr. *Paráferna*), s.f. Avere care aparține soției căsătorite în regim dotal și asupra căreia soția își păstrează drepturile de administrare și de folosință. (http://www.webdex.ro/online/dictionar/paraferna).

exercitarea de către femei a drepturilor politice, adică dreptul de a alege și de a fi ales în organele reprezentative de conducere a țării (art. 6, alin. 2)[164].

4. Constituţia lui Carol al II-lea (1938)[165] nu a adus nicio modificare substanțială în materia statutului juridic al femeii.

5. În perioada interbelică, revistele și ziarele vremii au consemnat acțiunile întreprinse de organizațiile de femei pentru recunoașterea drepturilor politice ale acestora[166]. Publicistica feministă a urmărit dezbaterile naționale și internaționale, care priveau accesul liber la toate profesiile, dreptul de vot pentru femeile din România, din preajma revizuirii Constituției din 1923, dar și mișcarea militantă din Europa și America.[167] O revistă care a furnizat astfel de informații este *Jurnalul femeii*, aflat sub direcția Emiliei Tailler[168]. În paginile publicației se aduc argumente pentru egalizarea situației politice dintre femei și bărbați. Delasurpa subliniază schimbarea atitudinii femeilor, datorită implicării în Marele război. Participarea lor

« a făcut ca femeia să se lase de păpuşeriile cu care atrăgea favoarea bărbaților», iar prin «intrarea gradată în toate carierele, prin încercarea de a pătrunde în toate profesiunile intelectuale și prin reușita lor, ele au văzut că-și pot găsi fericirea și în munca personală și în independență»[169].

G.T. Niculescu-Varone face o trecere în revistă a statutului femeii din Antichitate până în perioada contemporană, punînd accentul pe schimbările importante din secolul al XIX-lea (*Între bărbat și femeie*, 1923). Unii autori atrag atenția că « femeia trebue să aibă aceleași drepturi ca și

[164] Parlamentul European va susţine idei similare cu privire la egalitatea de gen în procesul de implementare a *Strategiei UE 2020* și a programelor naționale de reformă.
[165] Suspendată de către art. 1 al Legii 510 din 5 septembrie 1940 privind suspendarea Constituţiei din 27 februarie 1938.
[166] Ştefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc*, vol. I, Iaşi, Polirom, 2002.
[167] Odette Arhip, Cristian Arhip, *The first Romanian women journalists and their cultural contribution* in http://www.umk.ro/images/documente/publicatii/Buletin21/24.pdf
[168] *Jurnalul femeii* in http://www.observatorcultural.ro/tipareste-pagina*articleID_11502-printPage_1-setWindowName_shEAPopUpWnd-articles_details.html
[169] E. Delasurpa, « Ce vor femeile », *Jurnalul femeii*, iulie 1922.

bărbatul, pentru că deosebirea de sex nu înseamnă lipsa de drepturi». Mai mult, se cere ca « femeia să nu fie ocrotită, ci să-şi cîştige şi să-şi merite drepturile ce i le-ar acorda legea »[170].

5.1. Atitudinea față de maternitate reprezintă o nouă schimbare, produsă după Marele razboi. Maternitatea nu mai este o piedică, ci un argument în lupta pentru obținerea drepturilor și revendicarea accesului în sfera politică:

«...azi când povara existenței devine tot mai grea, când ele sunt ființele cele mai necesare omenirei, de ce să nu li se dea decât drepturi civile și nu cele politice? »[171]

5.2. *Jurnalul femeii* susținea în 1922 necesitatea revizuirii Constituției. Sincronizarea cu Europa este argumentul fundamental, și anume, experiența celor 23 de țări care au acordat drepturi depline femeilor. Civilizația noastră, scria Maria Bontasi, ar putea fi pusă în pericol, dacă România nu va legitima accesul în zona politicului a ambelor sexe.[172]

5.3. *Acțiunea feministă*, ziarul organizației «Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeii », publica în 1919 principalele revendicări ale mișcării. Printre acestea se numărau și

« modificarea articolelor din codul civil, comercial şi celelalte legiuiri, cari privesc starea de minorat şi incapacitate juridică a femeii sub orice formă ar fi ele prezentate », « ...dreptul de a alege şi de a fi alese în Consilii comunale, judeţene, corpuri legiuitoare, precum şi a putea ocupa, în puterea titlurilor academice ce ar putea să obțină, orice funcțiune... »[173].

În 1920, unul dintre feminiștii epocii, Aurel Lazăr, se întreabă, în paginile aceluiași ziar: «...de ce e mai chemat pentru vot badea Dimitrie, decât lelea Ileana ». Comparând situația femeii în Franța și România, Sanda Filitti argumentează că starea de lucruri din cele două țări diferă și

[170] *Jurnalul femeii , loc.cit.*
[171] E. Delasurpa, *loc.cit.*
[172] Maria Bontasi, « Argumente hotărâtoare» în *Jurnalul femeii*, august, 1922.
[173] *Acțiunea feministă*, 1919 în http://www.observatorcultural.ro/tipareste-pagina*articleID_11502-printPage_1-setWindowName_shEAPopUpWnd-articles_details.html

« singurul argument care s-ar putea opune deci la noi votului feminin ar fi lipsa lor de pregătire cetățenească, dar acordarea dreptului de vot este singurul mijloc de a face această pregătire»[174].

5.4. Într-o altă publicație a Asociației, *Buletin trimestrial*, aflată sub conducerea Mariei C. Butureanu, Al. Vlahuță critică atitudinea multor anti-feminiști față de emanciparea femeilor:

« *nu e ciudată această împerechere de cuvinte ('drepturile femeii', nota noastră, MIS), așa cum ni se dă, cu înțeles deosebit de cel cuprins în Drepturile Omului?* ».

Și Vlahuță, admiratorul lui Eminescu, își continuă argumentația, dovedindu-se un scriitor modern, deschis față de tendințele europene și un precursor necunoscut a ceea ce se numește astăzi *études de genre*[175] sau *gender studies*[176] :
« peste o sută de ani, legile noastre de azi, în care femeia măritată... este pusă în rînd cu minorii şi cu interzişii... au să fie citate în comunicările Academiilor ca nişte curiozităţi de necrezut şi ca o ruşine a vremurilor noastre ».[177]

5.5. În ciuda protestelor organizate în 1923 de feministele epocii, dintre care amintim pe Alexandrina Cantacuzino, Calypso C. Botez, Elena C. Meissner, acordarea votului integral se va amâna, din motive…statistice: lipseau datele privind numărul femeilor, care ar beneficia de drepturi politice.
5.6. Jocul de « lumini şi umbre », cum se exprima Hortensia Papadat-Bengescu, în 1920

« nu se face fără turburări puternice », iar feminismul « se luptă încă cu umbrele nedumerirei opiniei publice; un val – ultimul – caută să-l acopere cu o ceață fumurie și îndoielnică».[178]

---

[174] *Acțiunea feministă*, 1920, *loc.cit*.
[175] Laure Bereni, Alexandre Chauvin, Jaunait et Anne Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre,* Bruxelles-Paris, De Boeck, coll. « Ouvertures politiques », 2008.
[176] *Jill Lidd*ington, *History, Feminism and Gender Studies*, University of Leeds Centre for Interdisciplinary Gender Studies: Working Paper 1 Feminist Scholarship: within/across/between/beyond the disciplines.
[177] Al. Vlahuţă in http://www.bucurestiivechisinoi.ro/2010/05/femeia-interbelica-versus-femeia-recenta-in-romania/

6. În perioada celui de al doilea război mondial, cel mai important act normativ privind situația juridică a femeii este Decretul-lege 319 (1944), cu referire la dreptul de moştenire a soţului supravieţuitor. Legea a avut o deosebită însemnătate la alinierea dreptului succesoral românesc la legislaţiile europene.

7. După cel de al doilea război mondial și instaurarea regimului comunist, *Constituţia din 1948* avea să proclame că:

« Femeia are drepturi egale cu bărbatul în toate domeniile vieții de stat, economic, social, cultural politic și de drept privat »[179].

7.1. Variantele următoare ale Constituţiei, cele din 1952 și 1965, vor prelua aceiași formulă cu anumite modificări.

7.1.1. În plan legislativ, așadar, s-au făcut unele progrese în consacrarea principiului egalității între sexe, chiar dacă, parțial, doar la nivel propagandistic.

7.1.2. Bibliografia de specialitate contemporană menționează două acte normative care au avut consecințe pozitive pentru situația juridică a femeii în socialism: (1) Decretul 31/1954, privind persoana fizică și persoana juridică și (2) Codul familiei, intrat în vigoare la 4 ianuarie 1954. Aceste două acte normative, emise în prima jumătate a secolului XX, aliniau atunci legislația românească la standardele legislative mondiale și europene. Faptul că se află în vigoare și astăzi, fără prea multe modificări, ar putea demonstra fiabilitatea lor. Astfel, Decretul 32/1954 consacra universalitatea și generalitatea capacității civile fără deosebire de sex, iar Codul familiei stabilea egalitatea dintre soți atât în căsătorie, cât și în relațiile cu copii lor.

8. *Constituţia din 1991* republicată va stabili, cu caracter de principiu că:

« România este patria comună și indivizibilă a tuturor cetățenilor săi, fără deosebire de rasă, de naționalitate, de origine etnică, de limbă, de religie, de sex, de opinie, de apartenență politică, de avere sau de origine socială.»[180]

---

[178] Hortensia Papadat-Bengescu, «Se ridică valul » in *Sburătorul,* 1920

[179] *Constituţia*, 1948, art. 21.

[180] *Constituţia*, 1991, art. 4, alin. 2.

9. Am încercat, așadar, să schițăm, în acest capitol, povestea prescurtată a unei istorii lungi și dramatice. De la *Codul Caragea*, în care se stipula diferenţa de sex ca principiu de drept[181], până la *Constituţia din 1991*, când « bărbații » şi « femeile » sunt numiți în mod expres « cetățeni », iar diferența, cel puțin la nivel verbal, dispare, multe generații de femei au suferit, au gândit, au sperat și, cu toate acestea, încă nu se poate spune că visul lor s-a împlinit. Atâta vreme cât femeia va continua să fie molestată, hărțuită, violată, nedreptățită, situația juridică a femeii din România, dar și a femeii din orice colț de lume, va fi, în continuare, vulnerabilă, instabilă, inconfortabilă și neospitalieră. Și, pentru că suferința și speranța definesc condiția umană, dincolo de etnie, limbă, religie sau apartenență politică, socială sau culturală, considerăm că lupta omului pentru drepturile sale, indiferent dacă este vorba de femeie sau de bărbat, nu se va încheia niciodată și întotdeauna va avea nevoie de acel *pathos* esențial, pe care îl regăsim în marile capodopere ale lumii, dar și în discursul lui Martin Luther King Jr. (*I have a dream*), rostit la 28 august 1963, în faţa a 250.000 de oameni strânşi la *Lincoln Memorial*:

«I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed: "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal"»[182].

« *Am un vis, şi anume că într-o bună zi această naţiune se va ridica şi va trăi conform adevăratului sens al credinţelor sale: "acest adevăr este de la sine înţeles pentru noi: toţi oamenii sunt egali"*. »[183]

Legislația românească privind femeia că ființă umană, legislația Uniunii europene, orice legislație din lume, până la urmă, exprimă codificat și, totuși, interpretabil, durerea și bucuria, sentimentul și conceptul. De aceea și președintele Barack Obama avea să spună, în luna august 2013, la a **«**50th Anniversary of MLK's *I Have a Dream*» că «I stand on the shoulders of Dr King.»[184] («Stau pe umerii Doctorului King») și că **«**His words belong to the ages, possessing a power and prophecy unmatched in our time. »[185] («Cuvintele sale aparțin tuturor veacurilor, prin puterea și capacitatea lor vizionară, fără egal în epoca noastră.»).

În cele din urmă, se pare, istoria a avut înțelepciunea să depășească orgoliile și euforiile matriarhatului, ca și pe cele ale patriarhatului, și să definească destinul omului, femeie sau

---

[181] *«1. Numai barbaţii se fac boieri si judecatori si ocarmuitori obstesti. 2. Numai barbaţii se fac arhierei, preoţi si diaconi. 3. Femeile sunt departate de toate cinurile politicesti, stapaniri si slujbe publice»*. (*loc.cit.*).

[182] http://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkihaveadream.htm

[183] http://profs.info.uaic.ro/~mihaela/teach/com/documente/Discurs%20Martin%20Luther%20King%20Jr.pdf

[184] http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/10272306/50-years-on-Obama-stands-on-the-shoulders-of-Martin-Luther-King.html

[185] http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/americas/united-states/130828/obama-speak-50th-anniversary-kings-i-have-dream-

bărbat, că membru al comunităţii, ***cetăţean*** al unei naţiuni, al unei Uniuni sau Federaţii, al lumii. Fiinţa umană redevine, astfel, un *zoon politikon*, cum o definise Aristotel, cu peste două milenii în urmă.[186]

D. Problematica de gen şi educaţia

1. Cercetările legate de problematica de gen şi educaţie confirmă, pe de o parte, dificultăţile cu care se confruntă oricine încearcă să realizeze o separare clară între comportamentele înnăscute şi cele dobândite. Şi, pe de altă parte, dificultatea de a înţelege măsura în care stereotipurile influenţează percepţia indivizilor şi diferenţele de gen de ordin comportamental sau cognitiv. Rezultatele studiilor de gen din sondajele transnaţionale privind performanţa şcolară au, totuşi, capacitatea de a furniza indicatori care ilustrează modul, în care funcţionează politica educaţională naţională în ceea ce priveşte egalitatea dintre sexe, prin comparaţie cu alţi factori.

1.1. Majoritatea ţărilor europene sunt preocupate de problematica inegalităţilor de gen în domeniul educaţiei. Cu toate acestea, domeniul de aplicare şi amploarea politicilor şi a cadrelor legislative variază foarte mult de la o ţară la alta. Obiectivul cel mai frecvent al politicilor privind problematica egalităţii de gen constă în a contesta diviziunea tradiţională a rolurilor şi a stereotipurilor de gen. Complementar acestui obiectiv principal, ţările se mai pot concentra şi pe combaterea violenţei şi a agresiunii sexuale, creşterea gradului de reprezentare a femeilor în organismele decizionale. Deşi lista măsurilor politice potenţiale, care au ca scop schimbarea rolului tradiţional al femeilor şi bărbaţilor şi a stereotipurilor este lungă, doar într-un număr foarte mic de ţări, aceste măsuri au fost puse şi în aplicare.

2. În ţările europene, profesia de cadru didactic este deţinută de femei, aproape în exclusivitate. Deşi acest aspect preocupă majoritatea ţărilor, se înregistrează un număr redus de strategii naţionale destinate atragerii populaţiei masculine către profesia de cadru didactic, la nivel de învăţământ obligatoriu. Cu toate acestea, funcţiile de conducere din învăţământ sunt ocupate în mare măsură de bărbaţi. De asemenea, politicile privind educaţia cadrelor didactice nu au în vedere perspectiva diferenţelor de gen în formarea iniţială, aceasta nefiind prevăzută nici ca una din componentele activităţilor de dezvoltare profesională continuă a profesorilor. În schimb, ponderea femeilor în totalul personalului didactic din instituţiile de învăţământ superior scade odată cu avansarea pe scara carierei academice.

3. Din punct de vedere istoric, în culturile occidentale, au existat două mari abordări privind problematica de gen şi diferenţele între sexe. Prima este o abordare conservatoare în sensul că diferenţele sociale şi culturale dintre femei şi bărbaţi sunt percepute ca naturale şi de aceea imposibil de a fi modificate[187]. A doua abordare, cea progresistă, percepe rolurile sociale ale

[186] Aristotel, *Politica*, I, 22,1253a

[187] C. Hutt, *Males and Females*, Harmondsworth, Penguin, 1972

bărbaţilor şi ale femeilor ca fiind modelabile şi modelate de influenţele generate de multiple elemente: istorice, culturale şi sociale[188].

4. Istoria feminismului occidental ar putea fi rezumată în trei etape sau „valuri". *Primul val feminist* (secolul al XIX-lea) marchează accesul femeilor ca grup social către aspectele politice, economice şi sociale ale vieţii publice. *Al doilea val de feminism*, apărut în ţările occidentale (1960-1970), completează agenda, adaugând noi obiective şi problematici: reproducerea, sexualitatea, munca la domiciliu, violenţa în familie şi condiţiile de muncă salariată. Cu referire specială la educaţie, vor fi identificate trei categorii noi de factori de influenţă: politici (componenta de optimizare a condiţiilor de viaţă pentru fete/femei), critici (critica formelor masculine de cunoaştere şi acţiune) şi practici (dezvoltarea unor forme noi de practică profesională şi personală)[189]. *Al treilea val de feminism* (1990), feminismul unei generaţii noi, «răspunde la circumstanţe politice, economice, tehnologice şi culturale unice, proprii epocii actuale.»[190] Experţii acestui val se vor axa asupra diversităţii micro-perspectivelor particulare şi asupra integrării contextuale a genului în relaţiile de autoritate[191]. Teoriile şi teoretizările aferente celui de-al treilea val, focalizate pe un concept-cheie pertinent («perspectiva de gen»), au contribuit la dezvoltarea strategiilor educaţionale[192].

E. Context cultural şi discriminare în România

1. Problema egalităţii de şanse pentru femei şi bărbaţi şi a non-discriminării în temeiul genului social este prezentă în discursul public de după 1990, din România. Cu toate acestea, a fost

[188] Simone de Beauvoir, *Le Deuxième Sexe*, Paris, Gallimard, collection « Foliothèque », 2008; trad.ro, Bucureşti, Ed. Univers, 2006; S. Harding, *The science question in feminism*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 1986; D. Riley, *Am I That Name? Feminism and the category of 'woman' in history*. Basingstoke, Macmillan, 1988; J. W. Scott, *Gender and the politics of history*, New York, Columbia University Press, 1988; P. Hill Collins, *Black feminist thought*, New York, Routledge, 1990.

[189] G. Weiner, *Feminisms in education: An introduction*, Buckingham, Open University Press, 1994.

[190] A. E. Kinser, "Negotiating spaces for/through third-wave feminism", *NWSA Journal*, 16(3), 2004, pp. 124-153.

[191] M. Miroiu, *Guidelines for promoting gender equity in higher education in Central and Eastern Europe*, UNESCO Papers on Higher Education, Bucharest, UNESCO-CEPES, 2003.

[192] C. Booth & C. Bennett, "Gender mainstreaming in the European Union: Towards a new conception and
practice of equal opportunities?", *The European Journal of Women's Studies*, 9(4), 2002, pp. 430-446.

nevoie de aproape 10 ani ca să apară primele măsuri legislative, cadrul juridic, reglementările adecvate, normele de aplicare, astfel încât mecanismul să devină operaţional.[193]
1.1. În paralel, interesul faţă de această problemă, în diverse zone ale societăţii româneşti, a crescut. În zona academică, s-au înregistat, în domeniul genului social studii şi cercetări complexe.
1.2. Instituţiile de învăţământ au început să fie permisive faţă de problema diferenţelor de gen şi a stereotipurilor privind rolurile sociale pentru băieţi şi fete.
1.3. Revistele de specialitate publică materiale legate de investigarea oportunităţilor de carieră, afaceri, formare profesională a femeilor, etc.
2. Mass-media se luptă încă, din păcate, cu o anumită inerţie în ceea ce priveşte educaţia sub aspectul problemelor de gen, în ciuda imperativelor şi a orizontului de aşteptare, focalizat pe misiunea formativă, specifică presei audio-vizuale.
3. Şcoala este instituţia socială fundamentală, care poate favoriza începutul schimbării ideologiilor de gen, prin punerea accentului pe educaţie, în spiritul egalităţii de şanse şi de tratament pentru femei şi bărbaţi. Pentru stadiul curent însă,

"*şcoala este o instituţie socială profund marcată de norme, stereotipuri şi ideologii de gen ceea ce face ca modelele de gen transmise de ea să fie foarte importante pentru plasarea şi integrarea individului în societate*."[194]

3.1. Dacă efectele practice ale reformei încă lipsesc în şcoală, premisele schimbării cu privire la reaşezarea ideologiilor de gen sunt însă realizate. Faptul că există studii consistente în legătură cu structura curriculum-ului în învăţământul obligatoriu, inclusiv din punctul de vedere al modului în care este construit rolul de gen, faptul că din ce în ce mai multe organizaţii neguvernamentale derulează proiecte şi programe care însumează resurse financiare semnificative alocate în sprijinul formării cadrelor didactice pe înţelegerea şi respectarea dimensiunii de gen în educaţie, precum şi lucrului cu părinţii şi elevii în acest sens, reprezintă paşi concreţi în sprijinul reformei. Ca privire de ansamblu, faţă de începutul anilor '90, la nivelul tuturor instituţiilor statului şi al principalilor factori sociali cu rol de formare de atitudini şi modele comportamentale, un început de schimbare este vizibil în ceea ce priveşte problematizarea egalităţii de şanse pentru femei şi bărbaţi. Este foarte important însă cum va fi gestionat în continuare acest început de schimbare de către principalii factori sociali cu rol în modelarea percepţiilor asupra egalităţii de şanse pentru femei si bărbaţi: familia, şcoala, instituţii în sensul lor cel mai larg.
3.2. În ansamblul instituţiilor, un rol foarte important revine instituţiilor statului cu atribuţii în domeniu, pentru care nu există nici un fel de permisivitate cu privire la neîndeplinirea acestor atribuţii. Deocamdată la capitolul implementării dispoziţiilor legale cu privire la egalitatea de şanse pentru femei şi bărbaţi şi al urmăririi calităţii implementării, România nu a respectat

---

[193] Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relaţiile de gen în România,* Iaşi, Ed. Polirom, 2003, cap. «Patriarhat şi politică», p. 173 şi următoarele.
[194] Laura Grünberg, Doina Olga Ştefănescu, *Manifestări explicite şi implicite ale genului în porgramele şi manualele şcolare î*n *Şcoala la răscruce. Schimbare şi continuitate în curriculumul învăţământului obligatoriu. Studiu de impact* (coordonator Lazăr Vlăsceanu), Iaşi, Ed. Polirom, 2002, vol. I, p. 150.

«foaia de parcurs». Din acest punct de vedere, problema egalităţii de şanse şi a non-discriminării femeilor rămâne nesoluţionată.
3.3. Pe lângă aspectele de educaţie, foarte importante în ceea ce priveşte înfrângerea stereotipurilor de gen, legea ar trebui să contribuie prin mecanismele ei sancţionatorii care o disting de restul prescripţiilor sociale, la stabilirea echilibrului social între femei şi bărbaţi.

F. Femeia în sfera politicii

1. Cum se manifestă egalitatea sau inegalitatea *bărbat vs femeie*, dualitatea, diferența și paritatea de gen în *sfera aleșilor*, dar și în *sfera alegătorilor*, a electoratului; în zona instituțiilor fundamentale, de management al programelor comunitare, pe termen mediu sau lung, dar și în zona popoarelor cu dublă cetățenie, națională și europeană? Este una din *întrebările multidimensionale,* la care îmi propun să găsesc câteva răspunsuri, în continuare.

2. Un concept modern: *paritatea de gen*. Paritatea este un concept francez[195], preluat, dezvoltat şi ilustrat de cercetarea anglo-saxonă[196]. Paritatea pleacă de la premisa că fiinţa umană este dual㠹 bărbat şi femeie, prin urmare aceeaşi dualitate trebuie să se regăsească în reprezentarea politică. Campania în favoarea parităţii a pornit o dată cu publicarea cărţii *Au pouvoir citoyennes: liberté, égalité, parité* (1992)[197]. Autoarele, Françoise Gaspard, Claude Servan-Schreiber şi Anne Le Gall, au argumentat că sexul este relevant în definirea individului abstract, nu ca set de atribute, definite cultural, ci ca dualitate anatomică. Aşadar, calea spre egalitate se cerea redefinită, deoarece individul uman este plural, format din două părţi[198]. În concluzie: «Les femmes ne sont pas une minorité.» («Femeile nu reprezintă o minoritate.»)[199]. Dar, spre deosebire de motivaţiile din alte ţări, ideea paritariştilor francezi era de a recunoaşte « adevărata natură » a femeilor, diferenţa lor esenţială: «Specia umană este o unitate ce se susţine pe două picioare (…). Noi cerem recunoaşterea politică a acestei dualităţi, nu a diferenţei, ci a dualităţii. Aceasta este paritatea.»[200] Modelul francez al dualităţii nu se bazează, aşadar, pe ideea de complementaritate, ci pe recunoaşterea faptului că bărbaţii şi femeile există ca două tipuri umane.

3. Franţa a fost prima ţară, care a impus, prin lege, egalitatea perfectă de 50/50, în reprezentarea politică. De fapt, istoria parităţii începe, în Franţa, încă din 1884, când sufrageta Hubertine

[195] Observatoire de la parité, *Le piège de la parité. Arguments pour un débat*, Paris, Hachette, 1999; Geneviève Fraisse, *Les femmes et leur histoire*, Paris, Folio-Gallimard, 1998, p. 596.
[196] Joan Wallach Scott, *La citoyenne paradoxale. Les féministes françaises et les droits de l'homme*, Paris, Albin Michel, 1998, p. 226.
[197] Françoise Gaspard, Claude Servan-Schreiber şi Anne Le Gall, *Au pouvoir, citoyennes: liberté, égalité, parité*, Paris, Le Seuil, 1992.
[198] Joan Wallach Scott, *Parité: Sexual Equality and the Crisis of French Universalism*, Chicago, The University of Chicago Press, 2005, p. 60. Ideile susţinute de autor reapar şi în cartea sa *Women and Citizenship*, Oxford, Oxford University Press, 2005.
[199] Françoise Gaspard, Claude Servan-Schreiber şi Anne Le Gall, *op.cit.*, p. 123.
[200] Claude Servan-Schreiber, *Dialogue de femmes* în Joan Scott, *op. cit*, p. 61.

Auclert[201] a afirmat că femeile ar trebui să aibă jumătate din fotoliile reprezentanţilor Adunării Naţionale[202]. Spre finalul secolului XX (1993), va lua fiinţă «Organizaţia femeilor pentru paritate», eveniment urmat de publicarea a două manifeste, care aveau să aibă un impact deosebit asupra opiniei publice: «Manifeste des 577 pour une démocratie paritaire» («Manifestul celor 577 pentru o democraţie paritară») şi «Le Manifeste des dix pour la parité» («Manifestul celor 10 pentru paritate»). Discuţiile, pe tema reprezentării politice a femeilor, s-au intensificat. S-au format noi grupuri (*Parité, Parité 2000, Parité-infors, Assemblée des femmes*) şi reţele ale organizaţiilor de femei (*Elles Aussi, Reseau Femmes pour la parité, Demain la Parité, Reseau Femmes et Hommes pour la parité*), în scopul susţinerii campaniei pro-paritate. Termenul *paritate* dobandeşte, astfel, o nouă semnificaţie: *cotă*.

4. Un rol influent la adoptarea *Legii Parităţii* în 2000, l-a avut Sylviane Agacinski, autoarea pamfletului *La Politique des sexes* (1998)[203]. Influenţată de ideile feminismului european, dar, mai ales, de modelul lansat de Simone de Beauvoir (*Le deuxième sexe*), Sylviane Agacinski revine asupra « feminismului androcentrat[204]», axat pe masculin. Ea va înlocui conceptul de *dualitate* cu cel de *diferenţă* între cele două sexe. De asemenea, va introduce un nou termen, *mixitate*, pentru a desemna raporturile egale între cele două tipuri umane diferite şi complementare, femeia şi bărbatul.

4.1. Complementaritatea femeie-bărbat îşi va schimba sensul în simbolistica politică: «Paritatea înseamnă complementaritatea în reprezentarea naţiunii, în ansamblul său, altfel spus, umanitatea naţiunii în ansamblul său"[205].

4.2. La 6 iunie 2000, *Legea Parităţii* a fost adoptată cu denumirea de *Loi tendant à favoriser l'égal accès des femmes et des hommes aux mandats éléctoraux et fonctions électives* («Lege pentru asigurarea accesului egal al femeilor şi bărbatilor la mandatele electorale şi la funcţiile elective»). Prin ea s-a impus ca la alegerile bazate pe sistemul de liste (sistem proporţional), fiecare sex să fie reprezentat cu 50%, cu o marjă de 1%, în caz contrar, lista este respinsă. Alegerile reglementate de această lege sunt cele pentru Parlamentul European, alegerile regionale, alegerile pentru Senat şi alegerile municipale. Un model legislativ exemplar, asupra căruia ar trebui să reflecteze clasa politică din UE, dar şi din România. Merită, într-adevăr, reţinut faptul că *Legea Parităţii* stabileşte două instrumente legale eficiente: (1) listele partidelor pentru alegerile locale şi europene vor fi paritare, în privinţa genului; (2) sancţiuni financiare pentru partidele care nu respectă principiul parităţii de gen, în cazul celorlalte categorii de alegeri.

---

[201] Anne Commire, *Women in World History: A biographical encyclopedia 1*, Waterford, CT, Yorkin Publications, Gale Group. pp. 612–616.

[202] Isabelle Giraud & Jane Jenson, *Constitutionalizing Equal Access: High Hopes, Dashed Hopes?*, în *Has Liberalism Failed Women?,* citată de Darren Rosenblum, *Parity/Disparity: Electoral Gender Inequality on the Tightrope of Liberal*, Constitutional Traditions, Pace Law Faculty Publications. Paper 206, 2006, pp.11-39; http://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/206

[203] *Sylviane Agacinski, Politique des sexes,* Paris, Éd. du Seuil, *1998.*

[204] Prefixul grecesc *andro* înseamnă *bărbat*.

[205] *Sylviane Agacinski, op.cit., p. 88.*

5. *Amprenta feminismului în procesul de guvernanță europeană*. Dimensiunea de gen este integrată în cadrul financiar multianual 2014-2020, fără posibilitatea de modificare ulterioară a finanţării activităţilor privind drepturile femeilor.

5.1. *Raportul Gender Gap Index* situează România aproape de jumătatea clasamentului ţărilor analizate, cu un scor care se apropie de limita superioară, de echilibru între sexe. România ocupă locul 67 din 135 ţări analizate conform acestei clasificări, cu un scor de 0,686 (un nivel mai apropiat de 1 semnifică reducerea decalajelor între sexe), pentru o populaţie de 21,39 milioane de locuitori. Nivelul scorului final este calculat prin verificarea existenţei discrepanţelor între sexe în raport cu patru domenii: economic, politic, educaţie şi sănătate. Al doilea cel mai scăzut este înregistrat în domeniul economic, un scor de doar 0,681. Un uşor progres se observă în domeniul politicii, scorul fiind de 0,089, în creștere cu 0,033 puncte față de anul 2011.

5.2. Comparativ cu o medie de 20,8% femei în parlamentele lumii, România se află printre codaşii clasamentului, cu doar 11,5% femei în Parlamentul României. Aceasta în condiţiile în care femeile reprezintă aproape 52% din populaţia ţării. În Uniunea Europeană devansăm doar Cipru şi Ungaria ca pondere a femeilor în Parlament, iar în lume ne aflăm pe locul 99 din 141, în urma unor țări precum Turkmenistan, Azerbaijan, Zimbabwe, Bangladesh, Irak sau Afghanistan. În aceste condiţii, România nu reuşeşte să îndeplinească obiectivul privind egalitatea de şanse pentru femei şi bărbaţi din decalogul Obiectivelor de Dezvoltare ale Mileniului. Reuşim să ne situăm peste medie doar în cazul ponderii femeilor în Parlamentul European, cu 36,4% eurodeputate față de media europeană de 35,2%.

5.3. Motivele pentru slaba reprezentare a femeilor în politică sunt uşor de identificat: prejudecăţile şi discriminarea, procesul de socializare şi mediatizare a femeilor, responsabilităţile familiale, miturile legate de lipsa de calificare, accesul limitat la fonduri pentru campanii – şi acestea sunt doar câteva dintre aspectele care lezează participarea femeilor la viaţa politică românească.

5.4. Experienţele statelor dezvoltate ne arată că procentul femeilor angajate în forurile decizionale ale instituţiilor politice şi publice nu va creşte fără ajutorul unor măsuri specifice, precum cotele de reprezentare, însoţite de campanii de promovare a participării active a femeilor la bunul mers al societăţii. Cotele minimale de gen, sub diversele lor forme, sunt practici deja legiferate în state europene ca Belgia, Franţa, Spania, Norvegia, Finlanda sau Slovenia, iar cote stabilite în statutul partidelor politice găsim în state precum Germania, Suedia, Polonia sau Marea Britanie.

5.5. Reprezentarea femeilor în parlamentele statelor europene variază între 44,7% și 8,7%. Conform statisticilor Uniunii Interparlamentare (IPU), în parlamentele Naționale a 187 de țări femeile reprezintă în medie 20,8% din totalul parlamentarilor, în timp ce în Europa (țările OSCE) procentul mediu este de 24,1%.

5.5.1. Ţările din nordul Europei (Suedia, Finlanda, Islanda, Norvegia, Danemarca, Olanda) se află printre primele poziţii (locurile 4-14), cu peste 35% femei în Parlament.

5.5.2. Media europeană: 22% femei în Parlamentele naţionale.

5.5.3. Media mondială: 20,8% femei în Parlamentele naţionale.

5.5.4. Cel mai slab poziţionate ţări membre din UE sunt Ungaria, Cipru şi România, aflate pe locul 119 (8,8% femei în Parlament), locul 112 (10,7% femei în Parlament), respectiv locul 99 (11,5% femei în Parlament).

6. *Egalitatea între femei şi bărbaţi*. Egalitatea între femei şi bărbaţi este unul dintre principiile fundamentale ale dreptului comunitar. Obiectivele Uniunii Europene în materie de egalitate între

femei şi bărbaţi sunt de a asigura egalitatea de şanse şi tratamentul egal pentru femei şi bărbaţi, precum şi de a lupta împotriva oricărei forme de discriminare bazate pe sex. În acest sens, UE a adoptat o dublă abordare, combinând acţiunile specifice cu integrarea perspectivei de gen. Această temă are, de asemenea, o dimensiune internaţională pronunţată în ceea ce priveşte lupta împotriva sărăciei, accesul la educaţie şi la servicii de sănătate, participarea la mediul economic şi la procesul decizional, drepturile femeilor şi drepturile omului.

G. Femeia în structurile de top din companii

1. Evaluarea femeii din România în perspectiva "iniţiativei" comisarului de justiţie, Viviane Reding, are drept obiectiv decelarea unui set de diferenţe, pozitive sau negative, prin raportare la condiţia femeii in UE.

1.1. PREMISĂ. INIŢIATIVA EUROPEANĂ. Comisarul pe justiţie, Viviane Reding, a iniţiat un proiect pentru creşterea prezenţei femeilor în structurile de top din companii până la 30% în anul 2015 şi până la 40% în anul 2020. Ca urmare, Parlamentul European a adoptat o rezoluţie pentru susţinerea acestei propuneri în iulie 2011. Patru state membre (Franţa, Olanda, Italia şi Belgia) au adoptat deja măsuri obligatorii similare. Alte state au încurajat măsuri de autoreglementare.

2. Merită subliniat de la început că numeroase cercetări şi studii, publicate de diverse companii de prestigiu, bănci, instituţii specializate (*Mercer, Deutsche Bank*[206]*, McKinsey şi Ernst &Young*)[207] demonstrează că prezenţa femeilor în funcţii de conducere este corelată pozitiv cu performanţa unei companii şi creşterea profitului.

RAPORTUL COMPANIEI *MERCER* (2012)[208]	
ROMÂNIA	UE (companii listate la bursă)
►Echilibrul de gen în conducerea companiilor este superior mediei europene	
►locul 8 în clasamentul celor 34 de ţări analizate	
►34% femei în structurile de conducere	►13,7% femei în structurile de conducere

ROMÂNIA		
INPUT		*OUTPUT*
→ investiţie în potenţialul antreprenorial al femeilor →		→ investiţie în capitalul uman al generaţiilor viitoare →
Creşterea veniturilor personale şi reducerea gradului de sărăcie.	Creşterea gradului de educaţie şi sănătate al membrilor familiei prin investiţii în aceste două priorităţi.	Creşterea taxelor colectate la bugetul de stat.
2006	→ 29% din totalul companiilor nou înfiinţate au o femeie manager	

[206] https://www.db.com/medien/en/downloads/Deutsche_Bank_CR_Report_2013.pdf

[207] *Thinking and acting globally*, http://www.ey.com/GL/en/About-us/Our-global-approach/Global-review/global-review-2013-thinking-and-acting-globally#page1

[208] http://www.mercers.co.nz/wp-content/uploads/2011/12/Mercer-Annual-Report-2013.pdf

2009	→ 40% din totalul companiilor nou înfiinţate au o femeie manager		
CONCLUZIE →	zona antreprenoriala→	competiţie liberă →	►distribuţia + echilibrul de gen F/M → aproape paritară/firma/companie

SALARIZARE		
ROMÂNIA	UE	
Legislaţia → prevede un nivel egal al remuneraţiei, indiferent de gen, pentru aceeaşi muncă prestată		
Practica socio-profesională → femeile sunt plătite mai prost decât bărbaţii ca urmare a →		
►domeniilor în care lucrează → 12 din cele 110 activităţi principale, enumerate de Biroul Internaţional al Muncii (*The Economist*).	► programului redus de muncă	► mentalităților retrograde
În România, salariul lunar încasat de femei este cu 12,5% sub cel al partenerilor de gen masculin.	În UE, o femeie câștigă cu 16,4% mai puțin decât un bărbat pentru fiecare oră lucrată.	
ROMÂNIA		
►Prezența mai ridicată a femeilor în pozițiile de conducere explică de ce în România există o diferență salarială mai mică decât media UE.		
Activităţi cu grad înalt de feminizare	**Procentaj** (femei din totalul angajaților)[209].	
sănătate şi asistență socială →	79%	
învățământ →	74%	
intermedieri financiare →	66%	
hoteluri şi restaurante →	64%	
activităţi de spectacole, culturale şi recreative →	54%	
activităţi profesionale, ştiinţifice şi tehnice →	54%	
activităţi comerciale →	54%	
UE		
PIAŢA MUNCII	**RATA DE OCUPARE**	
AN	BĂRBAŢI	FEMEI
2011	75%	62,3%

2.1. *Câteva observații*. UE va atinge ținta, propusă în cadrul *Strategiei Europa 2020*, de a avea 75% din populația cu vârsta între 20-64 ani ocupată, numai dacă se angajează să promoveze egalitatea de gen. Zece state europene au atins deja ținta de ocupare în privința bărbaților, însă doar Suedia a îndeplinit acest obiectiv iar, în cazul femeilor, cu peste 77% dintre femei pe piața muncii. Parte a acestui efort european, România, deși și-a asumat ca țintă o rată de ocupare a populației mai scăzută decât cea europeană (70%), în anul 2011, se aflau pe piața muncii doar 55,7% dintre femei. Ținta este aproape să fie atinsă de bărbații ocupați cu munca.

[209] Cf. INS (Institutul Naţional de Statistică), 2009-2013, http://www.insse.ro/cms/

2.2. Dacă se ia în considerare un indicator economic tradițional, *bunăstare*a, s-a constatat că prezența femeilor pe piața muncii are ca efect direct creșterea bunăstării. Conform McKinsey[210], de exemplu, PIB-ul SUA a crescut cu 25%, ca urmare a femeilor care au pătruns pe piaţa muncii în ultimele 4 decenii. Într-un articol, publicat în *McKinsey Quarterly*, "Why gender diversity at the top remains a challenge"[211](« De ce diversitatea de gen la top rămâne o provocare »), autoarele (Sandrine Devillard, Sandra Sancier-Sultan, Charlotte Werner) consideră că ambiția și determinarea femeilor sunt factorii principali care le susțin trendul ascendent, pozitiv, deși - pe de altă parte -, constată și o anumită presiune, exercitată de prejudecățile tradiționale (complexe, temeri, neîncredere, etc.), susținute însă și de **cultura corporatistă** (*the corporate culture*)[212]**.**

PREZENŢA FEMEILOR PE PIAŢA MUNCII/ŢĂRI/ZONE	CREŞTEREA BUNĂSTĂRII/PIB[213]
SUA	9%
Zona Euro	13%
Japonia	16%

2.3. Aşadar, deşi prezenţa femeilor pe piaţa muncii antrenează o creştere marcantă a bunăstării, există – din păcate – multe cauze care blochează sau micşorează viteza de acces a femeilor în această zonă. Printre aceste cauze, sociologii şi statisticienii au reţinut câteva, ca fiind cele mai frecvente: lipsa de posibilități a mamelor în a găsi soluțiile corespunzatoare pentru îngrijirea copiilor: 85% dintre concediile de creştere a copilului (2011) sunt luate de femei. Pe de altă parte, în multe țări din UE, dar mai ales în România, numărul de creşe şi grădiniţe s-a redus cu 85% (1990-2010), în timp ce numărul de copii s-a diminuat cu doar 13,5%. Treburile casnice sunt asigurate de femei în proporție de peste 80%. Pe cale de consecinţă, în UE, participarea mamelor pe piața muncii este cu peste 12 puncte procentuale mai mică decât în cazul femeilor fără copii. În acelaşi timp, ponderea taților este cu 8,7 puncte procentuale mai ridicată decât a bărbaților fără copii. Nu pot încheia această analiză, fără a sublinia încă o data prezența discriminării de gen, de vârstă, de statut socio-profesional, atât în UE, cât și în România, precum și inerția mentalităților europene în fața acestui fenomen, care are consecințe dramatice, nu numai în zona economicului și a politicului, dar și în sfera morală și spirituală.

---

[210] *Women in the Economy*, http://www.mckinsey.com/insights/women_in_the_economy; http://www.business-tools-templates.com/General_Electric_GE_mckinsey_matrix.htm

[211] Aprilie, 2014, http://www.mckinsey.com/insights/organization/why_gender_diversity_at_the_top_remains_a_challenge

[212] Sandrine Devillard, Sandra Sancier-Sultan, Charlotte Werner (2014): "Women executives are ambitious and, like men, say they are ready to make some sacrifices in their personal lives if that's what it takes to occupy a top-management job. Many, however, are not sure that the corporate culture will support their rise, apparently with some justification." , http://www.mckinsey.com/insights/organization/why_gender_diversity_at_the_top_remains_a_challenge

[213] Goldman Sachs, *Womenomics 4.0: Time to Walk the Talk*, 30 MAY 2014, SOURCE: GLOBAL INVESTMENT RESEARCH, http://www.goldmansachs.com/our-thinking/outlook/womenomics4.0.html

CONCLUZII ŞI PERSPECTIVE.

1. În România anului 2014, una dintre dilemele feminismului românesc este următoarea: noi în ce val suntem sau ce fel de agendă am dezvoltat în ultimii ani? Metafora valurilor reflectă agende cu probleme şi mijloace distincte de rezolvare care afectează practica politică. Dacă primul val a fost cel al egalităţii, începînd cu anii ’60 s-a dezvoltat valul diferenţei, după care, aproximativ trei decenii mai tîrziu, agenda s-a modificat în direcţia reflectării diferenţelor multiple între femei ori, altfel spus, valul trei a început să fie conturat.

2. În timp ce Occidentul se pregătește să inaugureze era postfeministă, Europa sud-estică, în variantă românească, se află, după unii observatori ai fenomenului, în plină epocă prefeministă. Ideologia, fără gen, a “omului nou de tip comunist” a dispărut, dar a fost înlocuită de o combinaţie între nostalgia perioadei precomuniste, realitatea postcomunistă şi modelul *new woman* al societăţii de consum, fabricat de mass media. După cum reiese din bibliografia cercetată, societatea românească*f* este încă, în mare parte, o societate patriarhală. Adică, este dominată de sistemul autorităţii masculine, în zonele-cheie ale vieţii publice: cultură, religie, politică, economie, administraţie. În percepţia publică, femeia este asociată cu victimizarea, slăbiciunea, lipsa de protecţie, şi statutul de “cetăţean minimal”. Cererea şi oferta în media creează un nou model de feminitate: feminitatea de consum.

3. La atacurile politice și îndoielile teoretice care iau cu asalt cetățile feminismului, eu mi-am permis să adaug câteva întrebări-ipoteze, în speranța că în călătoria mea printre cărți, voi descoperi, la un moment dat, și răspunsurile sau, dacă nu, măcar alte întrebări, care să justifice efortul epistemic și explorarea. Întrebările-ipoteze încă îmi dau târcoale: dincolo de ce limită nu mai avem nevoie de beneficiile feminismului? Care sunt consecințele feminismului dus la extrem? Cât de mult ne îndepărtăm ca femei de esența a ceea ce trebuie să fim cu adevărat, cedând presiunilor sociale din ce în ce mai axate pe emanciparea femeii? Cât de mult are de suferit instituția căsătoriei datorită unui feminism exagerat? Cât de mult suferim noi, ca femei, de boala unei identități scindate între ceea ce trebuie să fim în mediul social și de business și ceea ce tânjim să fim în mediul familial sau intim? Între presiunea feminismului, care cere ca femeia să însemne ceva în plan social si să realizeze ceva prin ea însăşi şi presiunea feminităţii, care îşi cere şi ea dreptul la exprimare şi la manifestare, ca energie creatoare, care dă viaţă şi care asigură echilibrul în sânul familiei, ce trebuie şi ce mai poate să facă o femeie? Cât de dramatică este această scindare? Aceste întrebari-ipoteze şi altele asemenea, nespuse, au stat la baza lucrării mele de disertație. Doar simplul fapt că o femeie sau comunitatea de femei dintr-un spaţiu, din Europa sau România, (îşi) pune asemenea întrebări demonstrează faptul că s-a străbătut o cale lungă de la manifestul feminismului, scris în anii ‘60 de Betty Friedan (*Mistica feminină*) până astăzi, când se simt primele semne ale crizei feministe.

4. Tema feminismului a fost atât de mult în atenţia interesului public în ultimii ani, încât până şi cele mai înfocate feministe au uitat să vorbească despre feminitate. Deşi vocile doamnelor s-au auzit, mai mereu, abia şoptite, trecute prin filtrul autorității masculine, femininul și feminitatea vor dobândi, treptat, contururi tot mai clare și personalizate. Femeile își vor reconstrui destinul şi vor ieși din catacombele istoriei, dăruind lumii verticalitatea credințelor și idealurilor lor, dar și tandrețe și afecțiune. Acum, după ce am refăcut mental drama istorică a feminismului, o experiență crucială pentru mine, un adevărat exercițiu spiritual, dar și un exercițiu de viață, trăită intens, acum, am înțeles că apăsătoarea criză a feminităţii se va autoregla. De-a lungul istoriei, ea, femeia, a jucat până la ultimul suspin, până la jertfă, toate rolurile, care i s-au încredințat de marii regizori. A fost Eva şi Maria, a fost Beatrice sau Mona Lisa, o muritoare sărmană sau o regină decapitată. A știut întotdeauna să meargă mai departe, să renască și să se reinventeze. De aceea, aș vrea să-i dedic lucrarea mea acestei femei necunoscute, unice și nemuritoare.

M. I. SCARLAT, ***REPERE DIN ACTIVITATEA DE CERCETARE*** **(***majoritatea studiilor, selectate aici, au fost prezentate şi susţinute în cadrul unor mese rotunde, simpozioane sau întâlniri culturale informale***).**

1. La Femme et la Reconstruction de la Paix
2."Les femmes portent la moitié du ciel…"
3. Sur l'Éducation ou sur la présence des femmes à tous les moments cruciaux de l'histoire.
4. Despre diplomaţia conferinţelor internaţionale, diplomaţia publică şi diplomaţia culturală.
5. Negocierea, un instrument politico-diplomatic. Repere şi studii de caz.
6. «Intelligence» și decizie politică.
7. Despre campania de comunicare şi publicitate internaţională.
8. Demersul publicitar în spaţiul pieţelor internaţionale.

BIBLIOGRAFIE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Bradeanu A., Dragomir O., Frumusani D., Surugiu R, 2002: *Femei, cuvinte şi imagini. Perspective feministe*, Polirom, Iaşi.

Baiasu, Sorin, 2003: Egalitate și diferență: două versiuni ale dilemei și libertatea de a o rezolva, în Toderean, Olivia (Editoare): *Itinerarii contestatare. Studii de teorie politică feministă,* Politeia, SNSPA, Bucureşti.

Bucur, Maria, 2003: *Feminism, Nationalism, and Citizenship in Modern Romania*, (1848-1918),

Paper presented at the *AAASS National Convention*, November, Pittsburgh.

Bucur, Maria, Miroiu Mihaela (Editoare), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice românesti*, Polirom, Iaşi.

Bulai, Ana, Irina Stanciugelu, 2004: *Gen şi reprezentare socială,* Politeia, SNSPA, Bucureşti.

Dragomir, Otilia, Miroiu, Mihaela, (Editoare), 2002: *Lexicon feminist,* Polirom, Iaşi.

Dragomir, Otilia, Balan, Elena, Stefan Cristina, 2002: Formarea elevilor pentru o viață personală din perspectiva privatității, în Vlasceanu at all (Coordonatori): *Şcoala la răscruce. Schimbare şi continuitate în curriculumul învăţământului obligatoriu,* Polirom, Iaşi.

Gheonea, Elena, Gheonea, Valentin, 2003: Femeile în propaganda regimului comunist, în vol. *Femeile în România comunista*, Olteanu, Cristina (Ed.), Politeia, SNSPA, Bucureşti.

Gherasim, Gabriel, 2002: Constantin Dobrogeanu Gherea şi Lucreţiu Patrascanu - între patriarhalismul reformist al tradiției autohtone și străpungerile doctrinare emancipatoare" în Grunberg, Laura, 2000: Women's NGO's in Romania", în Gal, Susan, Kligman, Gail, (Eds), *Reproducing Gender. Politics, Publics and Everyday Life after Socialism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Grunberg, Laura, Miroiu Mihaela (Editoare), 1997: *Gen şi educaţie, AnA*, Bucureşti.

Grunberg, Laura (Ed.), 2001: *Good Practice in Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe*, UNESCO, CEPES, Bucharest.

Grunberg, Laura, 2003*: (R)evoluţii în sociologia feministă*, Polirom, Iaşi.

Marinescu, Valentina, *Muncile casnice în satul românesc actual,* Polirom, Iaşi, 2002

Mihăilescu, Ştefania, 2001: *Emaniciparea femeii române. Antologie de texte 1815-1918,* Editura Ecumenica, Bucureşti.

Mihăilescu, Ştefania, 2002: *Din istoria feminismului românesc, Antologie de texte (1838-1929),* Polirom, Iaşi.

Miroiu, Andrei, 2002: Conservatorii români: între patriarhalism şi constructia statului modern, în Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela (Editoare), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice româneşti,* Polirom, Iaşi.

Miroiu, Mihaela, 1994: The Vicious Circle of the Anonimity, în *Thinking*, no.1, New Jersey.

Miroiu, Mihaela, (Ed) 1995: *Jumatatea anonimă, Antologie de filosofie feministă,* Şansa, Bucureşti.

Miroiu, Mihala, *Gândul Umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană,* Alternative, Bucuresti, 1995

Miroiu, Mihaela, 1997: Ana's Land or the Right to be Sacrificed, in Renne, Tanjia (Ed), *Ana's Land, Sisterhood in Eastern Europe,* Westview Press, Boudler, CO.

Miroiu, Mihaela, 1997: « Antifeminism şi conservatorism », *Sfera Politicii,* no. 2, Bucureşti.

Miroiu, Mihaela, 1999: *Societatea Retro*, Bucureşti: Editura „Trei".

Miroiu, Mihaela 1998: Feminismul ca politică a modernizării, în vol. *Doctrine politice. Concepte universale si realităţi româneşti,* coord. Alina Mungiu Pippidi, Polirom, Iaşi.

Miroiu, Mihaela, 2000: *Convenio. Despre natură, femei şi morală* (1996), reed. Polirom, Iaşi.

Miroiu, Mihaela (coord) *The Gender Dimension of Education in Romania,* SOCO Project Paper No. 83 Vienna www.iwm.at/publ-spp/soco83pp.pdf

Miroiu, Mihaela, 2003a: *Politici ale echităţii de gen. Ghid pentru învăţământul universitar din Europa Centrală şi de Est,* Politeia, SNSPA, Bucureşti.

Miroiu, Mihaela, 2003b: Despre politica „ultimei inegalităţi", în Pasti V. *Ultima inegalitate. Relatiile de gen în România,* Polirom, Iaşi.

Mihaela, Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii Politice Feministe,* Polirom, Iaşi, 2004.

Miroiu, Mihaela, "All in One: Fairness, Neutrality and Conservatism – A Case Study of Romania", *Prospects,* vol. XXXIV, no. 1, March 2004

Miroiu, Mihaela, Liliana Popescu, "Post-Totalitarian Pre-Feminism", in *Romania since 1989. Politics, Economnics and Society,* (Henry F. Carey Ed.), Lexington Books, Maryland, 2004.

Nicolescu, Valentin Quintus, Pirca, Radu, 2002 Femeia în gândirea naţionalistă românească: patriarhalismul indiferenţei, în Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela (Editoare), *Patriarhat si emancipare în istoria gândirii politice româneşti,* Polirom, Iaşi.

Olteanu, Cristina (Ed), 2003: *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială,* Politeia, SNSPA, Bucureşti.

Pasti, Vladimir, Ilinca, Cristina, 2001: *Discriminarea de gen - o realitate a tranziţiei,* Raport de Cercetare, Institutul de Studii ale Dezvoltării, Bucureşti.

Pasti, Vladimir, 2003: *Ultima inegalitate. Relaţiile de gen în România,* Polirom, Iaşi.

Popa, Raluca Maria, 2002: Dimensiuni ale patriarhatului în gândirea liberală românească între 1848 şi al Doilea Război mondial, în Bucur, Maria, Miroiu Mihaela (Editoare), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice româneşti,* Polirom, Iaşi.

Popescu Liliana (Ed), 1999: *Gen şi Politică, Femeile din România în viaţa publică,* PNUD şi AnA, Bucureşti.

Popescu, Liliana, 2004: *Politica sexelor*, Maiko, Bucureşti,

Stefan, Mihai, Cristina, 2001: *Datoria de existenţă*, Editira Arefana, Bucureşti.

Stefanescu, Doina, Miroiu, Mihaela (Editoare.) 2001, *Gen și politici educaționale,* Step-by Step, Bucureşti.

Stefanescu, Doina, 2003: *Dilema de gen a educaţiei,* Polirom, Iaşi.

Toderean, Olivia (Editoare), 2003: *Itinerarii contestatare. Studii de teorie politică feministă,* Politeia, SNSPA, Bucureşti.

BIBLIOGRAFIE ÎN LIMBA ENGLEZĂ

Bordo, Susan, „The Cartesian Masculinization of Thought and the Seventeenth-Century Flight from the Feminine". În Bat-Ami Bar On, ed. *Modern Engendering: Critical Feminist Readings in Modern Western Philosophy*. New York: State University of New York Press, 1994.

Bryson, Valerie. *Feminist Political Theory. An Introduction* (2nd edition). Palgrave: Macmillan, 2003.

Butler, Judith. *Gender Trouble* (2nd edition). London: Routledge, 1999.

Carver, Terrell. „Gender". În Bellamy, Richard şi Mason, Andrew, ed. *Political Concepts*.

Manchester: Manchester University Press, 2003.

Freedman, Estelle B. *No Turning Back. The History of Feminism and the Future of Women.* New York: The Random House Publishing Group, 2002.

Friedan, Betty. *The Feminine Mystique.* New York: Dell Publishing, 1979.

Hammer, Rhonda şi Kellner, Douglas. *Third Wave Feminism. Sexualities, and the Adventures of the Posts*. http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/ essays/sexfem06.pdf

Haslanger, Sally, Tuana, Nancy şi O'Connor, Peg. „Topics in Feminism". În Zalta, Edward

N., ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2011 Edition)*. URL = http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/feminism-topics/.

James, Susan. „Feminisms". În Ball Terence, Bellamy Richard, *The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Kelly, Joan. „Early Feminist Theory and the *Querelle des Femmes*". În *Women, History and Theory: the Essays of Joan Kelly*. Chicago: The University of Chicago Press, 1984.

Lloyd, Genevieve. *The Man of Reason: 'Male' and 'Female' in Western Philosophy*, 2nd edition. London: Routledge, 1993.

MacKinnon, Catherine. *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987.

Mansbridge, Jane şi Okin, Susan Moller. „Feminism". În Goodin, Robert E., Pettit, Philip,

Pogge, Thomas, eds. *A Companion to Contemporary Political Philosophy* (vol. 1).

Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd., 2007.

Okin, Susan Moller. *Justice, Gender and the Family*. New York: Basic Books, 1991

Outhwaite, William (ed.), *Blackwell Dictionary of Modern Thought* (2nd edition). Malden, MA: Blackwell Publishing, 2006.

Robeyns, Ingrid. „When will society be gender just?". În *The Future of Gender*, Jude Browne, ed. New York: Cambridge University Press, 2007.

Rukeyser, Muriel, „Myth". În Gilbert, Sandra M. şi Gubar, Susan, eds. *The Norton Antology of Literature by Women: The Tradition in English*. New York: W.W. Norton, 1985.

Scruton, Roger, ed. *Palgrave Dictionary of Political Thought*. 3rd edition. Palgrave: Macmillan, 2007.

Spelman, Elizabeth. *Inessential Woman*. Boston: Beacon Press, 1988

Winslow, Barbara. „Feminist Movements: Gender and Sexual Equality". În *A Companion to Gender History*, ed. Teresa A. Meade şi Marry E Wiesner-Hanks. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.

Young, Iris Marion. „Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective". În *Intersecting Voices. Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*, ed. Iris Marion Young. Princeton: Princeton University Press, 1997.

WEBOGRAFIE

1.http://www.euractiv.ro/uniunea-europeana/articles%7CdisplayArticle/articleID_12869/Emanciparea-femeilor-in-Europa-si-in-lume-un-obiectiv-al-UE.html)

2. http://www.monde-diplomatique.ro/O-Europa-mai-buna-pentru-femei.html

3. http://www.cotidianul.ro/femeile_din_ue_au_joburi_nesigure_si_prost_platite-33370.html

4. http://www.euractiv.ro/uniunea-europeana/articles%7CdisplayArticle/articleID_9663/Dreptul-la-tratament-egal-al-europencelor-continua-sa-fie-limitat.html

5. http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=418&langId=ro